
Asekätkentäoikeudenkäynti ErP 4: n haarassa

Helsingin yliopisto
Oikeustieteellinen tiedekunta
Oikeushistoria
Pro gradu –tutkielma
Ohjaaja: Jukka Kekkonen
Laatija: Lauri Saariluoma
Kesä 2020

Tiedekunta – Fakultet – Faculty Oikeustieteellinen tiedekunta		Koulutusohjelma – Utbildningsprogram – Degree Programme Oikeustieteen maisteri	
Tekijä – Författare – Author Lauri Saariluoma			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Asekätkentäoikeudenkäynti ErP 4:n haarassa			
Oppiaine/Opintosuunta – Läroämne/Studieinriktning – Subject/Study track Oikeushistoria			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu –tutkielma		Aika – Datum – Month and year Elokuu 2020	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages ix + 62.
Tiivistelmä – Referat – Abstract			
<p>Sodan Neuvostoliittoa vastaan päättyessä välirauhaan syyskuussa 1944 Suomessa kätkettiin suuri joukko aseita ja muuta perustettavan sotajoukon tarvitsemaa materiaalia salaisessa operaatiossa. Toiminta oli poliittisesti arkaluontoista ja operaation paljastuttua johti sisä- ja ulkopoliittisen paineen ajamana laajamittaiseen poliittiseen oikeudenkäyntiin, jossa tuomittiin taannehtivasti voimaan säädetyin lain nojalla 1488 henkilöä erimittaisiin vapausrangaistuksiin. Sittemmin asekätkentäjuttuna tunnetun massiivisen oikeudenkäynnin tuomioistuinkäsittely muutoksenhakuvaiheineen kesti kolme vuotta.</p> <p>Tässä tutkimuksessa tarkastellaan oikeudenkäynnin etenemistä ns. ErP 4:n juttuhaarassa. Tarkastelun kohteena on erityisesti lainkäyttö sotaylioikeudessa, asekätkentäoikeudenkäynnin mittakaavan aiheuttamat haasteet, vastaajien puolustuksen toiminta ja argumentaatio sekä se kuinka hyvin annetut tuomiot vastasivat oman aikansa oikeudellisia ihanteita.</p> <p>Tutkimusmenetelmänä on kontekstuaalinen oikeushistoria. Oikeudenkäynti prosessina kätkentäteoista ja niitä seuranneesta esitutkinnasta lähtien sidotaan ajankohdan muihin yhteiskunnallisiin tapahtumiin ja poliittiseen keskusteluun. Näin hahmotellun historiallisen horisontin avulla tapahtumia yritetään ymmärtää nykymaailmasta käsin mutta aika-isten silmin. Tutkimuksen keskeisimpinä lähteinä käytetään kansallisarkistosta löytyviä sotaylioikeuden pöytäkirjoja sekä muuta arkistomateriaalia.</p> <p>Tutkimuksessa havaittiin, että asekätkentäjutun mittakaava aiheutti monenlaisia prosessuaalisia haasteita sotaylioikeudessa. Toisaalta jutun poliittisuus vaikutti monella tavoin eri poliittisten ryhmien väliseen kamppailuun. Asekätkijöiden tueksi ryhmittyi laaja asianajajien joukko, joka onnistui toiminnallaan vaikuttamaan poliittiseksi mieltämässä oikeudenkäytön vaikutusta. Muutoksenhakuvaiheessa korkein oikeus madalsi näytökynnystä merkittävästi, joka johti lainkäytön ankaroitumiseen.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Oikeushistoria; Poliittinen oikeudenkäyttö; Asekätkentä; Vaaran vuodet; Sotilastiedustelu; Taannehtiva lainsäädäntö			
Ohjaaja tai ohjaajat –Handledare – Supervisor or supervisors Jukka Kekkonen			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited			
Helsingin yliopiston kirjasto, Helsingfors universitets bibliotek, Helsinki University Library			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

Sisällysluettelo

Lähteet	iv
Arkistolähteet:	iv
Painetut lähteet:	iv
Virallislähteet:	viii
Media:	viii
1. Johdanto.....	1
1.1 Tutkimuksen lähtökohdat	1
1.2 Tutkimuksen aihe ja aiheen rajaus	3
1.3 Tutkimuksen lähteet.....	5
1.4 Tutkimusmenetelmistä.....	6
1.5 Tutkimuksen rakenne	8
2. Asekätkentä ja sen taustat.....	9
2.1 Pitkä tie välirauhaan.....	9
2.2 Vaaran vuodet	10
2.3 Asekätkentäoperaatio	13
2.4 Asekätkennän motiivit	17
3. Kohti oikeudenkäyntiä.....	20
3.1 Asekätkentäjutun paljastuminen	20
3.2 Esitutkintavaihe	21
3.3 Asekätkentälain säätäminen.....	25
3.4 Puolustuksen järjestäytyminen	29
4. Oikeudenkäynti sotaylioikeudessa	31
4.1 Oikeudenkäyntiin liittyviä haasteita	32
4.2 Syytteenalaiset teot	33
4.2.1 Tunnusmerkistöt	33
4.2.2 Teot, tekijät, tekoryhmät.....	34
4.3 Oikeudenkäynti sotaylioikeudessa.....	38
4.3.1 Käsittelystä yleisesti	38
4.3.2 Lainkäyttöä koskevista normeista ja oikeusperiaatteista.....	39
4.3.3 Puolustuksen argumentit	41

4.3.4	Havaittuja prosessuaalisia ongelmia.....	46
4.3.5	Historiallista oikeusdogmatiikkaa?	48
4.4	Valitukset korkeimpaan oikeuteen.....	52
5.	Johtopäätöksiä	55
5.1	ErP 4:n oikeudenkäynti poliittisena oikeudenkäyntinä.....	55
5.2	Asekätkentäjutun jälkivaikutus	60

Lähteet

Arkistolähteet:

Kansallisarkisto

Sisäministeriön tutkintaelimen arkisto
Sotavankien tutkimuskeskuksen arkisto
Sotaylioikeuden arkisto
Varatuomari Julian Laguksen arkisto
L.A. Puntilan kokoelma
Erik Heinrichsin kokoelma
Valo Nihtilän kokoelma

Korkeimman oikeuden arkisto

Päätöstaltiot Dg:148 (1948)

Painetut lähteet:

Asekätköjuttu oikeustaisteluna. 1948. Helsinki: Suomen Toverikuntien Liitto. 30, [1] s. s.

Ahtokari, R. 1971. Asekätkentäjuttu. Porvoo: W. Söderström. 188 (2) p., 4 l. s.

Ahtokari, R. 1969. Punainen Valpo : Valtiollinen poliisi Suomessa "vaaran vuosina". Helsingissä: Otava. 214 p. s.

Airo, A.F., Heikkilä, R., Holopainen, P., Kautto, R. & Lehdistö, L. 1979. A. F. Airo : [TV-ohjelma. Nauhoitus 16.1.1978, ensiesitys 16.2.1978]. Porvoo ; Hki ; Juva: WSOY.*Itse asiassa kuultuna* ISBN 951-0-09418-8 sidottu. 70, [2] sivua s.

Aitola, V., Aitola, V. & Helle, A.E. 1995. Akateemisen Karjala-seuran jäsenet. Helsinki: Kerho 22.*Kerho 22 ry:n julkaisu* ISBN 951-97217-0-3 nidottu. 103, [2] sivua s.

Alaranta, J. 2017. Suomen sotasyllisyysoikeudenkäynti ja post-conflict justice. Helsingfors universitet. Oikeushistorian pro gradu -tutkielma.

Antikainen, M. 1997. *Asekätkijöiden tutkinnan ja vankeinhoidon ongelmat*. Helsinki: Helsingin yliopisto. 107 sivua s. Poliittisen historian pro gradu –tutkielma.

Apunen, O. & Wolff, C. 2009. Pettureita ja patriootteja : taistelu Suomen ulko- ja puolustuspolitiikan suunnasta 1938-1948. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. *Historiallisia tutkimuksia* ISBN 978-952-222-118-6 nidottu. 482 sivua p.

Asekätkentäryhmä 1992 1992. Asekätkentäryhmän 1992 selvitys. Helsinki: Oikeusministeriön lainvalmisteluosasto. 38, [42] sivua s.

Boucht, C. 2001. Vapengömmare : inför ockupationshotet 1944. Vasa: Scriptum.ISBN 951-8902-89-5 sidottu. 125 sivua s.

Christenson, R. A political theory of political trials. The journal of Criminal Law & Criminology 2/198

Graver, H.P. 2015. Judges against justice : on judges when the rule of law is under attack. Heidelberg: Springer.ISBN 978-3-662-44292-0.

Hietaniemi, T. 1992. *Lain vartiassa : poliisi Suomen politiikassa 1917-1948*. Helsinki: Suomen historiallinen seura. 320 sivua s.

Jansson, J. 2014. Helsingin syyttäjänviraston historia : kunniatehtävästä tulostavastuuseen. Helsinki: [Helsingin syyttäjänvirasto].ISBN 978-951-53-3553-1 nidottu. 307 sivua s.

Jyränki, A. 1989. Lakien laki : perustuslaki ja sen sitovuus eurooppalaisessa ja pohjois-amerikkalaisessa oikeusajattelussa suurten vallankumousten kaudelta toiseen maailmansotaan. Helsinki: Lakimiesliiton Kustannus.ISBN 951-640-438-3.

Kekkonen, J. 2016. Kun aseet puhuvat : poliittinen väkivalta Espanjan ja Suomen sisällissodissa. Helsinki: Art House.ISBN 978-951-884-586-0 sidottu. 507 sivua s.

Kekkonen, J. 2013. Mitä on kontekstuaalinen oikeushistoria? Helsinki: Helsingin yliopisto.ISBN 978-952-10-7827-9. 187 sivua s.

Kekkonen, J. teoksessa: Hallberg, P., Kekkonen, J. & Suviranta, A. 1998. Suomen oikeuskulttuurin suuri linja : Suomalainen Lakimiesyhdistys 100 vuotta. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys].ISBN 951-855-171-5. s. 1-184.

Kekkonen, J. 1991. Laillisuuden haaksirikko : rikosoikeudenkäyttö Suomessa vuonna 1918. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus. ISBN 951-640-547-9 nidottu. XIX, 121 sivua s.

Kemppinen, J. 1992. Tätä kaikki asianosaiset noudattakoot: korkein oikeus, laki ja yhteiskunta 1918-1990. Helsinki: Valtion painatuskeskus. ISBN 951-37-0978-7 nidottu. 501 sivua s.

Klami, H. T. 1994. Poliittisten oikeudenkäyntien oikeudenkäyntien tutkimisesta. Historiallinen aikakauskirja 2/1994. ISSN 0018-2365. S. 143-154.

Laatunen, J. 2002. *Puolueiden suhtautuminen asekatkentuuttuun 1945-1948*. Helsinki: Helsingin yliopisto. Poliittisen historian pro gradu tutkielma.

Laiho, M. 2015. Viirin pataljoona jatkosodassa. Norderstedt, Germany: Books on demand.

Lammin-Koskinen, E.I. & Lammin-Koskinen, E.I. 1949. Suomen lakimiehet = Finlands jurister. 1949. Helsinki: Suomen lakimiesliitto. *Suomen lakimiesliiton kirjasarja VII*, 918 sivua p.

Lappalainen, N. 1997. Aselevon jälkeen. Porvoo ; Helsinki ; Juva: WSOY. ISBN 951-0-21813-8 sidottu. 380 sivua, [16] kuvasivua s.

Lehtelä, J. 2009. *Syyttäjän asema esitutkinnassa*. Helsinki: Helsingin yliopisto. xi, 76 sivua s.

Lindfors, H. & Schulman, P. 2011. Asekätkijän vankilapäiväkirja. Helsinki: Minerva. ISBN 978-952-492-482-5 sidottu. 212 sivua s.

Lukkari, M. 2005. Asekätkentä. [4 p.?]. painos. Helsingissä: Otava. ISBN 951-1-20593-5 sidottu. 382 sivua s.

Meinander, H. & Autio, P. 2009. Suomi 1944 : sota, yhteiskunta, tunnemaisema. 2. p. 2012. painos. Helsinki: Siltala. ISBN 978-952-234-003-0 sidottu; 978-952-234-151-8 nidottu. 428 sivua s.

Meinander, H. teoksessa: Tommila, P. & Tommila, P. 1998. Historiantutkijan muotokuva. Helsinki: Suomen historiallinen seura. *Käsikirjoja / Suomen historiallinen seura* ISBN 951-710-086-8 nidottu. 268 sivua p.

Paasikivi, J.K., Blomstedt, Y. & Klinge, M. 1986. J.K. Paasikiven päiväkirjat 1944-1956. 2, 25.4.1949-10.4.1956. Porvoo: WSOY. ISBN 951-0-13349-3 2 osa; 951-0-13350-7 koko teos. 736, [1] sivua s.

Paasikivi, J.K., Blomstedt, Y. & Klinge, M. 1985. J.K. Paasikiven päiväkirjat 1944-1956. 1, 28.6.1944-24.4.1949. Porvoo ; Helsinki ; Juva: WSOY. ISBN 951-0-13291-8 1 osa; 9510133507 koko teos. 718 sivua s.

Permi, P. 2003. Asekätkentää länsirajalla vuosina 1944-45. Tornio: Permi's. ISBN 952-91-5413-5 nidottu. 116 sivua s.

Pihlajamäki, H. 1997. Evidence, crime, and the legal profession : the emergence of free evaluation of evidence in the Finnish nineteenth-century criminal procedure. Lund: Institutet för rättshistorisk forskning. ISBN 91-85190-55-1.

Polvinen, T., Heikkilä, H. & Immonen, H. 1999. J.K. Paasikivi : valtiomiehen elämäntyö. 4, 1944-1948. Porvoo ; Helsinki ; Juva: WSOY. ISBN 951-0-16141-1 koko teos, sidottu; 951-0-23889-9 4 osa, sidottu. VIII, 641 sivua, [16] kuvasivua s.

Polvinen, T. & Immonen, H. 2003. J. K. Paasikivi : valtiomiehen elämäntyö. 5, 1948-1956. Porvoo ; Helsinki ; Juva: WSOY. ISBN 951-0-16141-1 koko teos, sidottu; 951-0-28343-6 5 osa, sidottu. VII, 395 sivua, kuvasivua s.

Porvali, M. 2010. Vakooajakoulu : Päämajan asiamieskoulutus jatkosodassa. Jyväskylä: Atena. ISBN 978-951-796-655-9 sidottu. 247 sivua, [16] kuvasivua s.

Rasilainen, A. 2004. *Oikeudellinen argumentointi politiikassa : suomalaisen legalismin poliittinen historia*. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys.

Ratinen, J. 2009. *Suomen puolustusvoimien liikekannallepanokyky sodan jälkeisinä vuosina*. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu. 93 s., 8 liitesivua s.

Rautkallio, H. 1981. *Sotasyllisyyssnäytelmä : valvontakomission salaiset asiakirjat puhuvat*. Espoo: Weilin + Göös. ISBN 951-35-2520-1 sidottu. 336 sivua s.

Rentola, K. 2016. *Stalin ja Suomen kohtalo*. Helsingissä: Kustannusosakeyhtiö Otava. ISBN 978-951-1-27538-1 sidottu. 240 sivua, 8 numeroimatonta kuvasivua s.

Rentola, K. 1997. *Niin kylmää että polttaa : kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947-1958*. Helsingissä: Otava. ISBN 951-1-14497-9 sidottu. 672 sivua, [16] kuvasivua s.

Ruotsila, M. 2005. *Churchill and Finland : a study in anticommunism and geopolitics*. London : New York: Routledge. ISBN 0-415-34971-0 sidottu. viii, 199 sivua s.

Schrey, E. & Schrey, E. 1958. *Suomen lakimiehet = Finlands jurister*. 1958. Helsinki: Suomen lakimiesliitto. *Suomen lakimiesliiton kirjasarja* 821 sivua p.

Seppinen, J. 2008. *Vaaran vuodet? : Suomen selviytymisstrategia 1944-1950*. Helsinki: Minerva. ISBN 978-952-492-151-0 sidottu. 415 sivua s.

Seppinen, J. 2004. *Urho Kekkonen - Suomen johtaja : poliittinen elämäkerta*. Helsingissä: Gummerus : Ajatus. ISBN 951-20-6437-5 sidottu. 941, [1] sivua, [32] kuvasivua s.

Serlachius, A., Honkasalo, B. & Salmiala, B.A. 1947. *Suomen rikosoikeuden oppikirja*. 1. osa, Yleiset opit. 5. p. painos. Hämeenlinna: [Tekijät]. 148 sivua s.

Shklar, J.N. 1986. *Legalism : law, morals, and political trials*. Cambridge: Harvard University Press. ISBN 0-674-52350-4 sidottu; 0-674-52351-2 nidottu. xiv, 246 sivua s.

Soini, Y. 1956. *Kuin Pietari hiilivalkealla : sotasyllisyyssasian vaiheet 1944-1949*. Helsingissä: Otava. 382 sivua s.

Tarkka, J. 2009. *Hirvoinen asia : sotasyllisyys ja historian taito*. Helsinki: WSOY. ISBN 978-951-0-34892-5 sidottu. 390 sivua s.

Tarkka, J. 1977. *13. artikla : Suomen sotasyllisyyskysymys ja liittoutuneiden sotarikospoliittikka vuosina 1944-1946*. Porvoo: WSOY. 310 p. s.

Tirkkonen, T. 1948. *Suomen rikosprosessioikeus*. 1. Porvoo: WSOY. *Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja* xxxii, 527 sivua s.

Tosh, J. & Lang, S. 2006. *The pursuit of history : aims, methods and new directions in the study of modern history*. 4th ed. painos. London: Pearson/Longman. ISBN 1-4058-2351-8 nidottu; 978-1-4058-2351-7 nidottu. xxi, 357 sivua s.

Tuori, K. 2002. Foucault'n oikeus : kirjoituksia oikeudesta ja sen tutkimisesta. Helsinki: WSOY lakitieto.ISBN 951-670-072-1.

Wrede, R.A., Alanen, A., Kahanpää, H. & Kaira, K. 1949. Suomen oikeus- ja yhteiskuntajärjestys. 3. uus. p. painos. Porvoo: WSOY.*Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisu- ja XV*, 434 sivua s.

Ylikangas, H. 2015. Mitä on historia ja millaista sen tutkiminen. Helsinki: Art House.ISBN 978-951-884-548-8 sidottu. 253 sivua s.

Ylikangas, H. 1999. Menneisyydenhallinta suomalaisessa historiankirjoituksessa. *Ulkopolitiikka* 4/1999, s. 6-10.

Virallislähteet:

HE 58/1946 vp: Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi aseellisen toiminnan luvattoman valmistelun rankaisemisesta eräissä tapauksissa.

Eduskunnan vastaus hallituksen esitykseen laiksi aseellisen toiminnan luvattoman valmistelun rankaisemisesta eräissä tapauksissa (35/47)

Perustuslakivaliokunnan mietintö 58/1946 vp.

Lakivaliokunnan lausunto 2/1946 vp.

Suuren valiokunnan mietintö 124/1946 vp.

Valtiopäivät 1946, eduskunnan pöytäkirjat II, istunnot 63-100.

Media:

Helsingin Sanomat 1.4.1992, 27.4.1992, 13.12.1994, 10.3.1996.
Ilta-Sanomat 7.4.1992

Yle Areena: Heikki Ylikankaan haastattelu:
<https://yle.fi/aihe/artikkeli/2006/09/08/asekatkentalaki-eduskunnassa>.

1. Johdanto

1.1 Tutkimuksen lähtökohdat

Syksyllä 1944 joukko päämajan upseereita käynnisti laajamittaisen salaisen operaation, jossa aseita, taisteluvälineitä ja muuta perustettavan sotajoukon tarvitsemaa materiaalia kätettiin salaisiin varastoihin käytännössä koko maan alueella. Asekätkentään osallistuneiden julkisesti ilmoittama motiivi sekä tuolloin, että myöhemmin on ollut varautuminen maan mahdolliseen miehittämiseen välirauhansopimuksesta huolimatta.

Asekätkentä oli niin laajaa, että joitakin yksittäisiä kätköjä paljastui jo syksyllä 1944. Tässä vaiheessa niiden ei ajateltu olevan osa laajempaa salahanketta, vaan valtion omaisuuden anastamista.¹ Kaikki paljastuneet kätköt eivät edes olleet osa virallista kätkentäorganisaatiota, vaan kätkentähenkisten kansalaisten itsenäistä toimintaa.² Organisoidun kätkennän paljastumisen kannalta keskeinen tapahtuma oli Oulussa toukokuussa 1945 tapahtunut ilmianto, joka johti suuremman asekätkön jäljille ja sai valvontakomission kiinnostumaan asiasta.³ Ilmianto käynnisti laajamittaisen ja vuosia kestäneen tutkinnan valtiollisen poliisin ja sittemmin perustetun sisäasiainministeriön tutkintaelimen toimesta. Tutkinnan aikana asekätkentäoperaatio ja sen laajuus paljastuivat vähitellen.

Edellä mainittu tutkinta laajeni lopulta *asekätkentäjuttuna* tunnetuksi ja tuhansia henkilöitä koskettaneeksi oikeusprosessiksi, joka laajuudessaan ja ainutlaatuisuudessaan hakee vertaansa Pohjoismaiden oikeushistoriassa. Lopulta 1488 henkilöä sai taannehtivasti voimaan säädetyin erillislain nojalla tuomion osallisuudesta aseellisen toiminnan luvattomaan valmisteluun tai muuhun sen yhteydessä tehtyyn rikokseen. Prosessi osuu merkittävään murrosajankohtaan Suomen valtiollisessa elämässä, jolloin vallassa olleet poliittiset ryhmitymät vaihtuivat, maan sisä- ja ulkopoliitiikkaan vaikutti välirauhansopimuksen myötä maahan asettunut Liittoutuneiden valvontakomissio, ja sotavuosien näännyttämä talouselämä ponnisteli saadakseen tuotantokoneiston vastaamaan ankarien sotakorvausten asettamiin vaatimuksiin. Paralleelisti asekätkentäjutun selvittelyn kanssa eteni mm. Jukka Tarkan

¹ Ahtokari 1971, s. 34-36.

² Lukkari 2005, s. 186; Boucht 2001, 78-84.

³ Lukkari 2005, s. 211-215.

väitöskirjassaan *13. Artikla*⁴ tutkima sotasyällisysoikeudenkäynti, joka niin ikään perustui taannehtivaan lainsäädäntöön.

Poikkeuksellisesta luonteestaan huolimatta asekätkentäjuttu oikeudellisena prosessina on tehty yllättävän vähän akateemista tutkimusta. Aihetta on käsitelty tai sivuttu muutamissa pro gradu -tutkielmissa, joista voidaan mainita Otto Gläderin poliittisen historian tutkielma ”Asekätkentäjuttu” vuodelta 1971, prosessin esitutkintavaiheeseen keskittyvä Mika Antikaisen ”Asekätkennän tutkinnan ja vankeinhoidon ongelmat” -tutkielma vuodelta 1997 ja puolueiden suhtautumista asekätkentäjuttuun selvittävä Juha Laatusen tutkielma vuodelta 2002. Edellä mainittujen lisäksi prosessista on kirjoitettu oikeusministeriön lainvalmisteluosaston asettaman Asekätkentätyöryhmän selvityksessä vuodelta 1992. Työryhmän jäseninä oli oikeusministeriön virkamiehiä ja ulkopuolisia asiantuntijoita, kuten asekätkentäoperaatiota tutkinut eversti Matti Lukkari ja professori Heikki Ylikangas. Työryhmän toimeksiantona oli laatia selvitys ns. asekätkentälain sisällöstä ja sen laatimiseen liittyneistä näkökohdista.⁵ Työryhmä itse toteaa selvityksensä tavoitteena olevan ”yleiskuvan luominen asekätkentälain syntymiseen johtaneista syistä, lain luonteesta ja seurauksista”.⁶

Useita itsenäisyyden ajan oikeushistoriaan liittyviä kipupisteitä on viime vuosikymmeninä käsitelty laajasti akateemisessa tutkimuksessa. Tästä esimerkkeinä mainittakoon Jukka Kekkosen laajat tutkimukset sisällissodan jälkeisestä poliittisesta oikeudenkäytöstä mm. teoksissa ”Laillisuuden haaksirikko” ja ”Kun aseet puhuvat”, Juha Siltalan kirjoitukset Lapuan liikkeestä ja kyydityksistä sekä sotasyällisysoikeudenkäynti, josta käytyä keskustelua ovat Jukka Tarkan lisäksi jatkaneet mm. Max Jakobsson ja Hannu Rautkallio teoksessaan sotasyällisyyden asiakirjat ja viimeisimpänä Jussi Alaranta, joka tarkastelee oikeudenkäyntiä konfliktin jälkeisen oikeudenkäytön (post conflict justice) teorian näkökulmasta.⁷ Tästä näkökulmasta on hämmästyttävää, etteivät myöhemmät vuosikymmenet ole poikineet ainuttakaan asekätkentäjuttua oikeudellisena prosessina koskevaa artikkelia tieteenalan keskeisimpiin julkaisuihin. Asekätkentäjuttu mainitaan usein esimerkkinä poliittisin perustein tapahtuneesta oikeudenkäytöstä.⁸ Vakavasti otettavaa akateemista tutkimusta siitä ei kuitenkaan ole riittävästi. Jukka Kekkonen arvelee asekätkentäjutun jääneen ulko-

⁴ Tarkka 1977.

⁵ Asekätkentätyöryhmän selvitys 1992, s. 1.

⁶ Ibid., s. 2.

⁷ Alaranta 2017.

⁸ Esim. Björne 2012, s. 147.

poliittisesti huomattavasti latautuneemman sotasyys oikeudenkäynnin varjoon.⁹ Tämä päätelmä lienee oikea. Sotasyys oikeudenkäyntiin liittyy voimakas kansallinen intohimo, joka nousee edelleen ajoittain esiin julkisessa keskustelussa. Tietyissä mielessä tämä on paradoksaalista, sillä varsin perustellusti voi väittää, että joillain mittareilla vähintään yhtä suuria oikeudenloukkauksia – tai sanotaan: poikkeuksia normaalista – tapahtui asekatkenta jutun selvittelyn aikana. Silti tutkimusta puuttuu. Itse oikeudenkäyntiä ja siihen liittyvää lainkäyttöä ei ole tutkittu lainkaan. Tilaa ja tarvetta aiheen oikeushistorialliselle analyysille on.

1.2 Tutkimuksen aihe ja aiheen raja

Halutessaan tarttua sellaiseen suureen ihmisjoukko, koskettaneeseen ilmiöön kuten asekatkenta oikeudenkäynnit, ensimmäinen ongelma mihin tutkija törmää on potentiaalisen lähteaineiston suunnaton määrä. Esitutkintavaiheen kuulustelupöytäkirjoja, oikeudenkäyntien pöytäkirjoja, tuomioita, juttuluetteloita, valituksia, anomuksia tai vaikkapa vangittujen omaisilleen lähettämiä kirjeitä löytyy hyllymetreittäin. On monta syytä olla tarttumatta ensimmäiseenkin kansioon, ja pyrkiä tarkastelemaan tapahtunutta hieman korkeammasta perspektiivistä. Yksittäistä oikeusjuttua ja sen asiakirjoja kiinnostavampaa voi olla selvittää vaikkapa asekatkentalain syntyyn johtaneita yhteiskunnallisia syitä.

Jos kuitenkin haluaa arvioida vaikkapa sitä, kuinka hyvin yksittäiset yhteiskunnalliset instituutiot ovat kestäneet poliittista painetta jonkin tapahtumasarjan yhteydessä, eikä aiempaa tutkimusta ole hyödynnettäväksi, on vain pakko tarttua arkistohätkää sarvista ja yrittää luoda jokin eritelty ja perusteltu tulkinta alkuperäislähteistä. Koska oikeudenkäynti koskettaa niin valtavaa ihmisjoukko, ettei aineistoa koskevan kokonaistutkimuksen teko laajuudeltaan pro gradu -tasoisessa tutkimuksessa ole mielekästä, on koetettava menetelmällisesti löytää jokin keino rajata tarkasteltavaa aihetta.

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan sitä, millaista lainkäyttö oli asekatkenta oikeudenkäyntien yhteydessä ja miten hyvin vakiintuneet oikeudelliset käytännöt kestivät ajankohdan sisä- ja ulkopoliittista painetta. Tutkimuskohteen rajaamiseksi edelleen, tässä tutkimuksessa ei keskitytä lainkaan ns. päämajan haaraan, jossa syytettynä oli operaation ylin johtosen suunnitelleet ja käynnistäneet päämajan upseerit. Syynä tähän on toisaalta päämajan jutun laajuus ja tarve rajata tarkasteltavaa kohdetta, toisaalta se, että jutun käsittelyssä on

⁹ Kekkonen 1998, s. 90-94.

kirjallisuudessa, sanomalehdissä ja aikaisemmassa tutkimuksessa - siltä osin kuin sitä on - keskitytty juuri johtoportaan valovoimaisiin hahmoihin ja heidän tarinoihinsa. Sen sijaan aihetta tarkastellaan alemman portaan kätäjän näkökulmasta keskittymällä jutun yhteen erillishaaraan, joka käsitteli Erillinen Pataljoona 4:ssä (ErP 4) palvelleiden syytteitä. Rajauksen avulla on mahdollista tehdä yhtä oikeudenkäynnin haaraa koskeva kokonaistutkimus. Huomautettakoon, että kokonaistutkimus tarkoittaa tässä yhteydessä sotaylioikeuden V osastolla käsiteltyä ns. ErP 4:n haaraa kaikkien siellä samassa oikeudenkäynnissä pataljoonan johdon ja runkohenkilöstön kanssa syytettyjen osalta. On mahdollista, että joidenkin yksittäisten ErP 4:ssä palvelleiden henkilöiden syytteet käsiteltiin osana suojeluskuntapiirikohtaisia oikeudenkäyntejä.¹⁰ Lisäksi joidenkin ErP 4:n henkilöiden, kuten Äänislinnan vakoojakoulussa¹¹ toimineen Antti Porvalin osalta juttu tuli vireille vasta niin myöhäisessä vaiheessa, ettei sitä enää kumuloitu samaan oikeudenkäyntiin. Koska tutkimus ei keskity esitutkintavaiheeseen, ei otantaan myöskään sisälly sellaisia henkilöitä, jotka ovat olleet pidätettynä, mutta joiden osalta syytettä ei nostettu. Niin ikään otannan ulkopuolelle rajautuu sellaiset henkilöt, jotka poistuivat maasta, kuten 3. komppanian päällikkö Paul Marttina.

Valitsemalla tarkastelun kohteeksi päämajan haarasta erillinen haara, on mahdollista tutkia oikeudenkäyntiä sellaisten vastaajien kohdalla, jotka olivat kätkenässä mukana organisaation alemman tason johtajina tai kätäjöinä. Sellaisten, jotka viime kädessä vain seurasivat heille annettuja käskyjä. Tässä tapauksessa lisäksi rajatun tarkasteluyksikön toiminnan poikkeuksellinen luonne ja väitetyt kätkentätoimenpiteet tuovat oman mielenkiintonsa oikeudenkäyntiä koskevaan juridiseen kysymyksenasetteluun. Kiinnostuksen kohteena on erityisesti istuntojen kulku, tuomioistuimen (puheenjohtajien) toiminta, avustajien toiminta sekä minkälaisiin argumentteihin puolustuksessa nojaututtiin, ja se millaisiin tuomioihin jutussa päädyttiin. Syyttäjien toiminnan tarkempi analyysi rajautuu tutkimuksen ulkopuolelle.

Varsinaisiksi tutkimuskysymyksiksi määrittyy tällöin:

- i. Minkälaista oli lainkäyttö sotaylioikeudessa?

¹⁰ Lukkari 2005, s. 348-349. Lukkari mainitsee kokoamassaan taulukossa mm. kapteeni Tauno Ilmari Parosen, joka on liitetty ErP 4:n, saaneen 2 kk tuomion. On toki mahdollista, että kyse on vain lyöntivirheestä taulukossa. Tutkimuksen kannalta tämän kaltainen yksittäinen poikkeama ei ole oleellinen.

¹¹ Porvali 2010, s. 13-60.

- ii. Minkälaisia lainkäytöllisiä haasteita jutun valtaviksi paisuneet mittasuhteet aiheuttivat?
- iii. Miten kätäjöiden puolustus toimi?
- iv. Kuinka hyvin lainkäyttö vastasi oman aikansa oikeudellisia ihanteita?
- v. Mitkä tekijät selittävät annettuja tuomioita ja syytteiden hylkäämistä?

Todettakoon vielä, että tässä tutkimuksessa ei pyritä selvittämään oikeudenkäynnin aineellisia tosiseikkoja, ts. sitä mitä operaatiossa oikeasti tapahtui tai tekivätkö vastaajat väitettyjä tekoja (joista useat he myöntävät), eikä liioin asettumaan tapahtumien moraaliseksi tuomariksi. Siksi myös esitutkintavaiheeseen kiinnitetään vähemmän huomiota. Aineelliset tosiseikat kiinnostavat kuitenkin siltä osin, kuin ne vaikuttavat lainkäytön tarkasteluun.

1.3 Tutkimuksen lähteet

Asekätkentäjuttu synnytti aikanaan kiivasta yhteiskunnallista keskustelua ja aiheesta kirjoitettiin paljon lehdistössä. Lehtikirjoituksia kuitenkin hillitsi välirauhansopimuksen aikainen ilmapiiri ja sensuurilainsäädäntö,¹² eikä esimerkiksi asekatkentyöryhmä katsonut lehtikirjoitusten olleen merkittävällä tavalla tapahtumia ohjannut tekijä.¹³ Myöhemmille polville operaatio on tullut tutuksi erityisesti Reijo Ahtokarin teoksesta Asekätkentäjuttu (1971) ja Matti Lukkarin teoksesta Asekätkentä (1984). Näistä jälkimmäinen käsittelee operaatiota laajasti erityisesti sotilaallisesta näkökulmasta ja kuvailee kätkentää kaikkien suojeluskuntapiirien alueella. Tieteelliseltä kannalta kummankin edellä mainituista rasitteena on kuitenkin lähdeviittausten puuttuminen ja tietynlainen tekstistä huokuva myötämielisyys, joka antaa vaikutelman siitä, ettei kirjoittaja ole täysin onnistunut saavuttamaan sellaista riittävää etäisyyttä aiheeseensa, joka kuuluu historian tutkimuksen peruslähtökohtiin.¹⁴ Edelleen Lukkarin teoksen lähdekriittisenä rasitteena on se, että hän on asekatkijöiden sisärenkaaseen kuuluneen, keskeisenä päämajan toimijana olleen, majuri Reino Lukkarin poika. Edellä mainitut rajoitteet huomioiden on kuitenkin syytä tunnustaa Lukkarin laajan teoksen kiistattomat ansiot. Se on kattava ja paljon viitattu koonnos asekatkentytustusta. Sitä käyttää lähteenään myös vuoden 1992 Asekätkentyöryhmä, jonka loppuraporttia niin ikään käytetään tämän tutkimuksen lähteenä. Vaikka Lukkarin teos käsittelee itse oikeudenkäyntiä vain marginaalisesti, se sisältää mm. 35 aukeaman laajuisen taulukon, johon on koottu tie-

¹² Mm. A.F. Airon puolustuspuheeseen kirjoittaman kirjan ”Liikekannallepanosalaliitto” julkaiseminen kiellettiin.

¹³ Asekätkentyöryhmä 1992, s. 2.

¹⁴ Kekkonen 2016, s. 16.

dot kaikista asekätkentälain nojalla vapausrangaistukseen tuomituista tai vähintään kuu-
kauden pidätettyinä olleista. Tässä tutkimuksessa Lukkarin teokseen tukeudutaan erityises-
ti asekätkentäoperaation vaiheita sotilaallisena operaationa eritteleviltä osin. Myös edellä
mainitun koontitaulukon tietoja on hyödynnetty mm. rajauksen suunnittelussa.

Keskeisimpinä kirjallisina alkuperäislähteinä tutkimuksessa käytetään kansallisarkistossa
säilytettäviä sotaylioikeuden pikakirjoituspöytäkirjoja ja tuomiolauselmissä sekä muuta saa-
tavilla olevaa arkistomateriaalia, kuten puolustusasianajajien kirjeenvaihtoa. Näistä kor-
vaamattomaksi on osoittautunut asianajaja Julius Laguksen arkisto, josta asekätkentäjutun
asiakirjoja, ja nimenomaan muita kuin virallisia oikeuden pöytäkirjoja, on mahdollista löy-
tää historiallisen tutkimuksen tekemistä varten. Edellä mainittujen arkistolähteiden ohella
hyödynnetään tapahtuma-aikaa käsittelevää tutkimuskirjallisuutta, kuten Jukka Seppisen
oivallista teosta Vaaran vuodet, professori Kimmo Rentolan teoksia, presidentti Paasikiven
päiväkirjoja, muuta kirjallisuutta, lehtikirjoituksia sekä opinnäytteitä ja tieteellisiä artikke-
leja.

1.4 Tutkimusmenetelmistä

Yksi tieteellisen historian tutkimuksen tarkoituksista on auttaa ymmärtämään menneisyyttä
aikalaisten silmin. Tämä edellyttää menneiden tapahtumien ja niihin vaikuttaneiden teki-
jöiden, historiallisen horisontin, rekonstruointia.¹⁵ Tutkijan tulee tiedostaa olevansa osa
aikaansa ja siihen liittyvää käsitemaailmaa. Siksi hänen on pyrittävä irti historiallisiin ker-
tomuksiin liittyvistä yhteisöllisen muistin aiheuttamista vääristymistä.¹⁶ Menneitä tapah-
tumia on pyrittävä ymmärtämään sellaisina, kuin aikalaiset ne kokivat ja varottava siirtä-
mästä aikaisten kokemusmaailmaan elementtejä omasta maailmastamme. Kuten Rasilai-
nen sanoo, anakronismin välttäminen ei kuitenkaan tarkoita sitä, ettemme voisi käyttää
tulkintoja laatiessamme oman aikamme käsitteitä, jos ne tekevät menneisyyden rekonstruk-
tion ymmärrettäväksi aikanamme. Tällöin on kuitenkin pidättäydyttävä lukemasta mennei-
syyden tekstiin, vaikkapa tässä tutkimuksessa lähteenä käytettyihin kirjeisiin, mitään sel-
laista, jota tekstin kirjoittajat eivät ole voineet tarkoittaa.¹⁷

Menneisyyden rekonstruktiolla pyritään luomaan kuva, joka on mahdollisimman lähellä
totuutta. Tämä edellyttää kriittisyyttä käytettävien lähteiden ja myös aikaisemman tutki-

¹⁵ Rasilainen 2004, s. 6. Rasilainen viittaa Gadamerin käsitteisiin menneisyyden ja nykyisyyden horisointeisiin.

¹⁶ Tosh 2005, s. 6-21.

¹⁷ Rasilainen 2004, s. 10-11.

muksen suhteen. Objektivista totuutta tutkija ei historian alalla voi saavuttaa.¹⁸ Silti sen tavoittelu on oltava päämäärä, tulkinnan eheyden ja uskottavuuden mitatessa käytetyn puheenvuoron painoarvoa.

Tässä tutkimuksessa asekätkentäjutun suurta lähdeaineistoa tehdään käsiteltävämmäksi edellä kuvattujen rajausten avulla. Tarkastelemalla oikeudenkäynnin kulkua rajatun henkilömäärän osalta toivotaan saatavan jonkinlaista kokonaiskuvaa vastaukseksi asetettuihin tutkimuskysymyksiin. Yhteen haaraan keskittyvä tutkimus ei vielä anna oikeutta tehdä koko juttua koskevia yleistyksiä samalla tavoin kuin satunnaisotannallinen tutkimus saataisi tehdä. Asekätkentäjutun saatavilla oleva lähdeaineisto koostuu kuitenkin laajoista juttukokonaisuuksista, joihin on kumuloitu jopa kymmenien vastaajien oikeudenkäynti samaan joukkoyksikkö- tai henkilöryhmäkohtaiseen pakettiin. Siten satunnaisotannallisen tutkimuksen teko osoittautui tutkimuksen laajuuteen ja tavoitteisiin nähden liian hankalaksi – ja kenties jopa saavutettujen tulosten kannalta huonommaksi – vaihtoehdoksi.

Edellä on jo kuvattu asekätkentäjuttuun liittyvän aikaisemman tutkimuksen lähdekriittisiä haasteita. Siitä johtuen näitä lähteitä käytetään tässä tutkimuksessa ainoastaan toissijaisessa merkityksessä, poimien sieltä sellaisia elementtejä, joita tarvitaan tutkimuksellista kokonaiskuvaa varten, mutta joiden osalta lähteen lähdekriittinen rasite tutkimukselle on melko pieni.¹⁹ Sanotut lähteet eivät siten olennaisella tavalla vaikuta tämän tutkimuksen keskeisiin tuloksiin. Tässä tutkimuksessa keskeisinä lähteinä ovat arkistoista löydettävät alkupe räislähteet. Näihinkin on suhtauduttava kriittisesti, erityisesti jutussa, johon jo tapahtum aikaan liittyi voimakkaita poliittisia intohimoja. Jokaisen asiakirjan osalta pohdittava mitä sen laatija on tarkoittanut sanoa, miksi aineisto on olemassa ja mitä aineistosta mahdollisesti puuttuu. Oikeuden pikakirjoituspöytäkirjat kuvaavat varsin yksityiskohtaisesti oikeudenkäynnissä käytyä keskustelua. Toisaalta puheenvuoroihin vaikuttaa väistämättä oikeudenkäynnin luonteeseen liittyvä vastakkainasettelu ja osapuolten taktiset tavoitteet, joita esim. syytettyjen avustajien osalta selitetään jäljempänä. Samalla tavoin varovaisesti on tulkittava myös esimerkiksi avustajien keskinäistä kirjeenvaihtoa – jo sen johdosta, että siinä joudutaan joitakin elementtejä, kuten rahan liikkeitä, peittelemään. Parhaiten sanottu lähdeaineisto palvelee tutkimusta silloin, kun johtopäätöksiä tiettyjen tosiseikkojen olemassaolosta voi tehdä sellaisesta toimijoiden keskinäisestä viestinnästä, jossa ei ole oletet-

¹⁸ Ylikangas 2015, s. 13-14.

¹⁹ Täten esimerkiksi Lukkarin teoksesta voidaan varsin luottavaisin mielin poimia viittauksia asekätkentäorganisaation kokoon, toimintoihin tai muistakin lähteistä todennettavissa olevien tapahtumien ajankohtiin.

tavissa pyrkimystä vaikuttaa jutusta saatavaan kuvaan. Toisinaan johtopäätöksiä voi tehdä ”rivien välistä”.

Koska tutkimus käsittelee aihetta, josta ei ole olemassa tutkittua tietoa, on tapahtumia melko laajastikin kuvailtava. Tällä kuvauksella nähdään kuitenkin olevan tutkimuksellista arvoa jo itsessään. Kuitenkaan pelkästään menneiden tapahtumien kuvaaminen prosessina ei vielä anna kovinkaan syvällistä kuvaa historiatietoisuutemme laajentamiseksi. Kiinnostavampi kysymys on se, miksi asiat olivat niin kuin ne olivat ja miksi ne muuttuivat tai eivät muuttuneet. Historian tutkimus on ennen kaikkea historiallisen muutoksen – tai muuttumattomuuden – analyysia. Oikeushistoriallinen tutkimus on siten kiinnostunut oikeudellisen muutoksen suunnasta, syistä ja seurauksista. Niiden ymmärtämiseksi oikeudelliset ilmiöt on sidottava kulloiseenkin yhteiskunnalliseen kontekstiinsa. Kysyttäessä miksi oikeus muuttui siten kuin se muuttui, on kysyttävä, minkälaiset voimat muutosta ajoivat tai vastustivat, ja kuka siitä hyötyi.²⁰ Tietynlaista historiallista oikeusdogmatiikkaa toteutetaan arvioimalla juttujen ratkaisuja ja tuomioharkintaa sotaylioikeudessa ja korkeimmassa oikeudessa suhteessa aikakauden prosessuaalisiin käytäntöihin.

1.5 Tutkimuksen rakenne

Tutkimuksen lähtökohtia, tavoitteita ja tutkimustehtävää selostetaan ensimmäisessä osiossa. Toinen osio antaa tiivistetyn yleiskuvan tapahtuma-aikaisesta sisä- ja ulkopoliittisesta tilanteesta, asekkajöiden toiminnasta sotilaallisena operaationa sekä asekkajennän olete-
tuista motiiveista. Tämä nähdään välttämättömäksi taustaksi itse oikeudenkäynnin tarkaste-
lua varten.

Kolmannessa osiossa edetään asekkajennän paljastumisesta esitutkintavaiheen kautta ase-
kkajentälain säätämiseen ja puolustuksen valmistautumiseen tulevaan oikeudenkäyntiin.
Hyvin laaja ja runsaasti huomiota herättänyt esitutkintavaihe kuvataan tiivistetysti. Esitut-
kintavaiheen ja sen aikaisten tapahtumien ymmärtäminen on kuitenkin välttämätön perusta
myös oikeudenkäynnin tarkastelemiselle.

Neljännessä osiossa tarkastellaan oikeudenkäyntiä sotaylioikeuden viidennellä osastolla.
Tässä osiossa eritellään yksityiskohtaisemmin syytteen alaisia tekoja, pöytäkirjojen ja
muun aineiston perusteella tehtyjä havaintoja prosessin kulusta sekä analysoidaan annettu-
ja tuomioita.

²⁰ Kekkonen 2016, s. 15-18.

Viidennessä osiossa tehdään kokoavia johtopäätöksiä tutkimuksen esiin tuomasta tiedosta ja eri osapuolten toiminnasta. Osiossa sivutaan myös asekätkentään liittyvää historiatietoisuutta (tai sen puutetta) pohtimalla hieman aiempaa julkista keskustelua aiheesta. Lopuksi esitetään joitakin ajatuksia mahdollista myöhempää tutkimusta varten.

2. Asekätkentä ja sen taustat

2.1 Pitkä tie välirauhaan

Valtiojohdon tiedossa oli viimeistään loppukesästä 1943, että Saksa tulee häviämään sodan. Tästä syystä alettiin etsiä keinoja irrottautua sodasta ja solmia erillisrauha liittoutuneiden kanssa. Hallitus määritteli 4.8.1943 ehdot, joilla Suomi olisi valmis erillisrauhaan. Tämän jälkeen rauhantunnusteluja tehtiin talven ja kevään 1944 aikana, mutta suurvaltapolitiittinen tilanne, liittoutuneiden Moskovon ulkoministerikokouksessa määrittämä ehdottoman antautumisen vaatimus ja maassa oleva suuri saksalainen sotavoima teki sodasta irrottautumisen vallitsevissa oloissa mahdottomaksi. Aika ei vielä ollut kypsä.²¹ Kesällä 1944 puna-armeijan suurhyökkäys Kannaksella ja, liittoutuneiden Normandiaan tekemä maihinnousu ja Saksan armeijan vetäytyminen itärintamalla muuttivat strategista asetelmaa. Suomen asevoimien onnistuttua pysäyttämään Neuvostoliiton suurhyökkäyksen kesän 1944 torjuntataisteluissa, kävi ilmeiseksi, ettei maan miehittäminen kävisi helposti, vaan vaatisi merkittävää sotilasvoiman keskittämistä pohjoiselle rintamalle, josta jo siirrettiin joukkoja. Samanaikaisesti Normandian maihinnousu laukaisi liittoutuneiden keskinäisen kilpajuoksun Berliiniin. Stalin osasi tehdä kompromisseja omien ambitoidensa välillä. Saksan rintama priorisoitiin ja Suomen osalta päätettiin tyytyä toistaiseksi siihen lopputulokseen, mikä sen hetkisessä tilanteessa oli saatavissa. Tie rauhaan avautui.²²

Välirauhansopimuksen ehdot olivat ankarat. Suomen olisi mm. vetäydyttävä takaisin vuoden 1940 rajoille, luovutettava satamia ja lentotukikohtia liittoutuneiden eli Neuvostoliiton asevoimien käyttöön, vuokrattava Neuvostoliitolle Porkkalanniemen alue, demobilisoitava kenttäarmeija erittäin nopeassa aikataulussa ja samanaikaisesti internoitava tai karkotettava maan pohjoisosissa oleva saksalainen armeija. Maahan tuli liittoutuneiden edustajista koostuva valvontakomissio, joka käytti valtaa ja käyttäytyi lähes miehittäjän elkein.

²¹ Apunen & Wolfe 2009, s. 252-344. Rauhantunnusteluja tehtiin ensin länsiliittoutuneiden suuntaan ja keväällä 1944 Paasikivi ja Enckell matkustivat Moskovaan neuvottelemaan rauhasta. Paasikiven toimintaa tutkinut Jukka Seppinen on esittänyt ankaraa kritiikkiä juuri Paasikiven toimista (tai toimimattomuudesta) Moskovon rauhanneuvotteluissa keväällä 1944.

²² Rentola 2016, s. 120-136.

Välirauhansopimuksessa vaadittiin myös sotarikollisten luovuttamista ja sodanaikaisten johtajien saattamista vastuuseen (13. artikla), joka johti koko kansakunnan tunteita kuohuttaneeseen sotasyylisyysoikeudenkäyntiin. Poliittisten johtajien syyttämistä oli liittoutuneiden kesken linjattu jo lokakuussa 1943 annetussa Moskovin julistuksessa.²³ Sotasyylisyysoikeudenkäynti oli poliittisen oikeudenkäytön näytelmä, jossa sodan voittanut osapuoli käytti valtaansa vaikuttaakseen hävinneen osapuolen yhteiskuntaan. Se on herättänyt – ja herättää edelleen – voimakasta ja tunteikasta keskustelua kansallisesti. Se on inspiroinut kattavaa akateemista tutkimusta²⁴ ja muuta kirjallisuutta.²⁵

Tämän tutkimuksen kannalta keskeiset välirauhansopimuksen määräykset sijoittuivat sen 4. artiklaan, jossa edellytettiin Suomen saattavan armeijansa rauhanaikaiselle kannalle kahden ja puolen kuukauden aikana. Demobilisaation lisäksi aseet, ampumatarvikkeet ja sotatekninen materiaali tuli kerätä keskusvarikoihin, joiden sallitun lukumäärän valvontakomissio täsmensi kirjeillään 30.10.44 ja 27.11.44 kolmeentoista. Ohjeita täsmennettiin vielä maaliskuussa 1945 siten, että myös muu kuin sotatekninen materiaali tuli koota keskusvarikoille.²⁶ Ankarien varastointivaatimusten aiheuttama muutos oli liikekannallepanokyvyn kannalta huomattava, koska jatkosodan alkaessa joukko-kohtainen materiaali oli varastoituna yhteensä 362 perustamispaikkaan.²⁷ Ratisen mukaan valvontakomission vaatimukset sotamateriaalin keskusvarastoinnista ja lkp-suunnittelun katkeaminen vuosien 1945-47 ajaksi johtivat puolustusvoimien liikekannallepanokyvyn alenemiseen, joka saatiin sotia edeltäneelle tasolle vasta vuoden 1956 jälkeen.²⁸

2.2 Vaaran vuodet

Asekätkentäoperaatio ja asekätkentäjutun oikeudenkäynti osuvat Suomen valtiollisessa historiassa erityisen merkittävään ajanjaksoon. Sodanjälkeisessä yhteiskunnassa kaikkeen toimintaan päättäjien ja kansalaisten mielialoista lähtien vaikuttivat poikkeuksellisen monet suuret muutosvoimat. Kaikki toimijat joutuivat mukauttamaan omia tavoitteitaan ja näiden voimien puristuksessa. Historiankirjoituksessa ajanjakson on katsottu olleen merkittävän valtiollisen olemassaolotaistelun aikaa. Käsitteen Vaaran vuodet teki ensimmäisen kerran tunnetuksi Lauri Hyvämäki vuonna 1954. Kuten Meinander on todennut, ilmaisu-

²³ Tarkka 2009, s. 25-27.

²⁴ Tarkka 1978, Rautkallio 1981.

²⁵ Soini 1957, Rautkallio 2006.

²⁶ Ratinen 2009, s. 24-31.

²⁷ Ibid. s. 15.

²⁸ Ibid. s. 92.

kuvaa hyvin tuon aikaista tunnemaisemaa. Ilmaisuu vakiintui käsitteeksi myös historiankirjoituksessa ja historiallisessa keskustelussa. Käsitteen vakiintuminen hyvä esimerkki siitä, kuinka sisäpoliittista taistelua käydään myös kielen käsittein.²⁹

Ensimmäinen vaikuttava voima oli Neuvostoliitto ja sen muodostama sotilaallinen uhka. Kaksi hävittyä sotaa, ankarat uhrit, demobilisaation myötä alas ajettu puolustuskyky ja maassa päsmäröivä valvontakomissio – joka symbolisesta brittiedustuksesta³⁰ huolimatta käytännössä oli Neuvostoliiton työrukkanen – muistuttivat itärajan toisella puolella olevasta jatkuvasta turvallisuushaasta. Vaikka tutkimusten perusteella vaikuttaisi siltä, että suurvaltapoliittisesta asetelmasta johtuen Neuvostoliitto luopui suoranaista miehitysaikasta melko varhain³¹, oli sotilaallinen uhka jatkuvasti olemassa. Sitä alleviivasi Porkkalan niemellä sijainnut sotilastukikohta, josta oli lyhyt matka pääkaupunkiin.³² On muistettava, että tuolloisilla toimijoilla ei ollut tietoa siitä miten asiat tulisivat menemään ja mitä tarkalleen ottaen muualla – vaikkapa valtataistelun muiden osapuolten leirissä – juuri sillä hetkellä tapahtui. Tuolloisille päättäjille uhka oli hyvin todellinen, läsnä oleva ja ratkaisuihin vaikuttava voima.³³ Tuota voimaa myös tarvittaessa – joskaan ei jatkuvasti – käytettiin niin valvontakomission kuin neuvostodiplomaattien toimesta.³⁴ Zdanoville tai Savonenville ei tuottanut ongelmia vihjata Neuvostoliiton ”ottavan asian omiin käsiinsä”, jos asioiden ajaminen muita kanavia pitkin ei sujunut Neuvostoliittoa miellyttävällä tavalla. Oikeuslaitoksen toimintaan tämä vaikutti esimerkiksi sotasyllisyysoikeudenkäynnin toteuttamisen ja tuomioharkinnan osalta, josta suorasta, esimerkiksi tuomioiden ankaruuteen liittyvästä yksityiskohtaisesta painostamisesta on selvää näyttöä.³⁵

Neuvostoliiton sotilaallista uhkaa sivuava ja rajaava voima oli suurvaltapolitiikka, jonka moninaiset käänteet vaikuttivat Suomen sisäpolitiikkaan. Kolmen suuren kesken saavutetun yhteisymmärryksen nojalla Suomi kuului Neuvostoliiton etu- ja intressipiiriin. Toisaalta länsiliittoutuneet halusivat Suomen säilyttävän kansallisen itsenäisyysoikeutensa ja demokraattinen valtiojärjestyksensä.³⁶ Euroopan jakautuminen itään ja länteen kuuluviin

²⁹ Meinander 1998, s. 247-248.

³⁰ Seppinen 2008, s. 22. Polvinen 1999, s. 6. Polvinen mainitsee valvontakomission brittiedustuksen olleen täysin toisarvoisessa asemassa suhteessa Neuvostoliiton edustajiin.

³¹ Rentola 2016.

³² Rentola 2016, s. 102.

³³ Tämä ilmentää hyvin yhtä historian tutkimuksen keskeistä ongelmaa. Tutkija on monessa mielessä informoidumpi, kuin tutkimuskohteensa. Tulkintoja tehdessä on jatkuvasti ponnisteltava irti anakronismin asettamasta haasteesta.

³⁴ Tarkka 1977, s. 67.

³⁵ Ks. esim. Soini 1957, s. 351-362. Rautkallio 1981, s. 270-281.

³⁶ Apunen & Wolff 2009, s. 290-296. Seppinen 2004, s. 60-68.

blokkeihin alkoi melko pian aseiden vaiettua. Tapahtumat muissa Neuvostoliiton etupiiriin jääneissä valtioissa, kuten Romaniassa, Unkarissa ja Tsekkoslovakiassa terävöittivät länsivaltojen suhtautumista siihen, kuinka Neuvostoliitto toimisi Suomen kanssa. Osana näitä järjestelyjä Neuvostoliitto solmi Suomen kanssa vuonna 1948 YYA-sopimuksen.

Kolmas merkittävä voima oli sisäpoliittinen valtataistelu. Sotavuodet alas painettuna ollut kommunistinen liikehdintä sai huomattavasti yhteiskunnallista kannatusta heti sodan jälkeisissä vaaleissa. Kommunistien laaja kannatus ja kommunisteja tukeva valvontakomission painostus johtivat siihen, että kommunistit päästettiin hallitusvaltaan kevään 1945 vaalien jälkeen. Kommunistien sisäpoliittinen taistelu on asekatkentakijutun osalta aivan keskeinen tekijä, koska juuri kommunistien painostuksesta asia sai sellaiset mittasuhteet kuin se sai. Neuvostoliitto, jolle kommunistit olivat näppärä ja kuuliainen työrukkana, tuki kommunistien poliittista taistelua ja asetti kommunisteille tavoitteita. Sisäpoliittisen taistelun merkittävä osatekijä oli kommunistien toteuttaman vallankaappauksen uhka, joka oli esillä heti sodan jälkeen ja erityisesti vuosina 1948 ja 1949.³⁷ Lehtikirjoittelu, sisäministerin kautta kommunistien käsiin päätyneen valtiollisen poliisin toiminta, mielenosoitukset ja lakot olivat yleisiä. Erityisesti asekatkentakijutun oikeudenkäynnin aikaa leimasi kumousuhka. Keväällä 1948 Paasikivi pelkäsi kommunistien tekevän kaappauksen. Puolustusvoimien valmiutta nostettiin. Kaappausuhasta kiersi laajalti huhuja. Loppukesällä ja syksyllä 1949, juuri kun korkein oikeus valmisti ratkaisuaan ErP 4:n haaran osalta, oli liikehdintä erittäin voimakasta. Poliisi käytti voimaa lakkolaisia vastaan.³⁸ Kemin veritorstai oli vain viisi viikkoa ennen korkeimman oikeuden ratkaisun julkistamista.

Kommunistisen liikehännän rinnalla sisäpoliittista taistelua vaikutusvallasta käytiin myös muiden ryhmittymien kesken ja niiden sisällä. Kommunistien vaikutusvallan tehokkaana torpparina toimi sosiaalidemokraattien vaikutusvallan kasvu ammattijärjestöissä. SDP:n ja kommunistien kesken käytiinkin kovaa kamppailua vasemmiston hallinnasta.³⁹ Kaiken kuohunnan keskellä vaikutusvaltaansa pyrki kasvattamaan sellaiset pelurit kuten Urho Kekkonen, joka oli oikeusministerinä aktiivinen sotasyllisyysasian järjestämisessä. Asekatkentakijutusta muodostui yksi monista sisäisen taistelun aseista. Puolueiden suhtautumista asekatkentakijutuuun tutkineen Laatusen mukaan kaikki puolueet tuomitsivat toiminnan. Kuitenkin juuri sosiaalidemokraatteja lähellä ollut lehdistö kävi kiivaimmin kommunistien

³⁷ Rentola 1997, 35-106. Lappalainen 1997, s. 337-367. Vaikka siitä, oliko kaappaus tosiasiallisesti suunnitella on erilaisia näkemyksiä, on ilmeistä, että koettu uhka vaikutti aikalaisten mm. Paasikiven toimintaan.

³⁸ Blomstedt – Klinge 1986: s. 29-30.

³⁹ Rentola 1997, s. 46-92.

kimppuun mm. vankisellien tarkastuksesta heränneessä kohussa. Puuttumalla kommunistien toimintaan, haluttiin heidän vaikutusvaltaansa suitsia. Toisaalta Kekkosen toiminta asiassa (Kekkonen suhtautui ankarasti kätkenän johtajiin) jakoi maalaisliiton eduskuntaryhmää.⁴⁰

Edelleen merkittävänä voimana yhteiskunnassa vaikutti asuttamisen, jälleenrakentamisen ja sotakorvausteollisuuden tarpeet. Esimerkiksi Porkkala piti välirauhan tultua evakuoida kymmenessä päivässä.⁴¹ Luovutetun Karjalan väestölle piti saada paikka uuden elämän rakentamiseen. Maatalousvaltaisessa maassa tämä tarkoitti maan saamista. Toisaalta ankarat sotakorvaukset pakottivat Suomen kasvattamaan metalliteollisuuden kapasiteettia ja kasvava teollisuus tarvitsi työvoimaa asutuskeskuksiin. Sotakorvaustoimituksiin oli asetettu ankarat viivästyssakot, joten niiden myöhästyminen sisäpoliittisten kysymysten johdosta olisi johtanut erittäin suuriin ongelmiin.⁴²

Sotakorvausteollisuuteen liittyi olennaisesti myös nousevan talouden intressit. Suomi tarvitsi taloudellista nousua ja suomalainen teollisuus tarvitsi vientikauppaa. Erityisen tärkeänä voidaan pitää kauppasopimuksia Neuvostoliiton kanssa, joita neuvoteltiin kaiken muun sisäpoliittisen kuohunnan yhteydessä. Nämä kauppasopimukset olivat Suomelle kriittisiä, koska sotakorvaustoimitukset olivat vinouttaneet teollisuuden tuotantorakennetta, ja laajennetulle kapasiteetille täytyi löytää käyttöä sen jälkeenkin kun sotakorvauksista olisi päästy.⁴³

2.3 Asekätkentäoperaatio

Ajatus aseiden hajavarastoinnista alkoi kehittyä päämajassa kesän 1944 raskaiden torjuntataisteluiden aikana. Ensimmäisiä hahmotelmia varautumisesta pahimman varalle so. siihen, että sota hävitään ja maa miehitetään, oli tehty jo keväällä 1944. Elokuun alussa 1944 päämajan operatiivisen osaston päällikkö everstiluutnantti Usko Sakari Haahti alkoi hahmotella ajatusta ympäri maata suojeluskuntapiireittäin sijoitettavista asekätköistä. Kätköihin sijoitettiin jalkaväen kevyttä aseistusta, muonaa ja muuta sotajoukon tarvitsemaa materiaalia siinä määrin, että kuhunkin suojeluskuntapiiriin voitaisiin perustaa pataljoonan vahvuinen osasto. Näiden pataljoonien avulla oli tarkoitus suojata kenttäarmeijan liikekannallepano ja tarvittaessa käydä sissisotaa miehittäjää vastaan. Pataljoonien muodostamaa soti-

⁴⁰ Laatusen 2002, s. 84-88.

⁴¹ Meinander 2009, s. 299.

⁴² Seppinen 2008, s. 165-181.

⁴³ Seppinen 2008, s. 109-155.

lasvoimaa olisi mahdollista käyttää myös yhteiskuntarauhan ylläpitämisen poikkeusoloissa.⁴⁴

Avukseen operaatioon Haahti värväsi päämajasta majurit Reino Lukkarin ja Reino Arimon sekä majuri Eino Leskisen. Tämä nelikko tuli muodostamaan asekätkentäoperaation sisäpiirin. Heitä yhdisti verrattain nuori ikä ja oikeistolainen maailmankatsomus. Kaikki heistä olivat Akateemisen Karjala Seuran jäseniä. Myöhemmin syksyllä sisäpiiriin liitettiin myös everstiluutnantti Zacharias Duncker. Sisäpiiri käytti epävirallisesti merkittävää suunnitelualtaa operaation osalta keskustellen keskenään operaation tärkeimmistä osista ja henkilövalinnoista.⁴⁵

Operaation toteuttamiseksi nimettiin kuhunkin suojeluskuntapiiriin 2. yleisesikuntaupseeri, jonka salaiseksi tehtäväksi tuli johtaa kätkentää omassa piirissään. Lukkarin mukaan tehtävään valittavalta edellytettiin erityisesti neljän kriteerin täyttämistä: hänen tuli olla rintamakokemusta omaava ja päteväksi havaittu johtaja, tuntea suojeluskuntapiirinsä alue ja avainhenkilöstöä, olla elämäntavoiltaan säännöllinen ja kyetä itsenäiseen operatiiviseen ajatteluun.⁴⁶ Operaation sisäpiiri valitsi 2. yleisesikuntaupseereiksi nimitettävät. Vaikka joidenkin kohdalla jouduttiin jostakin kriteeristä joustamaan,⁴⁷ voidaan hyvin toeta näiden 34 upseerin olleen kokeneita ja ansioituneita sotilaita, monella mittarilla asevoimiemme parhaimmistoa. Valinnat teki sisäpiiri, joka keskusteli jokaisesta valinnasta huolellisesti.⁴⁸ Voitaneen arvioida, että ehdokkaiden siten edellytettiin olevan soveliaita myös sisäpiirin maailmankatsomukseltaan voimakkaan oikeistolaisesta näkökulmasta.

Sisäpiiri ei toiminut omin päin. Asekätkentäorganisaatio laajeni myös ylöspäin Haahden lähimpään esimieheen eversti Valo Nihtilään ja lukuisiin muihin päämajan upseereihin ja myöhemmässä vaiheessa suojeluskuntapiirien esikuntapäälliköihin. Päämajoitustestari,

⁴⁴ Lukkari 2005, s. 15-22.

⁴⁵ Lukkari 2005, s. 17-20 ja 50-55.

⁴⁶ Lukkari 2005 s. 33-34.

⁴⁷ Ibid. Lukkari mainitsee, että joidenkin kohdalla suojeluskuntapiiriin tuntemuksesta jouduttiin tinkimään. Tosiasiallisesti joustettiin kuitenkin myös mm. säännölliset elämäntavat kriteerin – jolla tarkoitettaneen mm. maltillista alkoholin käyttöä – osalta. Laihon mukaan ainakin Suur-Saimaan suojeluskuntapiirin 2. ye-upseerina toiminut Tauno Viiri oli tunnettu railakkaasta alkoholinkäytöstään ja humalassa öykkäräimisestä. Toki Viiri muiden ominaisuuksiensa osalta oli tehtävään varsin sopiva. Lisäksi hän oli Haahden kursitoveri kadettikurssilta 15, mikä varmasti nosti hänen luotettavuuttaan. ks. Laiho 2015, s. 20-21.

⁴⁸ Lukkari 2005 s. 33-34.

kenraaliluutnantti Airo ja ylipäällikkö Mannerheim tiesivät suunnitelmasta sen alkuvaiheesta alkaen, vaikka tämä on ajansaatossa pyritty kiistämään.⁴⁹

Haahti käski tehtävät 2. ye-upseereille porrastetusti välirauhanteon jälkeen 28.9.-6.10.44 välillä. Ohjeet varsinaiseen kätkemistoimintaan annettiin suullisesti, mutta todellisen tehtävänsä peitteeksi 2. ye-upseereille käskettiin kirjallisesti demobilisaatioon ja kotiutuvien joukkojen mielialojen tarkkailuun liittyviä tehtäviä.⁵⁰ Yhden näistä käskykirjeistä löytyminen toukokuussa 1945 Oulussa tehtyjen tutkimusten yhteydessä johti valvontakomission ja tutkijat koko organisaation jäljille.

Siirryttyään piiriensä alueelle 2. ye-upseerit organisoivat kätkennän oman piirinsä alueella. Saamiensa ohjeiden mukaan he värväsivät avukseen tarpeellisen määrän luotettavia miehiä suojeluskuntapiirin alueelta. Kätkettävät aseet ja materiaali kerättiin kotiutuvilta joukoilta, joiden hallussa oli runsaasti kirjanpidon ulkopuolista materiaalia.⁵¹ Materiaalia saatiin myös joukko-osastoista ja varikoilta, joiden kirjanpitoa muutettiin kätkennän salaamiseksi.⁵²

Varsinaiset kätkentätoimet tehtiin pääosin syksyn 1944 aikana. Pelkkä aseiden kätkentä ei kuitenkaan riittänyt. Loppuvuodesta asekatkijat havahtuivat siihen, että suunniteltujen pataljoonien muodostaminen edellyttäisi myös liikekannallepanosuunnittelua henkilövarauksineen. Tässä vaiheessa organisaatio laajeni kattamaan myös kaikkien suojeluskuntapiirien esikuntapäälliköt, joiden vastuulle varsinainen kätkemistoiminta käskettiin.⁵³

Erillinen Pataljoona 4 oli suoraan päämajan alainen yksikkö, josta näkee käytettävän myös nimityksiä kaukopartiopataljoona, sissipataljoona tai tiedustelupataljoona. Pataljoona koottiin vuonna 1943 yhteen tiedustelutoimialaan kuuluneista neljästä alatoimistosta. Pataljoonan komentajana toimi kesästä 1944 eteenpäin everstiluutnantti Johan Sovio. Pataljoonassa oli neljä komppaniaa, jotka kukin vastasivat yhtä entisistä alatoimistoista. Komppanioiden

⁴⁹ Ibid. s. 21-22. ks. myös Matti Lukkari haastattelu 4.12.1994, <https://areena.yle.fi/1-50118282>: asekatkentä oli sankariteko ja skandaali. Haastattelussa Lukkari kertoo, että asekatkijat olivat haastattelujen yhteydessä pyytäneet häntä vaikenemaan Mannerheimin osuudesta siihen asti, kunnes heistä oli aika jättänyt. Pyyntö kuvaa sitä uskollisuutta ja kuuliaisuutta ylipäällikköä kohtaan, joka luultavasti yhdisti lähes kaikkia asekatkijoita. Toisaalta tämänlaisen lupauksen pyytäminen ilmentää myös halua pitää kiinni (ainakin oman elinajan ajan) määrätynsisältöisestä kansalliskertomuksesta, joka on sisällöltään jossain määrin eroava siitä, miten aikat historiallisina tapahtumina menivät.

⁵⁰ Lukkari 2005, s. 38.

⁵¹ Lukkari 2005 s. 53.

⁵² KA T-22695, SYO V 18.9.1947, jossa mm. Jorma Hurskaisen todistuksen yhteydessä puhutaan 6. divisioonan elintarvikevarastosta noudetuista 2000 muona-annoksesta, jotka kätkettiin ns. Karolineborgin taloon.

⁵³ Lukkari 2005, s. 55-59.

päälliköitä olivat majuri Johannes Vehniäinen (1.K), majuri Into Kuismanen (2.K), majuri Paul Marttina (3.K) ja kapteeniluutnantti Pentti Ahola. Edellä mainittujen komppanioiden lisäksi pataljoonaan kuului erillinen lento-osasto (Os Jauri), jonka päällikkönä toimi majuri Erkki Jauri.

Aseleposopimuksen solmimisen jälkeen ErP 4 siirrettiin eri puolille Pohjois-Suomea, jossa sen henkilöstö osallistui kätchentätoimintaan paikallisten toimijoiden kanssa. Erityisesti pataljoonan 3. komppania, jota johti majuri Pauli Marttina, osallistui kätchentätoimintaan Oulun ja Pohjolan suojeluskuntapiirien alueilla. Kaukopartiomiehet olivat kätchentätoiminnan erityisasiantuntijoita, koska tukeutuminen etukäteen valmisteltuihin ja vihollisen selustaan jätettyihin materiaalikätköihin oli olennainen osa sen taistelutapaa. Pataljoona kotiutettiin marraskuussa 1944.⁵⁴

Erillinen pataljoona 4:n omaan materiaaliin liittyvä kätchentä oli kätkettyjen aseiden ja ampuatarvikkeiden lukumääriä tarkastellen melko pienimuotoista, lähinnä kätkettiin muutamia käsiaseita, patruunoita ja muonaa paikalliskätköihin. Toisaalta kätchentään liittyi myös radiokaluston kätchentää, johon käskyn antoi eversti Hallamaa ilmeisesti aseleposopimuksen solmimisen ja välirauhansopimuksen välisenä aikana.⁵⁵ Edellä mainittujen kätchentätoimenpiteiden voidaan katsoa liittyvän eniten pataljoonan oman toiminnan mahdollistamiseen. Tämä toteutettiin em. pienten paikalliskätköjen lisäksi kätkemällä keskusradioasemia ja jakamalla kotiuttamisen yhteydessä pataljoonassa toimineille radisteille kyyneleladiot ja ohjeet niiden seuraamisesta. Myös vähäinen määrä käsiaseita annettiin kotiutuvien miesten matkaan. Jutussa syytettynä olleista upseereista useille annettiin konepistooli ja kaksi lipasta mukaan kotiutumisen yhteydessä. Suurempaa ja vaativampaakin kätchentätoimintaa oli: oletettavasti joko pataljoonan lentotoiminnan mahdollistamiseksi myös lkp-tilanteessa tai tiedustelutoimialan arkistojen kuljettamiseksi Ruotsiin, kätkettiin lentokone vaihtamalla sen tunnuksen siviili-ilmailussa käytettäviin tunnuksiin sekä purkamalla sotasaaliiksi saatu amfibiokone osiksi ja kätkemällä osat lentokoneiden varaosien ja muun huoltomateriaalin kanssa. Lisäksi kätkettiin mm. lentobensiiniä, muonaa ja laskuvarjoja.⁵⁶

Edellä kuvatus ErP4:n omaan toimintaan liittyvän kätchenkannan ohella pataljoonalla oli merkittävä vaikutus asekätkentään muualla maassa, koska sen komppanioista koottiin komen-

⁵⁴ Lukkari 2005, s. 191-192.

⁵⁵ KA T-22695/50, SYO V pöytäkirja 26.9.47, jossa Hallamaan antaman käskyn ajankohdaksi arvioidaan 10.9.1945.

⁵⁶ KA T-22695/30-33 ja 50-56, SYO IV ja V osastojen pöytäkirjat 1.7.1947-19.6.1948.

nuskuntia käytettäväksi kätkeä tehtäviin eri suojeluskuntapiirien alueella. Komennuskunnat koottiin pataljoonan miehistä ja niitä tyypillisesti johti joku nuoremmista partioupseereista. Komennuskunnat saivat ohjeeksi ilmoittautua kätkeä toimintaa johtaville 2. yepseereille. Näiden komennuskuntien toimesta kätkeä aseita suurempia määriä.⁵⁷

2.4 Asekätkennän motiivit

Kuten edellä on todettu, asekatkeäjäiden ydinjoukko oli maailmankatsomukseltaan oikeistosuuntautunutta. Sisäpiiri ja monet avainhenkilöistä olivat AKS-taustaisia. Kenraali Airoa on pidetty oikeistolaisesti – jopa kansalliskiihkoisesti – ajattelevien upseerien henkisenä johtajana.⁵⁸ Tästä voitaneen vetää johtopäätös, että keskeistä päätäntävaltaa operaatiossa käytettiin oikeistolaisen katsomuksen ehdoilla. Kaikki asekatkeäjäet eivät kuitenkaan olleet mukana mistään oikeistolaisesta hurmahengestä.⁵⁹

Asekatkeännän motiiviksi on kirjallisuudessa esitetty varautuminen maan miehitykseen ja mahdolliseen sissisotaan. Neuvostoliitto oli ajansaatossa osoittautunut epäluotettavaksi sopimuskumppaniksi, eivätkä tapahtumat Romaniassa elokuussa 1944 ainakaan lisänneet luottamusta siihen, että välirauhansopimusta tultaisiin kunnioittamaan. Myös valvontakomission toiminta heti sen saapuessa maahan viittasi vahvasti miehitystä tai ainakin sen suunnittelua edeltävään tiedusteluun.⁶⁰ Mitä edellä on kerrottu välirauhansopimuksen vaatimusten vaikutuksesta liikekannallepanokykyyn osoittaa, että mahdollisuudet puolustautua mahdollista miehitysyrittästä vastaan olisivat hyvin heikot. Toisaalta mm. Haahden päiväkirjamerkinnet elokuun alusta 1944⁶¹ osoittavat, että ainakin osa sotilaista oli päättänyt taistella miehitystä vastaan kaikissa tilanteissa. Tästä näkökulmasta asekatkeännälle ilmoitettu maanpuolustuksellinen motiivi on uskottava.

Maan puolustaminen miehittäjää vastaan tuskin oli kuitenkaan ainoa motiivi toiminnalle. Maata repineestä sisällissodasta ja sen jälkiselvittelyistä oli kulunut vasta neljännesvuosisata ja vaikka talvisotaa on oikeutetusti kuvattu kansaa yhdistävänä tekijänä, ei se toki kaikkia haavoja umpeuttanut. Kuten sodanjälkeiset eduskuntavaalit tulivat osoittamaan, maassa oli kohtuullisen suuri vasemmistolaisittain suuntautunut vähemmistö, joka oli val-

⁵⁷ Ibid., ks. myös Rautkallio 1981, s. 98.

⁵⁸ Ahtokari 1971, s. 86.

⁵⁹ Boucht 2001, s. 13. Christer Boucht kiinnittää huomiota Lukkarin tapaan tuoda katkeäjäiden AKS-taustaa esiin ikään kuin se olisi meriitti.

⁶⁰ Ahtokari 1971, s. 167.

⁶¹ Lukkari 2005 s. 16. Lukkari siteeraa Haahden päiväkirjaa, jossa todetaan mm. ”nämä kädet eivät ryssä palvele”.

mis äänestämään myös kommunisteja. Ei luokkajako tai vastakkain asettelu ollut sodan aikana yhteiskunnasta kadonnut, eivätkä kommunistit vaan tupsahtaneet esiin sodan seurauksena. Sodan aikana valta oli kuitenkin vahvasti oikeistolaisissa käsissä ja kommunistien johtajia oli suljettu tasavallan suojelulain nojalla turvasäilöön. On johdonmukaista olettaa oikeistolaisittain suuntautuneiden asekkajöiden johtajien pelänneen vuoden 1918 tapahtumien ja niistä jääneiden kaunöiden nousemista esiin joko osana kommunistien johtamaa kaappausta tai Neuvostoliiton miehitystä seuraavia puhdistuksia. Olettama tuskin oli täysin vääräkään, puna-armeija oli valmistautunut miehittämään maan kesällä 1944.⁶² Siten puhtaasti maanpuolustuksellisten motiivien ohella asekkajöillä lienee ollut yhtenä motiivitekijänä myös varautuminen sisäisiin levottomuuksiin tai jopa sisällissotaan. Tähän viittaa esimerkiksi 2. ye-upseerien tehtävään nimittämistä koskevassa kirjeessä oleva viittaus ”vastuuttomiin piireihin, jotka saattaisivat ryhtyä provokatorisiin tekoihin tai sabotaa-siin.”⁶³ Varautuminen yhteiskunnallisiin levottomuuksiin tuodaan asekkajentää koskevissa kirjoituksissa melko usein myös esille motiivitekijänä, joskin se useimmiten puetaan muotoon ”laillisen yhteiskuntajärjestyksen tukeminen”. Tällöin kerrotaan asekkajöiden halunneen luoda välineen, jolla laillinen hallitusvalta voisi puolustaa yhteiskuntarauhaa. Laillinen yhteiskuntajärjestys olikin demokratian mittareilla vahvasti porvarillisten piirien käsissä, ehdoton enemmistö tuolloisesta eduskunnasta voidaan lukea tuolloista poliittista suuntausta tukevaksi. Arvioitaessa kätkjöiden motivaatiota historianutkimuksen tavoitteiden näkökulmasta, on kuitenkin esitettävä kysymys, kuinka uskottavaa olisi, että asekkajöt olisivat olleet valmiit välineellään tukemaan radikaalia linjaa ajavaa kommunistista hallitusta, jos sellainen olisi päässyt valtaan laillisilla vaaleilla.

Asekkajentän paljastuttua ja asekkajentäoikeudenkäynnin aikana kommunistiset piirit halusivat kuvata operaation ”oikeistolaisena salaliittona” ja asekkajöiden motivaationa väitettiin olleen hyökätä Neuvostoliittoa vastaan, jos Neuvostoliiton ja länsiliittoutuneiden välillä olisi puhjennut sota. Tätä tavoitetta varten olisi oltu valmiita vaikka vallankaappaukseen. Tämän teorian tueksi penätitiin esitutkinnan aikana systemaattisesti tunnustuksia Valpossa ja SMTE:ssä. Historiallisista lähteistä ei löydy todisteita, jotka osoittaisivat tä-

⁶² Rentola 2016, s. 115. Rentola mainitsee, että jo lokakuussa 1943 oli tehty kirjallinen suunnitelma Suomen miehittämisestä ehdottoman antautumisen jälkeen. Osana suunnitelman mukaisia toimenpiteitä mm. suojeluskuntiin kuuluneet olisi internoitu. Stalinin aiemman toiminnan valossa on luultavaa, että heitä olisi odottanut puolalaisten upseerien kohtalo.

⁶³ Lukkari 2005, s. 38. Haahden ja Nihtilän allekirjoittama käskykirje.

mänkaltaisen salaliiton asekätkentäoperaation keskeiseksi motivaatioksi.⁶⁴ Indikaatioita itäisen ja läntisen blokin ristiriidoista kuitenkin oli olemassa jo sodan aikana eikä Suomi ollut täysin vieraantunut läntisistä suurvalloista, siitä huolimatta, että oli käynyt sotaa Saksan liittolaisena. Vaikka Churchill välirauhansopimuksen solmimisen aikaan näki Suomen strategisesti vähemmän kiinnostavana vaikuttamisalueena kuin esimerkiksi Kreikan, oli hän kuitenkin vannoutunut kommunismin vastustaja. Vaikka hän myötäili Stalinia Suomea koskevissa kysymyksissä, oli Suomen yhteiskuntamallin säilyminen vapaana demokratiana rajanvetokysymys. Churchill myös vastusti Suomelle määrättäviä sotakorvauksia.⁶⁵ Pelkäänsä ideologisiin syihin tuki ei perustunut, Iso-Britannia oli kiinnostunut suomalaisesta puutavarasta ja halusi siksi saada normaaliolot ja ulkomaankaupan Suomen kanssa vakiintumaan mahdollisimman nopeasti.⁶⁶ Yhdysvaltain ja Suomen välillä taas ei missään vaiheessa vallinnut sotatilaa. Lukiessa Haahden asekätkennän paljastumisen jälkeen kirjoittamaa kirjettä Mannerheimille, voi tekstin takaa nähdä oletuksia – tai ainakin toiveita – siitä, että Suomi tällaisessa tilanteessa saisi apua lännestä ainakin jonkin ajan kuluessa. Tätä ilmentää mm. lausumat ”... ja siinä tapauksessa ovat myös äärimmäisetkin reaktiot mieltä vastaan oikeutettuja, vieläpä *kokonaistilanteesta riippuen, ehkä eivät täysin toivotomiakaan.*” sekä ”Aseita oli oltava, vaikka pienempikin määrä jossakin niin, että niihin päästäisiin käsiksi heti ja *ulkopuolisista voimista riippumatta.*”. Haahden kirjelmä on kirjallisena tuotoksena onnistunut ja se on ylevää luettavaa. Koska Mannerheim kuitenkin oli tietoinen operaatiosta, herättää kirjeen tarkoitus kysymyksiä. Luonteva selitys on se, että kirje on laadittu esitutkintaa ja asian selvittäjiä varten. Sillä haluttiin pitää Airo ja Mannerheim ”puhtaina”, antaa vaikutelma, etteivät he asiasta tienneet, ja säilyttää vastuu yksin Haahden kannettavaksi. Se oli Haahden yritys ottaa vastuu koko hankkeesta itselleen. Tätä tulkintaa tukee myös Paasikiven päiväkirjamerkintä 3.7.1945, jossa hän mainitsee Mannerheimin suostuneen näyttämään Haahden kirjeen Paasikivelle ja tämän jälkeen ehdottaneen Airon vapauttamista.⁶⁷ Myös Lukkariin mukaan Hahti pyrki kuulusteluissa itsepintaisesti väittämään, ettei Nihtiläkään ollut asiasta tiennyt, vieläpä sen jälkeen, kun tämä itse oli osallisuutensa tunnustanut.⁶⁸

⁶⁴ Asekätkentätyöryhmän mietintö 1992, s. 36. ks. myös Heikki Ylikankaan haastattelu: <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2006/09/08/asekatkentalaki-eduskunnassa>.

⁶⁵ Ruotsila, 2003, s. 134-164.

⁶⁶ Seppinen 2008, s. 123-134.

⁶⁷ Blomstedt – Klinge 1985, s. 161.

⁶⁸ Lukkari 2005, s. 232.

Esitutkintapöytäkirjojen mukaan yhdeksi aseatkennän tarkoituksiksi oli kuulusteluissa ainakin satunnaisesti kerrottu varautuminen Neuvostoliiton ja länsivaltojen väliseen konfliktiin, jossa Suomi olisi länsivaltojen puolella Neuvostoliittoa vastaan⁶⁹. Aseatkennän pääsyyttäjän toisessa oikeudenkäynnissä esittämän väitteen mukaan ajatus oli ollut esillä myös tehtävänannon yhteydessä 2. ye-upseereille pidetyssä puhuttelussa. Motiivikysymys oli yksi riidanalaisimpia kohtia esitutkintapöytäkirjoissa ja vastaajat kertovat hyvin yhtenäisesti kuulustelijoiden keksineen tai vääristäneen juuri motiiveihin liittyvät kohdat. On toki ilmeistä, että vastaajat ovat juuri toiminnan motiiveihin kohdistuneet väitteet halunneet oikeudenkäynnissä kieltää. Luultavasti kaikilla ei edes ollut selvää käsitystä motiivista tältä osin tai ylipäätään. Aseatkentä oli sotilaallisesti toteutettu operaatio, johon oli valjastettu luotettavimmat ja kuuliaisimmat miehet. Miehet, jotka kaikissa tilanteissa seurasivat ylempää tulevia käskyjä. Siten oikeastaan vain aseatkijöiden johtajien motiivilla on merkitystä. Tulkintaa muodostettaessa, on mietittävä tarkkaan mikä on uskottava ja kokonaisuuteen sopiva selitys. Mihin suuntaan Mannerheim ja oikeistolaisittain ajattelevat upseerit olivat kallellaan? Olivatko he mukisematta Paasikiven myöntäväisyys linjalla vai joissain asioissa eräänlainen vastavoima? Lisäksi on huomioitava, että toisin kuin historiantutkija 2000 -luvulla, Haahti kumppaneineen toimi huomattavasti rajallisemman informaation varassa. Ei heillä jatkosodan päättyessä voinut olla tarkkaa tietoa siitä, mitä vihollismaissa suunniteltiin. Kuitenkin idän ja lännen ideologinen vastakkaisuus ymmärrettiin. Churchill tiedettiin kommunismin vastustajaksi ja hän henkilökohtaisesti arvosti Mannerheimia.⁷⁰ Näin ollen uskottava ja kokonaiskuvaan sopiva selitys on se, että aseatkijat – ainakin atkennän johtajat – maanpuolustuksellisten motiiviansa ohella varautuivat myös yhtenä mahdollisena skenaariona suurvaltojen väliseen konfliktiin ja sellaisen sattuessa olisivat halunneet Suomen olevan länsivaltojen puolella.

3. Kohti oikeudenkäyntiä

3.1 Aseatkentäjutun paljastuminen

Aseatkentäoperaatio oli yksinkertaisesti liian suuri pysyäkseen salassa maassa, jossa oli lähes miehitysvaltaan rinnastettava valvontakomissio ja valtaan nousemassa oleva kansan osa, kommunistit, jotka tekivät sen kanssa aktiivista yhteistyötä ja pyrkivät edistämään

⁶⁹ Esim. KA PK 1323/10, T. Verkkolan puolustusasianajaja kertoo Lagukselle päämiehensä vastanneen kuulusteluissa aseatkennän motiivista kysyttäessä: ”Arveli, että aseet ovat hyvät olemassa N:liiton ja länsivaltojen mahd. sodan syttyessä”.

⁷⁰ Ruotsila 2003, s. 162.

omaa yhteiskunnallista valtaansa valvontakomission tuella. Operaatioon osallisia oli tuhansia. Vaikka osallistujat eivät tienneet toisistaan, vaikka kätäjät olivat tottuneita salassapitoon, oli huhujen syntyminen väistämätöntä.

Yksittäisiä pienempiä kätöjä löytyi kevään aikana, mutta operaation varsinaisena paljastumisena voidaan pitää Oulussa tapahtunutta ilmiantoa, jossa kätöksessä mukana ollut mies paljasti toiminnan valvontakomissiolle yritettyään sitä ennen kiristää rahaa Oulun piirissä kätöntää johtaneelta majuri Aito Keravuorelta. Ilmiantaja oli ollut osallisena ErP 4:n kuuluvan vänrikki Sulo Uiton osastoon, joka oli käskettynä komennuskuntana tukenut kätöntätoimia Oulun piirin alueella.⁷¹ Oulun ilmianto sai valvontakomission kiinnostumaan asiasta ja sen valvontaosaston päällikkö eversti Feodoroff matkusti Ouluun asiaa tutkimaan. Oulusta löytyi kopio Haahden ja Nihtilän allekirjoittamasta käskykirjeestä, jolla 2. ye-upseerit määrättiin tehtäviinsä.⁷² Tämä johti tutkijat muun organisaation jäljille.

3.2 Esitutkintavaihe

Oulun ilmianto ja suojeluskuntapiirin esikunnasta löytynyt kirje johti Valpon tutkijat vähitellen siihen johtopäätökseen, että juuri 2. ye-upseerit olivat asekatkennän organisoijia. Nihtilä ja Hahti pidätettiin 9. kesäkuuta 1945. Melko pian tämän jälkeen pidätettiin 2. ye-upseerit ja pidätyksen sarja alkoi laajeta. Kaiken kaikkiaan esitutkintavaiheessa pidätettiin yhteensä 1709 henkilöä⁷³ ja kuulusteltiin vähintään 6000 henkilöä⁷⁴. Asekatkentooperaatio paljastui vähitellen niin laajaksi, etteivät Valpon resurssit riittäneet tutkinnan toteuttamiseen. Ministeri Leinon esityksestä perustettiin erillinen sisäministeriön tutkintaelin (SMTE), jonka tehtäväksi tuli selvittää asekatkentooperaation laatu ja laajuus.

Asekatkentojutun aikaan esitutkintaa koskevat oikeussäännöt olivat varsin vähäisiä. Varsinaista esitutkintalakia ei ollut ja suurin osa esitutkintaa koskevista ohjeista koostui hallinnollisista määräyksistä.⁷⁵ Syyttäjän asema oli hyvin epäitsenäinen, eikä syyttäjällä ollut toimivaltaa kontrolloida poliisiviranomaisen toimittamaa esitutkintaa.⁷⁶ Poliisilla ymmärrettiin olevan tehtäviensä hoitamiseen laaja yleistoimivaltuus, joka oikeutti puuttumaan

⁷¹ Lukkari 2005, s. 212-216. Uitto ei ole tämän tutkimuksen tarkasteleman oikeudenkäynnin vastaajien joukossa, sillä hän - Keravuoren tavoin - poistui maasta.

⁷² Ahtokari 1971, s. 168.

⁷³ Lukkari 1984/2005, s. 244.

⁷⁴ Helsingin Sanomat 13.12.1994, Miksi asekatkennästä tuomittujen määrästä on virheellistä tietoa?

⁷⁵ Lehtelä 2009, s. 35.

⁷⁶ Jansson 2014, s. 177.

yksittäisten henkilöiden perusoikeuksiin.⁷⁷ Lisäksi lähes vuoden 1947 loppuun asti oli voimassa tasavallan suojelulaki (307/1939), joka mahdollisti henkilökohtaista vapautta rajaavien oikeussäännösten säätämisen tasavallan presidentin antamilla asetuksilla. Näitä asetuksia annettiin koko sodan ajaksi, ja välirauhan sopimuksen allekirjoittamisen jälkeenkin vielä 5.1.1946 (7/1946) ja 19.7.1946 (589/1946). Koska ainakin henkilömäärällä mitattuna suurimmat vangitsemispaineet tuohon aikaan kohdistuivat juuri asekatkentaajien selvittelyyn, lienee pidennykset tehty paitsi sen varmistamiseksi, että yhteiskunnallinen tilanne saadaan pidettyä hallittuna lopullisen rauhansopimuksen allekirjoittamiseen asti myös SMTE:n toimintaedellytysten turvaamiseksi.

Laajat toimintavaltuudet yhdistettynä kommunistien komentoon päätyneeseen Valpoon ja Sisäministeriön tutkintaelimeen sekä yhteiskunnalliseen vastakkainasetteluun johti räikeään vallan väärinkäyttöön ja ylilyönteihin esitutinnan suorittamisessa. Tilannetta osaltaan pahensi Valpon ja SMTE:n henkilöstön ammattitaidottomuus – vain murto-osalla oli esitutkintaan liittyvää ammattitaitoa aikaisemman kokemuksen perusteella, kaikki tutkijat eivät olleet edes luku- ja kirjoitustaitoisia.⁷⁸

Aikalaisnäkemykset esitutkintatoimista ja niiden asiallisuudesta vaihtelivat poliittisen ryhmittymän mukaan. Ymmärrettävästi kommunistit eivät myöntäneet mitään ylilyöntejä tapahtuneenkaan, vaan väittivät vankeja kohdellun hyvin.⁷⁹ Myös ErP 4:n jutun yhteydessä sotaylioikeudessa todistajina kuulustellut jutun tutkijat kiistivät systemaattisesti syytettyjen väitteet esitutinnan epäkohdista.⁸⁰ Tästä huolimatta on tapahtuneita ylilyöntejä ja väärinkäytöksiä on pidettävä historiallisena tosiasiana. Kuultavien kertomukset asiassa ovat hyvin yhdensuuntaiset.⁸¹ Myös arkistolähteistä löytyy asiasta selvää näyttöä, kuten käsinkirjoitettuja päiväkirjoja⁸², omaisille osoitettuja kirjeitä⁸³ sekä asianajajien keskinäistä kirjeenvaihtoa ja omaan käyttöönsä laatimia muistioita.⁸⁴ Syytettyjä uhkailtiin ja painostettiin muuttamaan kertomuksiaan.⁸⁵ Painostuksen keinot olivat moninaisia. Varsinaista väkival-

⁷⁷ Fredman 2016, s. 16.

⁷⁸ Ahtokari 1969, s. 41-42.

⁷⁹ Asekatkentaajuttu oikeustaisteluna, s. 19-20.

⁸⁰ Ks. esim. Andersinin, Vähäsen, Virran, Rouvalin, Tolvasen ja Tiilikan valaehdoiset todistukset SYO V 30.10.1948

⁸¹ SYO V pöytäkirjat kokonaisuudessaan.

⁸² Mm. VA PK1323/11, Laguksen arkistosta löytyy käsin kirjoitettu lista suunnitellun puhe- ja syömälakon toimenpiteistä. Lista allekirjoittamaton ja merkitty luottamukselliseksi.

⁸³ XX kirje omaisille

⁸⁴ PK 1323/10, Julius Laguksen muistio epäkohdista 4.1.1946.

⁸⁵ Ks. Vehniäisen kuulustelu SYO V 2.10.1947. Ks. myös PK1323/10 Vilho Pösön muistio pidätysajalta. Erityisesti uhkailtiin luovuttamisella Neuvostoliittoon.

taa tai kidutusta ei juurikaan raportoida. Sen sijaan painostaminen vangitsemisella tai sen jatkumisella määräämättömän pitkiä aikoja oli hyvin yleistä.⁸⁶ Kuulusteluja pidettiin usein yöaikaan ja ne saattoivat kestää hyvin pitkiä aikoja.⁸⁷ Ensimmäistä kuulustelua saattoi edeltää hyvin pitkä vapaudenmenetysaika ilman minkäänlaista kontaktia ulkomaailmaan.⁸⁸ Vankeudella painostaminen oli niin tehokasta, että pidätetyt jopa pyysivät päästä kuulusteltaviksi.⁸⁹ Edes asiamiestä ei saanut tavata.⁹⁰

Rajoittamaton vangitseminen ilman määräaika, osoittautui tehokkaaksi painostuskeinoksi myös ErP 4:n haarassa. Yksilön tilanne on toivoton, jos odottaa viikosta toiseen vangittuna ilman tietoa siitä, milloin mahdollinen oikeuskäsittely alkaa tai milloin edes seuraava kuulustelu alkaa. Vaikka vangitut saattoivat alkuun pyrkiä kiistämään syyllisyyttään tai osallisuuttaan, ennen pitkää tiili alkoi purra, ja lopulta sodan karaisemat kaukopartiomiehetkin alkoivat laulaa. Monet esitutkinnan ajaksi vangituista olivat perheellisiä. Esimerkiksi majuri Vehniäinen toi oikeudenkäynnin aikana esille, että hän olisi allekirjoittanut minkä kuulustelupöytäkirjan tahansa, jotta olisi päässyt vapaaksi⁹¹. Pitkää vangitsemista, sen jatkamisella uhkaamista ja pitkiä vangitsemisaikoja kuulustelujen välillä käytettiin asianosaisten oikeudenkäynnissä kertoman perusteella runsaasti. Vaikka kysymys on syytettyjen kertomasta omassa asiassaan, johon tulee suhtautua kriittisesti, lisää kertomusten tyyli, yksityiskohtaisuus ja nivoutuminen toisiinsa niiden uskottavuutta. Myös muista lähteistä ja muista asekätkentäoikeudenkäynnin haaroista saatavat tiedot tutkijoiden kuulustelumenetelmistä ja painostuskeinoista tukevat heidän kertomaansa. On toki huomattava, että omalta osaltaan myös epäiltyjen pyrkimys johtaa kuulustelijoita harhaan ja vastustaa esitutkintatoimia⁹² sekä jutun ennennäkemättömän suuret mittasuhteet pidensivät tutkintavankeuden kestoja. Oikeudenkäyntien pöytäkirjojen perusteella monet vastaajista kuvaavat kuulustelijoiden käytöstä aggressiiviseksi: huutamista, solvaamista ja uhkailua. Pöytäkirjoissa ja

⁸⁶ Boucht 2001, 93-96.

⁸⁷ KA T-22695/51 SYO V 18.10.47, Jauria oli kuulusteltu yli kahdeksan tuntia yhtäjaksoisesti.

⁸⁸ Esimerkiksi kenraali Airoa kuulusteltiin ensimmäisen kerran vasta yli 7 kk hänen vangitsemisensä jälkeen. ks. Ahtokari 1971, s. 88.

⁸⁹ KA L.A. Puntilan kokoelma, kansio 19, Päiviö Hetemäen haastattelu.

⁹⁰ KA PK1323/11, Julius Laguksen muistio 4.1.1946

⁹¹ SYO V 2.10.1947. Vehniäsen oikeudenkäynnissä kertoman mukaan hänen vaimonsa oli sairaana, ja hänen 9-, 4- ja 2-vuotiaat lapsensa oli jouduttu antamaan toisten hoivaan.

⁹² SOY IV 1.7.1947, Juho Kaarnijoki oli keskustellut kersantti Serkeisen ja pyytänyt aliupseereita vaikenemaan kuulusteluissa ja antamaan esimiesten selvittää asia. Serkeisen kuulustelu ks. SYO V 19.9.47.

arkistoaineistossa esiintyy myös väitteitä mm. väärennettyjen esitutkintapöytäkirjojen esittämisestä kuultaville.⁹³

Valtion johto oli tietoinen Valpon ja SMTE:n tutkijoiden ylilyönneistä. Asiasta kirjoiteltiin lehdissä ja kuultavat tekivät useita kanteluja oikeuskanslerille, tasavallan presidentille ja eduskunnan oikeusasiamiehelle.⁹⁴ Eduskunnassa asiasta tehtiin välikysymys jo 27.9.1945. Siitä huolimatta toiminta sai jatkoa. Syynä tähän oli valtiojohdon heikko ja epäitsenäinen asema: sisäpoliittinen tilanne oli myllerryksessä kommunistien valtaannousun myötä ja maassa oli merkittävää vaikutusvaltaa käyttävä liittoutuneiden valvontakomissio, joka vaati asekatkentaajutun selvittämistä ja siihen osallisten rankaisemista. Esitutkintavaiheen poliittista ilmapiiriä kuvaa muistelmätieto, jonka mukaan Valpon toimia koskevan välikysymyksen ensimmäiset allekirjoittajat haluttiin vangita ja asettaa syytteeseen.⁹⁵

Esitutkintavaihe ja sen raportoidut ongelmat eivät ole tämän tutkimuksen keskeinen kiinnostuksen kohde. Valpon ja SMTE:n kuulustelijoiden vallankäytöllä oli kuitenkin merkittävä vaikutus varsinaiseen oikeudenkäyntiin. Epäasiallisin menetelmin saatuja esitutkintakertomuksia käytettiin näyttönä syytettyjä vastaan – itse asiassa koko rankaisulaki valmisteltiin hyödyntäen esitutkinnassa kerättyä tietoa. Laiton painostus ja esimerkiksi tapaamisten estäminen oikeudenkäyntiavustajien kanssa vaikeuttivat syytettyjen puolustusta. Esitutkintapöytäkirjoja myös vääristeltiin.⁹⁶ Kuulustelijoiden raportoitu asenteellisuus indikoi sitä, että rikosoikeudelliselle syyttömyysolettamalle viitattiin kintaalla.

Kaiken kaikkiaan esitutkintavaihe ja sen aikana esiintyneet mielivaltaisuudet jättivät traumaattisen jäljen aikalaisiin. Oikeusvaltion peruseriaatteista joustettiin sisäisen ja ulkoisen poliittisen paineen vuoksi, eikä suomalaisen oikeuskulttuurin keskeiseksi piirteeksi monessa yhteydessä nimettyä legalismia⁹⁷ ainakaan esitutkintavaiheessa muistettu. Historiankir-

⁹³ KA PK1323/11, Laguksen pro memoria 15.4.1946. Samassa kansiossa on myös Pohjois-Kymen sk-piirin kätäjöitä edustaneen varatuomari Kasten Antellin kirje, jossa hän kertoo onnistuneensa käsiala-analyysin avulla oikeudenkäynnin aikana osoittamaan erään pöytäkirjan allekirjoituksen väärennetyksi.

⁹⁴ KA PK1323/10-11, Kenraali Airon ym. kantelukirjeet eduskunnan oikeusasiamiehelle ja oikeuskanslerille. Ks. myös Boucht 2001, 93-94, jossa viitataan siihen, ettei oikeuskansleri aina edes vastannut kanteluihin.

⁹⁵ KA L.A. Puntilan kokoelma, kansio 20, Päiviö Hetemäen haastattelu.

⁹⁶ Tähän viittaa mm. se seikka, että allekirjoitettuja esitutkintapöytäkirjoja haluttiin hyvin laajamittaisesti oikoa oikeudenkäynnin aikana. Osaltaan oikomiseen on tietysti vaikuttanut asekatkijöiden yhteinen puolustusstrategia (ks. jäljempänä osio 3.4.) ja kertomusten muokkaaminen siihen sopivaksi. Kuitenkin mm. So-taylioikeuden IV osastolla käsitellyssä 2. ye-upseerina toimineen everstiluutnantti Hirvosen jutussa esitettiin tutkintaelimen palveluksessa konekirjoittajana toimineen Lea Serjon valahtoinen kirjallinen todistus, jossa hän kertoo saamistaan ohjeista jättää kynällä merkityt osiot pois kuulustelukertomuksista laadittavasta yhteenvedosta. Ks. SYO IV 27.8.47 s. 69-71.

⁹⁷ Kekkonen 1991, s. 107-114. Ks. kuitenkin Björne 2012, s. 146-152. Björne vahvistaa Suomessa vallinneen legalistisen itseymmärryksen olemassa olon, mutta perustelee sen kritiikillään tarujen maailmaan kuuluvaksi.

joituksessa tapahtunut on laitettu pitkälti kommunistien ja sisäministeri Leinon syyksi. Kirjoituksista saa vaikutelman, että vastuu tapahtumista on kommunisteilla ja valtiojohto sekä oikeudelliset instituutiot ovat olleet ajopuunlailla voimattomia puuttumaan tapahtumiin. Kuitenkin toimivaltaa puuttua asiaan olisi ollut. Sitä olisi ollut eduskunnan oikeusasiamiehellä, oikeuskanslerilla, valtioneuvostolla, tasavallan presidentillä, eduskunnalla ja tuomioistuinlaitoksella. Toimivaltuuksia ei uskallettu tai haluttu käyttää poliittisista syistä. Näitä syitä oli toki valvontakomission ja Neuvostoliiton painostus sekä kiristynyt sisäpoliittinen ilmapiiri, mutta niitä oli myös huomattavasti pragmaattisemmat syyt, kuten hyvien suhteiden ylläpitäminen kauppapoliittisista syistä. Myös toimimattomuus on poliittista oikeudenkäyttöä.

On ilmeistä, että Valpon toiminta ja siihen liittyvät mielivaltaisuudet osaltaan vaikuttivat vuonna 1948 säädettyyn rikoslain voimaannanoasetuksen muutokseen (515/1948), jossa pidätyksen enimmäiskestoksi säädettiin 17 vuorokautta.⁹⁸ Muutoksia vaadittiin eduskunnassa jo Valpon toimintaa koskeneen välikysymyksen yhteydessä.⁹⁹ Asekätkentäjutun esitutkintavaiheen ylilyönnit jättivät aikalaisiin vahvan tunteen esitutkintavaihetta kontrolloivan lainsäädännön tarpeesta. Oikeuskirjallisuudessa Tuija Hietaniemi on kiinnittänyt huomiota asekatkentäjutun vaikutuksiin myöhempään poliisi- ja esitutkintalainsäädäntöön.¹⁰⁰

3.3 Asekätkentälain säätäminen

Kun asekatkentaoperaation laajuus alkoi esitutkinnan edetessä paljastua, joutui poliittinen johto vaikeaan asemaan. Oulun ilmiannon jälkeen Liittoutuneiden valvontakomissio painosti hallitusta vaatien asian selvittämistä ja katkennan osallisten ankaraa rankaisemista.¹⁰¹ Maan poliittinen johto, jolle asia Mannerheimia lukuun ottamatta¹⁰² tuli yllätyksenä, piti toimintaa rauhansopimuksen vastaisena ja maan etujen kannalta vaarallisena. Paasikiveä huolestutti katkennan vaikutus suhteisiin Neuvostoliittoon. Leino halusi jo keväällä 1945

⁹⁸ Fredman 2016, s. 17.

⁹⁹ Polvinen 1999, s. 379.

¹⁰⁰ Hietaniemi 1995, s. 251-265. Poliisiviranomaiset olisivat halunneet huomattavasti pidempiä pidätysaikoja. Tästä johtuen sisäasiainministeriö lausunnossaan vastusti vuoden 1948 lainmuutosta, mutta joutui mukautumaan eduskunnan tahtoon, koska asian taakse oli kertynyt laaja, puoluerajat ylittävä rintama.

¹⁰¹ Zdanovin kirje Paasikivelle 3.6.1945, ks. Asekätkentäryhmän 1992 mietintö s. 10-11. Savonenvikin kirje Paasikivelle 25.6.1945, ks. ???

¹⁰² Lukkari 1984, s. 27-31. Lukkarin mukaan Airo ja Mannerheim tiesivät operaatiosta. Sen sijaan poliittiselle johdolle asia näyttäisi tulleen yllätykselle. Mm. Åke Gartz on professori Lauri Puntilan haastattelussa kertonut, että asekatkennästä ei tiedetty hallituksessa ja asian tultua ilmi Hillilä oli kehottanut siivomaan sen pois. ks. KA L. A. Puntilan kokoelma, kansio 19. Ks. erityisesti Lukkarin haastattelu: Ilta-Sanomat 7.4.1992: ”Mannerheim tiesi asekatkennästä”.

asioiden perinpohjaista tutkintaa, joka ”tekisi venäläisiin hyvän vaikutuksen”.¹⁰³ Valvontakomission painostuksen takia maan poliittisen johdon oli pakko ryhtyä päättäväisiin toimenpiteisiin. Airo pidätettiin ja puolustusvoimien komentajana toiminut kenraali Heinrichs joutui eroamaan. Pidätysten ja kuulustelujen sarja alkoi.

Tutkinnan edetessä maan poliittinen johto ei ainakaan yksimielisesti nähnyt asekatkijöiden toimintaa rikollisena tai heidän tavoitteitaan kumouksellisina. Presidentiksi noussut Paasikivi piti tekoa harkitsemattomana ja maalle vahingollisena.¹⁰⁴ Hallitusvalta maassa vaihtui esitutkintavaiheen aikana. 23.3.1946 aloittanut Mauno Pekkalan hallitus julisti jatkavansa Paasikiven hallituksen politiikkaa: suhteet liittoutuneisiin ja erillisrauhansopimuksen tarkka täyttäminen priorisoitiin.¹⁰⁵ Kommunistit käyttivät paljastunutta kätchentää häikäilemättä omiin sisäpoliittisiin tarkoituksiinsa ja tukeutuivat toiminnassaan valvontakomissioon. Oli ilmeistä, että asekatkentään osallistuneita pitäisi rangaista. Toisaalta oli epäselvää, mihin rikoslaissa kriminalisoituihin tekoihin asekatkijöiden voitaisiin katsoa syylistyneen. Oikeudenvastaisuutta arvioitaessa katsottiin, että asekatkijöiden toiminta oli ristiriidassa välirauhansopimuksen 4 ja 21 artikloiden kanssa, jotka edellyttivät liittoutuneille tehtävää ilmoitusta armeijan vahvuuksista ja aseiden kasaamista keskusvarikoihin. Välirauhansopimuksen määräysten täyttämiseksi hallitukselle oli 10. marraskuuta 1944 säädetyllä lailla eräiden rikkomusten rankaisemisesta (790/1944) annettu valtuus antaa asetuksilla välirauhan sopimusten täyttämisen kannalta tarpeellisten vaatimusten täyttämiseksi rikos oikeudellisia normeja. Lain nojalla annettiin esimerkiksi saksalaisomistukseen liittyvien kysymysten järjestämistä varten Asetus eräiden Saksaa koskevien maksusuhteiden ilmoitusvelvollisuudesta (891/1945). Asekatkentäasiaan soveltuvaa asetusta ei kuitenkaan ollut annettu.

Lopulta valtion johdossa tultiin siihen tulokseen, että asia olisi sotasyllisyyskysymyksen tapaan ratkaistava taannehtivasti voimaan säädettävällä lailla. Hallitus antoi 9.8.1946 eduskunnalle esityksen laiksi aseellisen toiminnan luvattoman valmistelun rankaisemisesta eräissä tapauksissa (58/1946 vp). Esityksen perusteluissa todetaan laki säädettävän siitä syystä, että välirauhansopimuksen astuttua voimaan, oli puolustusvoimain pääesikuntaan kuuluneiden upseerien toimesta ja johdolla ryhdytty kätkemään aseita ja muuta sotamateriaalia, muodostamaan osastoja ja elimiä näiden käyttämistä varten sekä tekemään liikekan-

¹⁰³ Asekatkentäryöryhmän mietintö 1992, s. 10.

¹⁰⁴ Asekatkentäryöryhmän mietintö 1992, s. 17.

¹⁰⁵ Seppinen 2004, s. 139.

nallepanovalmisteluja. Laki oli luonteeltaan taannehtiva rikoslaki ja selvästi vastoin Suomen oikeudessa keskeisenä oikeusperiaatteena voimassa ollutta rikosoikeudellista legaliteettiperiaatetta. Erillislakia pidettiin tarpeellisenä siitä syystä, että asekatkijöiden toimintaa pidettiin välirauhasopimuksenvastaisena, mutta koska eräiden rikkomusten rankaisemisesta annetun lain mukaista asetusta ei ollut annettu, ei toiminta ollut rangaistavissa pelkästään rauhansopimuksen vastaisuutensa perusteella.¹⁰⁶

Asekatkentälaki siis säädettiin ratkaisuksi olemassa olevaan tarpeeseen. Lakiesityksen perusteluista ja lakiesitystä seuranneista valiokuntamietinnöistä vastalauseineen on havaittavissa, että jo lakia valmisteltaessa on sekä lain valmistelijoilla, että lakiesitystä kommentoineilla valiokuntien jäsenillä ollut runsaasti tietoa käynnissä olevan esitutinnan tuloksista. Sen pohjalta on tehty erilaisia – jälkikäteen tarkastellen melko oikeaan osuvia – arvioita mm. syytettävien kokonaismäärästä, heidän ammateistaan ja heidän lukumäärästään erilaisilla tunnusmerkistömuotoiluilla,¹⁰⁷ sekä seikoista, joihin tulevat syytetyt tulisivat puolustukseen vetoamaan, kuten esimiehen käskyyn tai siihen olivatko katkijat ymmärtäneet toimintansa välirauhansopimuksen vastaiseksi¹⁰⁸. On esimerkiksi ilmeistä, että hallituksen esityksen mukainen lain 1.1 §:n 1-6 kohtiin sisältyvä tunnusmerkistöjen kuvaus on laadittu vastaamaan pidätettyjen tekoja esitutinnan aikana selvinneen tiedon pohjalta. Tähän kiinnitettiin huomiota myös oikeudenkäynnin aikana esitetyssä yleisvastineessa, jossa vedottiin puolueellisuuteen lain säätämisen aikana.¹⁰⁹

Poliittiselle oikeudenkäytölle tyypilliseen tapaan poikkeamista oikeusjärjestyksen keskeisen periaatteen loukkaamisesta koitetaan hallituksen esityksessä monenlaisin perusteluin lieventää ja hälventää. Yhtäältä vedotaan tarpeeseen keskittää juttuja ja oikeudenkäytön yhtenäisyyteen. Toisaalta perustellaan sillä, että teot olisivat kuitenkin rangaistavissa jo olemassa olevan lainsäädännön kriminalisoinnein kuten rikoslain, sotaväenrikoslain, lain puolustuslaitokselle kuuluvan tavaran luvattoman hallussapidon rankaisemisesta (655/1943) tai ampuma-aseen hallussapitoluvan hankkimisesta eräissä tapauksissa annetun lain (1066/1944) nojalla. Perusteluna tämä edellyttää kuitenkin lainsäätäjältä tietynlaista *a priori* hyppäystä lainkäyttäjän asemaan ja sen toteamista, että syyllistyminen näiden muiden lakien mukaisiin tekoihin on selvää, eikä esimerkiksi mitään anteeksiantoperustetta

¹⁰⁶ HE 58/1946 vp, s.1. Yleisestä oikeuskäsityksestä ja *nullum crimen sine lege* -periaatteesta ks. myös Serlachius 1947, s. 36-43.

¹⁰⁷ Perustuslakivaliokunnan mietintö 75/1946, s. 1-2.

¹⁰⁸ Perustuslakivaliokunnan mietintö 75/1946, s. 15.

¹⁰⁹ Ahtokari 1971, s. 134.

ole. Helppoa ei myöskään ole löytää selitystä sille, miten vaikkapa liikekannallepanovalmistelujen tekemisestä olisi voitu tuomita edellä mainittujen lakien perusteella. Asekätkijöiden toiminta määritellään hallituksen esityksessä oikeudenvastaiseksi, koska se rikkoo välirauhansopimuksen ehtoja. Rankaisemisen taannehtivan luonteen takia säätämisyjärjestykseksi ehdotetaan VJ 67 §:n mukaista poikkeuslakimenettelyä.¹¹⁰

Hallituksen esitys eteni lähetekeskustelun jälkeen perustuslakivaliokunnan käsittelyyn, joka pyysi lausunnon lakivaliokunnalta. Valiokuntien lausumissa kiinnitettiin huomiota mm. hallituksen esitykseen sisältyneisiin tunnusmerkeihin, joissa kriminalisoitiin sellaisiakin tekoja kuten lkp-valmistelut, toiminnan rahallinen tukeminen tai maasta pakenevan kätkijän paon avustaminen. Myös lailla rangaistavien piiriä haluttiin supistaa huomattavasti rajaamalla rankaiseminen kätkentätoiminnan johtajiin ja jättämällä rankaisematta toimintaan käskynalaisena tai muuten riippuvassa asemassa osallistuneet. Vasemmistopuolueet vastustivat systemaattisesti muutosehdotuksia molemmissa valiokunnissa. Vastustusta perusteltiin mm. yhdenvertaisuusargumenteilla. Vastalauseista kuitenkin ilmenee, että poikkeuslakimenettelyllä ymmärrettiin olevan jokin järjestelmän perusperiaatteista muodostuva raja.¹¹¹

Laki säädettiin lopulta pääosin hallituksen esityksen mukaisena. Se ymmärrettiin välttämättömänä kompromissina sen hetkisessä poliittisessa tilanteessa. Asekätkentätyöryhmä viittaa lakia valmistelleen virkamiehen muistelmätietoon, jonka mukaan oikeusministeri Pekkala olisi antanut valmistelijoiden tehtäväksi laatia laki sellaiseen muotoon, että sen seuraamukset asianosaisille olisivat mahdollisimman lievät. Tämän työryhmä katsoo tukevan tulkintaa, että SKDL:n johto ei kokenut asekaikentää uhkaksi puolueelleen.¹¹² Tulkinta voi olla oikeakin. Siihen on kuitenkin suhtauduttava varauksella jo historian tutkimuksen muistelmia-aineistoa koskevien lähdekriittisten ohjeiden mukaan. Asekätkentätyöryhmän lausuma antaa kuitenkin väärän vaikutelman siitä, että tekijöiden lievä rankaiseminen olisi ollut Pekkalan nimenomaisena tavoitteena. Tämä johtopäätös ei sovi kokonaiskuvaan ajankohdan poliittisesta ilmapiiristä ja sitä leimanneesta valtataistelusta. Työryhmä myös siteeraa ko. lähdetä hieman valikoiden, koska jättää mainitsematta, että samaisen lähteen mu-

¹¹⁰ HE 58/1946 vp s. 1-4.

¹¹¹ Perustuslakivaliokunnan mietintö 75/1946, s. 12. Lain säädäntäprosessin sidonnaisuutta poliittisten ryhmien omiin tavoitteisiin kuvaa se, että valiokunnan mietintöä vastustaneen vähemmistön argumentaatioissa yhdenvertaisuusperiaatteen rikkominen koettiin niin vakavaksi loukkaukseksi, ettei siihen edes poikkeuslakimenettelyllä voitaisi mennä, mutta rikosoikeudellisen legaliteettiperiaatteen kohdalla oltiin valmiita joustamaan. Ks. myös Kekkonen 1991 s. 79, jossa poikkeuslakimenettelyn rajoja on toisessa yhteydessä pohdittu.

¹¹² Asekätkentätyöryhmän 1992 lausunto, s. 18.

kaan Pekkala antoi ensin ohjeistuksen, jonka mukaan vain johtajia tulisi rangaista – mikä vastasi Paasikiven kantaa – mutta korjasi ohjeitaan jo seuraavana päivänä siten, että rankaiseminen tulisi ulottaa kaikkiin toimintaan osallistuneisiin aivan vähäisimpiin tekoihin syyllistyneitä lukuun ottamatta.¹¹³ Työryhmän raportissa todetaan aivan oikein, että lakiehdotus sisälsi huomattavan määrän lievennyksiä, kuten ehdollisen rangaistuksen laajennetun käytön. Lakiesitykseen sisältyy kuitenkin myös vindiktiivisiä piirteitä, kuten korotettu rangaistus niille, jotka vielä asiaa selviteltäessään olivat sitä halunneet edistää. Lisäksi lakiesityksessä halutaan saada rangaistavien piiri hyvin laajaksi – seikka johon perustuslakivaliokunta nimenomaan kiinnitti huomiota. Jos oikeusministeri Pekkala olisi tavoitellut asekkätkijöille mahdollisimman lieviä rangaistuksia, miksi hän vastusti perustuslakivaliokunnan lakiesitykseen tekemiä rajoituksia tekemällä asiasta luottamuskysymyksen. Asekätkentätyöryhmän mukaan Pekkala painosti eduskuntaa myös viittaamalla valvontakomissioon. Valvontakomissio ei kuitenkaan tosiasiallisesti ollut asiasta niin kiinnostunut¹¹⁴, etteikö olisi tyytynyt muutaman sadan korkeimman upseerin rankaisemiseen. Toisaalta arkistomateriaalista löytyy myös viittauksia siihen, että ainakin asekkätkijöiden puolustuksen tiedossa oli jo varhain keväällä 1946, siis miltei puoli vuotta ennen hallituksen esityksen antamista, että erillislain säätäminen on suunnitteilla nimenomaan siksi, että myös alemman tason kätäkijöitä voitaisiin rangaista.¹¹⁵ Todettakoon kuitenkin, että jo tuolloin on ollut tiedossa, että laki laadittaisiin sellaiseksi, että alemman tason kätäkijöille langetettaisiin ehdollisia rangaistuksia. Kokonaiskuvan kannalta eheämpi selitys on se, että vasemmisto käytti tutkintaa lyömäaseena painaakseen poliittisia vastustajiaan alas. Erillislaki muotoiltiin tunnusmerkistökuvauksiltaan kattamaan mahdollisimman laajasti se henkilöpiiri ja ne teot, jotka esitutkinnan aikana oli saatu selville. Laajan joukon rankaiseminen oli myös keino legitimoida esitutkinnan aikana tehtyjä laajoja pidätyksiä. Lakiin tehdyillä lievennyksillä haluttiin edistää sen läpimenoa eduskunnassa, koska tiedettiin sen edellyttävän poikkeuslakimenettelyä.

3.4 Puolustuksen järjestäytyminen

Arkistolähteet osoittavat, että asekkätkijöitä puolusti oikeudessa laaja ja organisoitu tukiverkosto, jonka johtajana toimi asianajaja, varatuomari Julius Lagus. Lagus oli tunnettu asianajaja, joka toimi mm. ministeri Henrik Ramsayn puolustusasianajajana sotasyysliisyysoi-

¹¹³ KA L.A. Puntilan kokoelma, kansio 19, Jaakko Enäjärven haastattelu 8.12.1962.

¹¹⁴ Ahtokari 1971, s. 167-171.

¹¹⁵ PK 1323/10, Laguksen kirje M.V. Nikulalle 5.4.1946.

keudessa.¹¹⁶ Puolustusorganisaation kokoaminen on alkanut melko pian pidätysten jälkeen, Lagusta oli kyselty avustajaksi jo heinäkuussa 1945.¹¹⁷ Puolustusta varten koottiin asianajajia ympäri maata Laguksen asianajotoimiston¹¹⁸ toimiessa tietynlaisena organisaation keskuskansliana. Puolustusorganisaatio sai rahoitusta lahjoituksina mm. teollisuusyrityksiltä¹¹⁹ ja suojeluskuntapiireissä tehdyillä keräyksillä¹²⁰. Joissakin tapauksissa rahan keräämiseen tai kuljettamiseen osalliset halusivat salata henkilöllisyytensä.¹²¹ Näin kerätyillä varoilla maksettiin asianajajien laskuja. Ainakin jonkinlaista päätäntävaltaa sen suhteen, maksetaanko laskuja yhteisistä varoista, käytti Lagus.¹²² Häneen myös vedottiin tilanteissa, joissa asianajajan palkkiosta syntyi riitaa.¹²³

Puolustuksen haasteena esitutkintavaiheen ajan oli se, ettei asianajajilla ollut tarkkaa tietoa sen enempää siitä mistä heidän päämiehiään tullaan syyttämään, kuin siitä mitä esitutkinnan aikana oli paljastunut. Valpo ja SMTE estivät asianajajia tapaamasta päämiehiään¹²⁴ ja jakoivat tietoa esitutkinnasta varsin niukasti. Puolustusorganisaatio keräsi omatoimisesti tietoa siitä mitä kuulusteluissa oli kysytty ja mitä kuultavat olivat kertoneet. Tiedonkeruuta koordinoi Lagus, joka toimitti organisaatiossa toimiville henkilöille – suojeluskuntapiirien ”hoitajille”, kuten majuri Eero Kivelälle – listan kysymyksiä, joihin vastauksia kunkin piirin asianajajien tuli kysellä päämiehiltään (sitten kun näitä tapasivat). Erityisesti kyseltiin mm. sitä olivatko kuulusteltavat kyselleet asekatkentoiminnan motiiveista ja mitä kuultavat olivat tähän vastanneet.¹²⁵ Kerätyn tiedon perusteella Lagus hahmotteli asekatkennan oikeutusta ja motiiveja kuvaavan kehyksen, jonka mukaan asiaa tuli kaikkialla ajaa.¹²⁶ La-

¹¹⁶ Tarkka 1977, s. 191.

¹¹⁷ KA PK 1323, Laguksen kirjelmä Sotaylioikeudelle 22.3.48

¹¹⁸ Kaarlo Castrénin asianajotoimisto, jonka osakas Lagus oli.

¹¹⁹ KA PK1323/10 Laguksen kirje teollisuusneuvos L. Kalliselle 14.12.1949, Emil Oeschin (Ruona Oy) kirje Lagukselle 5.11.1949.

¹²⁰ KA PK1323/10 Laguksen pro memoria, 23.11.1948.

¹²¹ KA PK1323/10 Laguksen pro memoria, 23.11.1948. Päätelmä siitä, että henkilöllisyys haluttiin salata perustuu siihen, että muistion alussa Lagus viittaa rahaliikkeistä ilmoittavaan henkilöön pseudonyymillä Kullervo Pellinen. Identiteetin peittämistä koskevaa hypoteesia tukee myös se, että Lagus on aiemmin samana vuonna joutunut selvittelemään puolustusorganisaation pääjuristina maakuntiin lähettämiään paimenkirjeitä sotaylioikeudelle, jonne oli myös päätyntä ainakin yksi Laguksen laatima kirje (ks. Laguksen kirje sotaylioikeudelle 22.3.1948). Luultavasti tämä seikka on vaikuttanut siihen, että arkaluonteiseksi koettuja asioita on peitelty. Toisaalta kirjeessään Emil Oeschille 4.5.1949 Lagus viittaa siihen, kuinka aiemmin toimenpiteet ”piti maskeerata jos jollakin tavalla ja käyttää kaikenlaisia kiertoteitä rahojen hoitamisessa ja asioiden järjestyksessä”.

¹²² KA PK1323/10 Kasten Antellin kirje Lagukselle 27.3.1947, Ilomäen kirje Lagukselle 7.7.1947, Laguksen muistio 23.11.1948, Varatuomari Lasse Niemisen kirje Lagukselle, Varatuomari Erkki Huurtamon kirje Lagukselle, .

¹²³ KA PK1323/10, Viktor Kuusion kirje Lagukselle 14.9.1948.

¹²⁴ KA PK1323/10 Laguksen muistio 4.1.1946.

¹²⁵ KA PK 1323/10, Laguksen muistio 21.2.1946, Laguksen kirje E. Kivelälle 27.2.1946.

¹²⁶ KA PK1323/10, Laguksen kirje Eino Korpijaakolle 20.2.1946. Laguksen kirje M.V. Nikulalle 5.4.1946.

guksen ohjekirjelmän kopioita jaettiin laajasti myös syytetyille.¹²⁷ Lagus joutui myöhemmin selvittämään toimintaansa ja sen pysymistä asianajajille asetetun totuusvelvoitteen mukaisena sotaylioikeudelle asekatkenta jutun pääsyyttäjän, poliisitarkastaja Eino Nikupaavolan, tekemän kantelun johdosta.¹²⁸ Asekatkenta jutun laajuus epäilemättä edellytti keskitettyä koordinoitua. Myös jutun poliittisuus ja poikkeukset tavanomaisesta prosessuaalisesta kulusta edellyttivät varmasti tietojen keruuta puolustuksen valmistelemiseksi. Asianajajat saivat nihkeästi pöytäkirjoja SMTE:ltä, aina niitä ei tuntunut saavan syyttäjäkään. Kuitenkin Laguksen kysymykset siitä, mitä kuulusteluissa on kerrottu toiminnan motiiveista ovat kiinnostava indisio siitä, että kysymys mietitytti organisaation pääasianajajaa.

Yhteisen puolustuksen koordinoinnin ja varainkeruun ohella puolustusorganisaatio tuki päämiehiään myös varautumisessa oikeudenkäynnin mahdollisiin taloudellisiin seurauksiin.¹²⁹ Kun julkisessa keskustelussa alettiin kevättälvella 1946 vaatia asekatkijoiden varojen takavarikoimista, heräsi ainakin osalla päämiehistä huoli siitä, mitä heidän varallisuudelleen tapahtuu. Arkistosta löytyy mm. ohjeita lahjakirjan tai avioehdon tekemiseksi.¹³⁰

ErP 4:n haarassa eräänlaisena pääasianajajana toimi varatuomari Risto Brax.¹³¹ Laguksen tavoin myös hän oli toiminut puolustusasianajajana sotasyllisyysoikeudenkäynnissä. Muita ErP 4:n haaran puolustusasianajajia olivat mm. varatuomarit Vihtori Ipatti, Aake Ilomäki, Arvo Heinonen ja G.E. Grönfors. AKS:n jäsenluettelon perusteella sen enempää Lagus, Brax tai Ipattia lukuun ottamatta muutkaan em. puolustusasianajajista eivät olleet seuran jäseniä, eivätkä siten ainakaan sillä perusteella mitenkään sidoksissa operaation avainhenkilöihin.¹³² ErP 4:n haaran syytetyille luotiin oikeudenkäyntiä varten oma yhtenäinen kertomus tapahtumain kulusta, joka osittain poikkesi Laguksen muita haaroja (päämaja ja suojeluskuntapiirit) varten hahmottelemasta.

4. Oikeudenkäynti sotaylioikeudessa

¹²⁷ KA PK1323/10, Kotilaisen kirje Lagukselle 5.3.1946.

¹²⁸ KA PK 1323/11, Laguksen kirje sotaylioikeudelle.

¹²⁹ Ahtokari 1971, s. 159.

¹³⁰ KA PK 1323/10, Laguksen kirje Hornille 6.3.47,

¹³¹ KA PK 1172/16 Sotaylioikeuden V osaston saatekirje kenraali Heinrichsille 10.5.1948.

¹³² Aitola et al. 1995, s. 5-99. On ilmeistä, että muita sidonnaisuuksia – ainakin maailmankatsomuksellisia – oli ja Lagustakin puhutellaan erinäisissä kirjeissä ”isänmaan ystävänä” ym.

4.1 Oikeudenkäyntiin liittyviä haasteita

Asekätkijöiden oikeudenkäynti Sotaylioikeudessa alkoi sen III osastolla istuttavassa päämajan haarassa 28.3.1947. Oikeudenkäyntien kokonaisuuden mittakaava oli valtava. Sisäministeriön tutkintaelin suositti lopulta syytteen nostamista 2122 henkilölle. Juttujen käsittelemiseksi sotaylioikeuteen perustettiin seitsemän ylimääräistä osastoa.¹³³ Syyttäjistön eräänlaisina esimiehinä – pääsyyttäjinä - toimivat oikeuskanslerin nimittämät poliisitarkastaja Eino Nikupaavola ja hallitussihteeri Urho Kiukas. He myös ajoivat syytettä päämajan haarassa. ErP 4:n haarassa syyttäjänä toimi Jaalan nimismies Mauno Massinen, joskin ensimmäisten istuntojen aikana syyttäjistössä oli myös Aulis Rydman. Muutoksenhakuvaiheessa Massisen ohella Kiukas toimi jutun syyttäjänä. Erillinen Pataljoona 4:n asiat käsittelee sotaylioikeuden V osasto, jossa puheenjohtajana toimi ylimääräinen vanhempi sotaylituomari Rotkirch. Muina jäseninä olivat ylimääräinen vanhempi sotaylituomari Vuorenrinte, ylimääräinen nuorempi sotaylituomari Ahlsted ja sotilasjäsenenä everstiluutnantti Rauanheimo ja majuri Porri.¹³⁴

Jutun mittakaava, asian poliittisuus ja SMTE:n rajalliset resurssit aiheuttivat monenlaisia vaikeuksia oikeusprosessin sujuvuudelle. Koska keskeisenä todistusaineistona käytettyjä kuulustelupöytäkirjoja ei useinkaan saatu tutkintaelimestä ajallaan, joutui syyttäjä ajamaan syytettä lennosta. Toisaalta syyttäjällä – sen enempää kuin tutkijoillakaan – ei ollut täysin selvää kokonaiskuvaa asekatkentaorganisaatiosta ja siitä mikä osio liittyi mihinkin. Niinpä ErP 4:n juttukin kehittyi omaksi haarakseen kumulaation kautta, kun syytettyjä istunto istunnolta tuli lisää. Alkupään istunnot saattoivat olla hyvin lyhyitä, kuten vangitsemiskirjelmän käsittelyä tai yksittäisen syytteen lukemista.¹³⁵

Erillinen Pataljoona 4:n haarassa ensimmäinen istunto¹³⁶ voidaan katsoa olevan sotaylioikeuden IV osaston istunto 5.6.1947, jolloin käsiteltiin Ipatin juttua ja ilmoitettiin, että juttu tullaan jatkossa käsittelemään mm. Suvion ja Kaarnijoen juttujen yhteydessä. Istuntoja pidettiin sotaylioikeuden IV osastolla kaiken kaikkiaan seitsemän, jonka jälkeen juttu siirrettiin sotaylioikeuden V osastolle.¹³⁷ V osastolla pidettiin ErP 4:n haarassa yhteensä 22

¹³³ Ahtokari 1971, s. 132.

¹³⁴ KA T-22695/50-56, SYO V pöytäkirjat.

¹³⁵ KA T-22695/20-33, SYO IV pöytäkirjat, sekä 50-56, SYO V pöytäkirjat.

¹³⁶ Tosiasiallisesti juttua oli käsitelty Ipatin osalta jo sotaylioikeuden III osastolla, mutta tässä tutkimuksessa katsotaan jutun kumuloituvan omaksi haarakseen vasta mainitusta 5.6.47 istunnosta IV osastolla.

¹³⁷ KA T-22695/4 Sotaylioikeuden pikakirjoituspöytäkirjat 5.6.47; T-22695/5 SYO ptk 19.6.47, 1.7.1947, 24.7.47; T-22695/31 SYO IV ptk 18.8.1947 ja T-22695/32 SYO IV ptk 17.9.1947. Osastolta toiselle siirron

istuntoa ajalla 17.9.1947-19.6.1948. Syytettyjä oli yhteensä 47, todistajina kuultiin 77 henkilöä, joista osa valalla ja ainakin 17 henkilöä kuultiin ilman valaa, koska ei vielä ollut selvää, tullaanko heitä myöhemmin syyttämään asekatkentaajutun tässä tai jossain muussa haarassa. Esimerkiksi ErP 4:n haarassa vänrikki Pentti Nousiaista kuultiin ilman valaa todistajana 2.10.1947 ja 1.11.1947 Massinen nosti syytteen häntä vastaan. Nousiainen sai sittemmin korkeimmassa oikeudessa 5 kk ehdollisen tuomion aseellisen toiminnan luvattomasta valmistelusta ja jatketusta kavalluksesta.

4.2 Syytteenalaiset teot

4.2.1 Tunnusmerkistöt

Oikeudenkäynnissä ErP 4:n miehiä vastaan nostetuissa syytteissä katsottiin syyllistytyn sekä asekatkentalain, että muiden lakien kuten rikoslain tai sotaväen rikoslain kriminalisoimiin tekoihin.

Laki aseellisen toiminnan luvattomasta valmistelusta määritteli seuraavat tunnusmerkistöt (1 §):

Joka syyskuun 19 päivänä 1944 tehdyn välirauhansopimuksen voimassaolokana on

1) aseellisen toiminnan järjestämistä varten kätkenyt aseita, ampuatarvikkeita, räjähdysaineita, viestivälineitä, nestemäisiä polttoaineita, elintarvikkeita taikka muita aseellisessa toiminnassa käytettäviä tarvikkeita tai järjestänyt kätkeä varten tarkoitettuja elimiä,

2) valmistellut kätkettyjen tarvikkeiden käyttöön osaksi tai kokonaan perustuvaa aseellista toimintaa järjestämällä sitä varten toimivia tai toimiviksi tarkoitettuja elimiä tai osastoja taikka suorittamalla perustetuille elimille tai osastoille kuuluvia tehtäviä,

3) valmistellut sellaista puolustusvoimain liikekannallepanoa, jonka yhteydessä on ollut aikomuksena käyttää hyväksi edellä mainittuja tarvikkeita, elimiä tai osastoja, taikka vastoin kieltoa suorittanut muita liikekannallepanon valmisteluja tahi jättänyt noudattamatta tällaisten valmistelujen lopettamisen johdosta annettuja käskyjä tai määräyksiä,

4) hankkinut tai luovuttanut tarvikkeita tai varoja tahi suorittanut tiedustelutehtäviä edellä tarkoitettua toimintaa varten,

5) suunnitellut edellä sanottuja toimenpiteitä tahi antanut käskyjä tai kehoituksia niiden toteuttamiseksi, taikka

6) saatuaan tietää alaisensa sotilashenkilön tai viran- tai toimenhaltijan osallistuvan edellä 1-5 kohdassa mainittuun toimintaan laiminlyönyt ryhtyä toimenpiteisiin tämän ehkäisemiseksi,

yhteydessä vaihtui ilmeisesti myös jutun tuomaristo. Varsinaista asiaa ei IV osaston istunnoissa ehditty kovin pitkälle käsitellä.

tuomittakoon aseellisen toiminnan luvattomasta valmistelusta vankeuteen tai kuritushuoneeseen enintään kuudeksi vuodeksi tahi, jos hän teon tehdessään on käyttänyt väärin sitä valtaa, mikä hänellä on virkansa tai toimensa puolesta, taikka hän vielä tässä pykälässä mainitun toiminnan selvittämiseksi suoritettujen tutkimusten aikana on toiminut tässä laissa mainitun luvattoman aseellisen toiminnan jatkuvaksi mahdollistamiseksi, kuritushuoneeseen enintään kahdeksaksi vuodeksi.

4.2.2 Teot, tekijät, tekoryhmät

Alla on kuvattu tiivistetysti ne teot, joista ErP 4:n sotilaita lopulta syytettiin. Tiedot teoista ja tekijöistä on koostettu Sotaylioikeuden III, IV ja V osaston ErP 4:n osiota käsittelevistä pikakirjoituspöytäkirjoista.¹³⁸ Jollei toisin mainita, viitataan osion tueksi em. pöytäkirjoihin kokonaisuudessaan. Syytteen alaisia tekoja voi ryhmitellä seuraavasti:

a) Teot, jotka vastaavat asekätkentälain tunnusmerkistöjä

Aseiden, ammusten, räjähdeseineiden, muonan ym. partiotarvikkeiden kätkentä.

Tämä oli tavanomaisin syyteperuste. Tällä perusteella syytetyt olivat ottaneet osaa konkreettisiin kätkentätoimenpiteisiin, kuten materiaalikätköjen tekemiseen, kätkettävän materiaalin kuljettamiseen kätköpaikkaan tai siirtämiseen kätköstä toiseen. Niin ikään syytettiin komentajaa ja komppanian päälliköitä, joiden katsottiin kehottaneen tai suostutelleen alaisiaan kätkemään aseita ja muuta materiaalia. Osa teoista tehtiin vielä kotiuttamisen jälkeen so. siviilihenkilöinä. Kätkettyjen aseiden määrä vaihteli muutamasta kymmenestä konepistoolista yksittäisiin aseisiin, joita kotiutuville miehille annettiin mukaan. Määrällisesti tässä ryhmässä kyse oli selvästi pataljoonan omaan toimintaan liittyvästä kätkennästä. Kätköt olivat pieniä, usein vain muutamia aseita ja ammuksia niihin.

Viestivälineiden ja -materiaalin kätkentä. Pääesikunnasta eversti Hallamaalta tulleen käskyn perusteella kätkettiin yksiköittäin radioasemia sekä muuta viestintävälineistöä, ja annettiin radisteina tai viestiupseereina toimineille miehille kyynelradioita mukaan kotiutuksen yhteydessä.

Polttoaineen kätkentä. Soviota, Huttusta, Jauria ja Juntsonia syytettiin erinäisten lentobensiinimäärien kätkemisestä. Lentobensiiniä oli tilattu mm. Mikkelin sotilaslentokentältä ja kuljetettu maastokätköihin.

¹³⁸ KA T-22695/4-5, 30-33 ja 50-56.

Muun kaluston kätöntä. Muuta kätettyä kalustoa oli yksi lentokone, joka kätettiin siirtämällä se siviili-ilmailun tunnusten alle, sotasaaliiksi saatu amfibiokone, joka purettiin osiin ja kätettiin sekä lentokoneiden huoltamiseen tarvittavia tarvikkeita ja varaosia. Laivajärvellä sijaitsevaan varastoon kätettiin myös mm. laskuvarjoja.

Komennuskuntien lähettäminen. ErP 4:n omia kätöntätoimia merkittävästi suurempi vaikutus kokonaiskätöntään on ollut eri suojeluskuntapiireihin 2. yleisesikuntaupseerien käyttöön lähetetyillä komennuskunnilla. Komennuskunnan koko saattoi olla n. 20 miestä ja sitä johti joku pataljoonan upseereista. Komennuskunnat osallistuivat kätöntätoimiin ainakin Oulussa, Raahessa ja Kajaanissa. Komennuskuntien lähettämisestä syytteeseen laitettiin ErP 4:n komentaja Sovio sekä Kuismanen, Marmo ja Ahola. Lisäksi Ipattia syytettiin partioiden lähettämisestä rajan tuntumaan kätöntätehtäviin.

Toimiminen komennuskunnissa. Komennuskunnissa toimimisesta syytettiin niiden johtajina toimineita Soljaa ja Viljasta. Aliupseereista syytteen saivat Julkunen (joka oli ollut maasta poistuneen Uiton komennuskunnassa, sekä Ievanen.

Liikekannallepanon suunnittelu. Kätettyihin materiaaleihin perustuvan liikekannallepanon suunnittelemisesta syytettiin Soviota, Kuismasta ja Vehniäistä.

b) Teot, jotka lähinnä vastaavat muussa laissa, kuten rikoslaissa tai sotaväenrikoslaissa olevia tunnusmerkistöjä

Materiaalikirjanpidon vääristely. Kätettävän materiaalin poistaminen yksikön materiaalikirjanpidosta tehtiin laatimalla vääriä lähetys- ja poistoilmoituksia, jotka esimiehet sitten hyväksyivät. Tältä osin syyttäjä vetosi väärennösrikoksen tunnusmerkistöön.

Anastutukset ja kavalluksen luonteiset teot. Anastuksesta syytettiin niitä yksikön miehiä, jotka olivat hakeneet kätöistä tavaraa – yleensä elintarvikkeita – ja käyttäneet niitä omiin tarkoituksiinsa. Joissain tilanteissa elintarvikkeet olivat jo valmiiksi tekijän kotona säilytyksessä. Kahdessa tapauksessa kätöön otettu pistooli oli myyty eteenpäin joko rahan tarpeesta tai kiinni jäämisen pelosta.

Toiselle kuuluvan omaisuuden hävittäminen. Puolustuslaitokselle kuuluvan omaisuuden hävittämisestä syytettiin niitä henkilöitä, jotka olivat tutkintatoimien aikana –

olletikin kiinnijäämisen välttämiseksi – hävittäneet kätköissä ollutta materiaalia mm. upottamalla sitä vesistöihin.

Virkarikokset. Siltä osin kuin henkilöt toimivat palveluksessa olevina sotilaina, oli ainakin joidenkin tekojen osalta kysymys siitä, oliko tekijä toiminut virkavelvollisuksiensa mukaisesti tai peräti käyttänyt väärin sitä valtaa, joka hänellä virkatehtävänsä puolesta oli. Jälkimmäisestä ei kuitenkaan ErP 4:n osalta missään oikeusasteessa löydetty näyttöä ja virkavelvollisuuden laiminlyönnin perusteella langetettiin ainoastaan yksi tuomio.

Oikeudenkäynnissä käsitellyt teot jakautuvat syytteiden perusteella seuraavasti:

Kätkeminen tai kätkössä olleen materiaalin siirtäminen			
Viestimateriaali	Aseet, patruunat, räjähteet, muona ym.	Polttoaineet	Lentokoneet ja materiaali
Autio	Immonen	Huttunen	Huttunen
Eloranta	Ipatti (joht)	Jauri	Sovio
Hurme	Kaarnijoki	Juntson	
Hyvärinen	Kaasinen	Sovio	
Kaukinen	Kuismanen (joht)		
Kepsu	Kuoppa		
Kolari	Leppänen		
Lepistö	Marmo (joht)		
Pajunen	Mäkelä		
Vehniäinen	Määttänen Heikki		
Vihuri (joht)	Määttänen O. H.		
	Norri		
	Nousiainen		
	Nykänen		
	Nykänen KH		
	Paarmo		
	Partala		
	Raipala		
	Rönkä		
	Sovio (joht)		
	Vehniäinen (joht)		

Komennuskuntien lähettäminen	LKP-Suunnittelu	Komennuskunnissa toimiminen
Ahola	Kuismanen	Ievanen

Ipatti	Sovio	Julkunen
Kuismanen	Vehniäinen	Solja
Marmo		Viljanen
Sovio		

Muut rikoslaissa kriminalisoidut teot			
Väärennös	Anastus	Toisen omaisuuden hävittäminen	Virkavelvollisuuden laiminlyönti
Sovio	Autio	Ievanen	Hollmén
	Hänninen	Immonen	
	Ievanen	Kaukinen	
	Kaukinen	Lauri	
	Lauri	Nousiainen	
	Leppänen	Rönkä	
	Nousiainen		

Edellä tehdyn erittelyn perusteella voidaan ErP 4:n kätkijöitä syytteenalaisten tekojen perusteella ryhmitellä seuraavasti:

Johtajat	<ol style="list-style-type: none"> 1) Antoivat kätkemistä koskevia käskyjä ja määräyksiä, eivät yleensä ottaneet osaa konkreettisiin kätkentätoimenpiteisiin. 2) Laativat liikekannallepanoa koskevia suunnitelmia. 3) Lähettivät alaisiaan komennuskuntina suojeluskuntapiireihin. 	Sovio ja komppanian päälliköt tai varapäälliköt
Viestimateriaalin kätkijät	Kätkivät ainoastaan radiokalustoa tai muuta viestiliikennemateriaalia.	Vihuri, komppanioiden viestitupseerit ja yksittäiset radiosähköttäjät
Kätkijät	Kätkivät aseita, ammuksia, räjähteitä, muonaa tai muita partiotarvikkeita kuten karttoja tai valokuvauskoneita.	Suurin ryhmä. Pitää sisällään pataljoonan omiin tarpeisiin liittyvän kätkennän sekä komennuskunnissa toimimisen tai niiden johtamisen.
Lentotoimintalinja	Kätkivät lentokoneita tai lentobensiiniä	Sovio, Huttunen ja Os Jaurin johto
Anastajat	Anastivat kätköistä tai hallussaan olleesta omaisuudesta omiin tarpeisiin	Yksittäiset kätkijät.

	sa. Yleensä kyse oli elintarvikkeista.	
--	--	--

Ryhmittelyllä on merkitystä analysoitaessa jäljempänä sitä miten puolustus pyrki syytteet torjumaan ja minkälaiseksi sotaylioikeus ja korkein oikeus teko- tai näyttökynnyksen eri tekoryhmien osalta asettivat.

4.3 Oikeudenkäynti sotaylioikeudessa

4.3.1 Käsittelystä yleisesti

Käsittely eteni istuntopäivittäin siten, että istunnon aluksi puheenjohtaja totesi läsnäolijat ja avustajat. Samalla tiedusteltiin syyttäjältä ja avustajilta, onko heillä kyseiselle käsittelypäivälle kutsuttuja todistajia. Tämän jälkeen vastaajakohtaisesti luettiin syyte ja kuultiin vastaajan vastine. Lähes poikkeuksetta vastaajat tai heidän avustajansa pyysivät mahdollisuutta antaa kirjallinen vastine myöhemmin. Syytteen lukemisen jälkeen luettiin vastaajaa koskenut kuulustelupöytäkirja, jonka jälkeen puheenjohtaja tiedusteli syytetyltä mitä tällä on sanottavaa kuulustelupöytäkirjan johdosta. Mikäli mitään korjattavaa tai lisättävää ei ollut, totesi puheenjohtaja memoriaaliin vain ”toteuttaa pöytäkirjan”. ErP 4:n haarassa vastaajat lähes poikkeuksetta oikoivat kuulustelupöytäkirjojaan. Oikomiset tehtiin yksilöimällä tietty kuulustelupöytäkirjan sivu ja rivi, ja sen jälkeen kertomalla kuinka kohta tulisi olla muotoiltu.¹³⁹ Oikomisilla korjattiin kuulusteluissa kerrottua yhdenmukaiseksi puolustuksen kehyskertomuksen kanssa. Toisaalta oikomisilla haluttiin puuttua kuulustelujen aikana ilmenneeksi väitettyyn kuulustelijoiden asenteellisuuteen.

Vastaajan kuulemisen jälkeen kuultiin todistajia. Myös todistajan kuulustelussa luettiin ensin kuulustelupöytäkirja, mikäli sellainen oli olemassa, jonka jälkeen puheenjohtaja tiedusteli todistajalta, onko tällä lisättävää tai korjattavaa pöytäkirjaan. Mikäli näin ei ollut, todettiin vain ”toteutti pöytäkirjan”. Tavallista oli myös se, että todistajalla oli valmis kirjallinen lausuma, jonka hän oikeudelle jätti.¹⁴⁰ Valaehitoisia kirjallisia lausumia esitettiin todistusaineistona myös muutoin kuin todistajan kuulustelun yhteydessä.¹⁴¹

¹³⁹ ks. esim. SYO V 18.8.47. Sovion pöytäkirja, jossa oli hyvin laajasti oiottu esitutkintakertomusta.

¹⁴⁰ KA PK 1172/16, Heinrichsin todistus ErP 4:n jutussa; KA T-22695/50-56, SYO V pöytäkirjat.

¹⁴¹ ks. esim. KA T-22695/32, SYO IV pöytäkirja 18.8.1947 s. 46-51, jossa Onni Hatanpää, Jorma Hurskainen, Teppo Serkeinen, Vilho Kettonen sekä (sittemmin itsekin syytteen saava) Nikolai Ievanen antavat valaehitoiset kirjalliset todistukset Kaarnijoen asiassa. Edelleen (s. 51-52) Kaarnijoen puolesta antavat kirjallisen todis-

Todistelun jälkeen vastaajat antoivat lopulliset vastineensa syytteeseen. Käytännössä kyse oli vastinekirjelmistä, jotka luettiin oikeudessa. Vastineiden jälkeen syyttäjällä oli mahdollisuus kommentoida niitä – tyypillisesti syyttäjä varasi oikeuden lausua myöhemmin vastaajan vastineen johdosta.

Todistelun jälkeen käsiteltiin syyttäjän loppupuheenvuoro, joka oli jutun mittasuhteitten takia niin laaja, että sen lukemiseen käytettiin lähes kokonainen istuntopäivä.¹⁴² Syyttäjän jälkeen oli vastaajien loppulausuntojen vuoro. Niin ikään niissä oli kyse kirjallisista lausumista, jotka luettiin oikeudessa.

Menettely noudatti siten pääpiirteiltään tuolloin voimassa ollutta prosessuaalista kaavaa.¹⁴³ Jutun laajuudesta ja vastaajien suuresta lukumäärästä johtuen istuntojen väliajat olivat prosessin loppupäästä hyvinkin pitkiä, esimerkiksi syyttäjän ja vastaajien loppulausuntoja käsiteltiin erillisinä istuntopäivinä, joiden välissä aikaa kului miltei kuukausi. Vastaajien loppulausunnon jälkeen meni vielä yli kuukausi, kunnes tuomio julistettiin jutun viimeisenä käsittelypäivänä 19.6.1948. Huomattavaa oli, että vielä loppulausuntojen antamisen jälkeen kuultiin sotaylioikeudessa puolustuksen kutsumana hyvin arvovaltaista todistajaa, jalkaväenkenraali Erik Heinrichsia. Heinrichs jätti oikeudelle tiedustelutoiminnan erityisluonteesta kirjallisen lausuman, joka oikeudelle ja asianosaisille oli toimitettu etukäteen jo istuntojen välillä.

4.3.2 Lainkäyttöä koskevista normeista ja oikeusperiaatteista

Kuten edellä on todettu, valmistavaa tutkintaa koskevaa lainsäädäntöä oli asekätkentäoikeudenkäynnin aikaan niukasti. Prosessioikeudellinen sääntely nojasi pitkälti vuoden 1734 lain Oikeudenkäymiskaareen ja Lakiin sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä (93/1920). Prosessitoimille ei vuoden 1734 laissa määrätty sitovaa järjestystä, vaan tuomioistuin päätti jutun kulusta.¹⁴⁴ Rikosprosessissa tuomioistuimen kiinnostus aineellista totuutta kohtaan oli suurempi, ja siten myös menettely saattoi törkeissä rikoksissa muuttua inkvisitoriseksi.

tuksen (joskaan eivät valaheitoisesti) Kajaani Oy:n Kuhmon piirikonttorin puolesta Arvo Veikkola ja Metsähallinnon Kuhmon alueen aluemetsänhoitaja Kontio.

¹⁴² SYO V 9.4.1948. Syyttäjän loppupuheenvuoro oli 70 pikakirjoituspöytäkirjan sivua pitkä kirjelmä, joka luettiin oikeudessa.

¹⁴³ Tirkkonen 1948, s. 511-512.

¹⁴⁴ Tirkkonen 1948, s. 510-511.

Rikosprosessissa ei ollut uhkaa preklusiosta, mikä johtui prosessin tavoitteeksi mielletystä aineellisen totuuden selvittämistehtävästä. Tämä johti siihen, että tuomioistuimen oli käytännössä pakko ottaa vastaan lisänäyttöä vielä senkin jälkeen, syyttäjää oli jo velvoitettu antamaan kaikki todisteet asiassa. Tirkkonen mainitsee, että tuolloin lykkäyspäätöksissä oli tapana lausua, että syyttäjän on lykkäyksen jälkeen esitettävä kaikki näyttönsä, uhalla että enempi lykkäys voidaan evätä.¹⁴⁵ Tämä menettelytapa olikin varsin yleinen tutkimuksen kohteena olevassa jutussa, jota jouduttiin lykkäämään useita kertoja. Toisaalta vastaajien puolustus hyödynsi tätä tuomioistuimen velvoitetta taitavasti kutsumalla arvovaltaisen todistajan vielä viimeiselle istuntopäivälle.

Kontradiktorisuuden periaate (*audiatur et altera pars*) edellytti, että tuomioistuimen oli kuultava vastapuolta ennen tuomion julistamista. Tämän ymmärrettiin olevan ehdoton rikosasioissa, joissa pyrkimys aineelliseen totuuteen korostui.¹⁴⁶ Myös suullisuus- ja välittömyysperiaatteet ohjasivat periaatteessa lainkäyttöä, mutta käytännössä oli tavanomaista, että suullisuuden periaatteesta poikettiin siten, että valmistavan tutkinnan aikana laaditut pöytäkirjat luettiin oikeudessa ja liitettiin osaksi oikeuden pöytäkirjaa.¹⁴⁷

Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate (*Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege poenali*) ei ollut lainsäädännössä eksplisiittisesti ilmaistuna, mutta sen voimassaolosta ja kuulumisesta keskeisenä osana oikeusjärjestyksen ei ollut mitään epäilystä. Vaikka yleinen oikeustaju miellettiin kirjoitetun lain ohella – jopa sitä edeltäväksi – oikeuslähteeksi, oli sen asema rikosoikeudessa toissijainen. Se saattoi auttaa tuomaria sen tulkinnassa, mikä oli oikeudenvastaista, mutta sillä voinut perustella *nullum crimen* –periaatteen vastaista ratkaisua. Kirjoitettu laki määräsi mikä oli rangaistavaa.¹⁴⁸ Laillisuusperiaatteen ohella tunnettiin lievemmän lain periaate tilanteissa, joissa rikoksen tekemisen ja tuomitsemishetken välillä lainsäädännössä on tapahtunut muutos.¹⁴⁹

Jutun lykkääminen oli mahdollista tuomioistuimen katsoessa sen tarpeelliseksi. Lykkäyksen pituutta ei säännelty, vaan se jäi tuomioistuimen harkintaan. Oikeuskäytännössä kui-

¹⁴⁵ Tirkkonen 1948, s. 510-511.

¹⁴⁶ Tirkkonen 1948, s. 102-103.

¹⁴⁷ Tirkkonen 1948, s. 118-122.

¹⁴⁸ Serlachius 1947, s. 36-41. ks. myös HE 58/46 ja sitä koskeva lakivaliokunnan lausunto perustuslakivaliokunnalle.

¹⁴⁹ Ibid. s. 52-56.

tenkin noudatettiin RVA 26 §:stä johdettua tulkintaa: jos syytetty oli vangittuna, oli lykkäys mahdollinen vain 14 (RO) tai 30 (KO) päivän ajaksi.¹⁵⁰

Todistelukysymysten osalta ErP 4:n prosessi osuu erittäin mielenkiintoisen ajankohtaan. Sen alkaessa legaalinen todistusteoria oli vielä muodollisesti voimassa. Prosessin päättyessä se oli kumottu oikeudenkäymiskaareen tehdyllä muutoksella. Kuten Heikki Pihlajamäki on tutkimuksissaan osoittanut, legaalinen todistusteoria alkoi murtua jo vuosisata aiemmin¹⁵¹ ja asekatkentaajutun aikaan sovellettiin rikosoikeudessa yleisesti vapaata todistusteoriaa. Todettakoon, että (kenties juuri vireillä olleen lakimuutoksen johdosta?) asekatkentalakiin otettiin nimenomainen määräys siitä, että tuomareiden tuli käyttää vapaata todistusharkintaa.

Todistamista koskevien yleisten periaatteiden mukaan tuomarin piti tuomion perusteeksi saada asiassa sellainen varmuus, että ”kaikki asianhaarat kulloinkin esillä olevassa tapauksessa ovat omiansa saamaan jokaisen järkevän ihmisen niistä vakuutetuksi”.¹⁵² Vapaa todistusteoria antoi tuomarin arvioida todistusharkinnassaan, mitä hän katsoi toteen näytetyksi ja mikä sen vaikutus juttuun oli. Vapaa harkintaa rajasi vain kielto käyttää todistukseksi kelpaamattomien todistuskeinojen ja velvollisuus noudattaa tiettyjä legaalisia oletuksia.¹⁵³

Rikosprosessissa näyttötaakka jakautui siten, että syyttäjän tuli näyttää toteen, että syytetty on tehnyt syytteen alaisen teon. Tämä tarkoitti sen toteen näyttämistä, että kaikki tunnusmerkistön mukaiset asianhaarat, sekä subjektiivisessa että objektiivisessa suhteessa täyttyvät. Jos jostain asianhaarasta ei ollut näyttöä, oli sovellettava in dubio pro reo –periaatetta. Syytetyllä oli velvollisuus esittää näyttö seikoista, jotka saattoivat kumota näytetyn teon rangaistavuuden tai seikoista, jotka lieventäisivät sen rangaistuksen ankaruutta.¹⁵⁴

4.3.3 Puolustuksen argumentit

Kuten edellä on todettu, koko asekatkentaorganisaation puolustusta ohjasi valtakunnallinen kehyskertomus. Siihen mukauduttiin soveltuvin osin myös ErP 4:n haarassa. Arkistoaineiston perusteella on selvää, että myös ErP 4:n haaran puolustusasianajajat toimivat osana Laguksen koordinoimaa verkostoa. Pöytäkirjojen perusteella voidaan ErP 4:n miesten puo-

¹⁵⁰ Tirkkonen 1948, s. 514-517.

¹⁵¹ Pihlajamäki 1997, s. 407-416.

¹⁵² Wrede 1910, s. 9.

¹⁵³ Ibid. s 16-19.

¹⁵⁴ Ibid. s. 35-36.

lustuksessa todeta muutamia yleisiä linjoja, jotka ovat niin yhtenäisiä, että ne viittaavat yhteiseen koordinoituun puolustusstrategiaan. Alla olevan erittelyn osalta viitataan, jollei toisin mainita, sotaylioikeuden pöytäkirjoihin kokonaisuudessaan.¹⁵⁵

- **Solidaarisuus:** toisten vastaajina olevien päälle ei asioita puhuttu. Jos näin tehtiin, kyse oli siitä, että alemmassa asemassa ollut kertoi saaneensa tehtävän niin ikään vastaajana olevalta esimieheltään. Tällaisissa tilanteissa ja muutoinkin esimiehet ottivat vastuun tapahtuneesta. Yleistä oli kuitenkin se, että pöytäkirjoja oiottiin myös esimiesten puolustusta tukevaan suuntaan kyseenalaistamalla kuulustelupöytäkirjoista ilmeneviä kertomuksia soveltuvilta kohdilta esimerkiksi siten, ettei enää oikeudenkäynnissä muistettu yksittäisestä käskystä tarkalleen kuka sen oli antanut, keitä tuolloin oli ollut paikalla, aikaistamalla käskyn antamisen ajankohtaa tai ilmoittamalla käskyn antajaksi joku tuntematon upseeri. Täytyy olettaa tällä tavoitellun kuulusteluissa saadun näytön heikentämistä sellaiselle tasolle, ettei näyttökynnys ylity.
- **Toiminta tehty esimiesten käskystä.** Edellä kuvattu solidaarisuus ei kuitenkaan estänyt sitä, että pitkin linjaa vedottiin esimiesten käskyyn. Johtajat osaltaan Hallamaan käskyyn ja muut Hallamaan (Vihuri) tai omien esimiestensä käskyihin. Kuitenkin esiintyi myös tilanteita, joissa kerrottiin toimitun itsenäisesti tai omasta aloitteesta. Esimiehet myönsivät aina käskeneensä ja pyrkivät vapauttamaan alaisensa vastuusta. Sovio ja Kuismanen eivät myöskään katsoneet voivansa edes anoa vapauttamistaan niin kauan kuin heidän alapuolellaan olevia oli vangittuna. Vetoamalla johdonmukaisesti käskyvaltasuhteisiin, pyrittiin ohjaamaan oikeudenkäynnin lopputulemaa siten, että mikäli muut selitykset eivät vapauttaisi vastaajia, ainoastaan mahdollisimman korkeat esimiehet joutuisivat vastuuseen ja muut vapautettaisiin AKL 3 §:n nojalla.
- **Marttinan piikkiin.** Kun asekatkenta alkoi paljastua ja esitutkinta pidätyksineen käynnistyi, päätti osa epäillyistä paeta tutkintatoimenpiteitä ulkomaille. Osa suomalaisia upseereita pääsi lopulta Ruotsin kautta Yhdysvaltoihin asti ja rakensi uuden elämän siellä – monet sotilaina. Joidenkin lähteiden mukaan ulkomaille paenneet olivat kehottaneet maahan jääneitä puhumaan asiat heidän kontolleen. ErP 4:n tapauksessa maasta paenneita olivat mm. Oulun ilmiantoon liittyvää komennuskuntaa johtanut vänrikki Sulo Uitto sekä hänen esimiehensä 3. komppanian päällikkö Paul Marttina. Komppanian miehet hyvin johdonmukaisesti tarttuivat tilaisuuteen ja korjasivat pöytäkirjoja sellai-

¹⁵⁵ KA T-22695/4-5, 30-33 ja 50-56.

seen suuntaan, että vastuu vierisi Marttinan päälle. Tämä oli niin yleistä, että syyttäjienkin sitä päivitteli. Marttinan kerrottiin antaneen käskyt tai antaneen luvan syödä kätöksissä olleita elintarvikkeita.

- **Alatoimistoselitys:** ErP 4:n haaraan kehitettiin oma, koko asekätkentäorganisaation päätarinaa mukaileva kertomus, jossa sanottiin, että kätkentä oli tapahtunut sodan jälkeen uudelleen perustettaviksi suunniteltujen alatoimistojen tarpeisiin. Alatoimisto käsitteenä tarkoitti rauhanajan puolustusvoimien tiedustelulaitoksen alaosastoa. Ennen sotaa puolustusvoimien tiedustelutoiminta oli salattu sijoittamalla tiedustelulaitos puolustusvoimien organisaatiossa pääesikunnan Ulkomaanosasto 2:n alaiseen tilastotoimistoon. Tilastotoimistolla oli 4 alatoimistoa, jotka toimivat alueellisina tiedusteluyksiköinä. Alatoimistoissa oli erilliset toimisto- ja radio-osastot ja alatoimistojen alla edelleen omia rajatoimistojaan sekä koulutus- ja varastopaikkoja. Tiedustelutoiminta oli salattua sitten, että vain harvat edes ylimmässä sotilasjohdossa tiesivät koko toimialan olemassa olosta. Tiedustelutoimialan toimintaa johtivat everstit Aladar Paasonen ja Reino Hallamaa.

Alatoimistojen toiminnan salaamiseksi turvauduttiin moniin järjestelyihin: henkilöstö oli etukäteen tarkkaan valittuja luotettavina pidettyjä miehiä. Henkilöstön aktivointi liikkekannallepanotilanteessa tapahtui normaalin suojeluskuntapiireihin nojautuvan liikkekannallepanojärjestelmän ulkopuolella. Aseet ja muut varusteet, ajoneuvot, kiinteistöt ym. oli irrotettu puolustusvoimien kirjanpidosta ja usein piilotettu siviilihenkilöiden tai peiteyritysten nimiin välioikeustoimin ja toisinaan ”teoilla, jotka näennäisesti olivat vastoin lakia”. Alatoimistojen henkilöstö sai käskyjä vain tiedustelulinjaa pitkin, ts. alatoimistot olivat suoraan Paasonen ja Hallamaan alaisia. Tiedustelu-upseereilta edellytettiin tiedon lokeroimista ja ehdotonta kuuliaisuutta: omiin tehtäviin liittyvää tietoa ei saanut tarpeettomasti kertoa edes kollegoilleen, eikä näiden saamista käskyistä tai tehtävistä kysellä. Käskyjä ei missään tapauksessa saanut kyseenalaistaa. Tätä vahvennettiin vielä erillisellä kuuliaisuus- ja vaitiolovakuutuksella, joka tiedusteluosaston palvelukseen tulevia upseereita edellytettiin antamaan. Tiedustelutoiminta puolustusvoimissa oli tapahtunut tällä tavalla organisoituna ainakin 10 vuotta, jo ennen talvisotaa ja myös välirauhan aikana.¹⁵⁶ Näyttönä alatoimistoselityksen tueksi Sotaylioikeudelle

¹⁵⁶ KA T-22695/32 SYO IV osaston pikakirjoituspöytäkirja 18.8.1947, s. 56-70.

toimitettiin valaehetoisia kirjallisia lausumia sekä kuultiin useita arvovaltaisia todistajia.¹⁵⁷

Alatoimistoselityksellä haluttiin oikeudenkäynnissä osoittaa, että ErP 4:n toiminta ei liittynyt Haahden johtamaan asekätkentäorganisaatioon, vaan aseiden, ammusten ja muona-annosten ym. kätkeminen (varastoiminen) matteihin oli tiedustelutoimialan normaalia toimintaa ja luonteva jatko sille, mitä yksiköt olivat tehneet koko sodan ajan – ja jo ennen sitä. Alatoimistoselityksen avulla myös materiaalien poisto kirjanpidosta asiasisällöltään todellisuutta vastaamattomilla poistoilmoituksilla oli ymmärrettävissä toimialan erityisluonteeseen ja sodan jälkeen uudelleen perustettaviksi tuleviin alatoimistoihin liittyväksi toimenpiteeksi.

Alatoimistoselityksellä pyrittiin poistamaan syytteessä kuvatulta toiminnalta oikeudenvastaisuus ja siten tunnusmerkistön mukaisuus: asekätkentälaki nimensä mukaisesti koski aseellisen toiminnan *luvatonta* valmistelua, kun selityksen nojalla ErP 4:n kätkeä oli ollut tiedustelutoimialan normaalia rauhanaikaista toimintaa. Niin ikään haluttiin vaikuttaa tekojen subjektiiviseen syyksiluettavuuteen: toimintaan osallistuneet eivät olleet ymmärtäneet tekojensa olevan oikeudenvastaisia, eikä heillä erityisen kuuliaisuusvelvollisuuden takia ollut velvollisuutta asiaa selvittää. Tältä osin kysymys on poliittisissa oikeudenkäynneissä usein esiintyvistä ”noudatin vain käskyjä” problematiikasta.

- **Systemaattiset korjaukset pöytäkirjoissa.** Lähes kaikki vastaajat ja suuri osa todistajina kuulluista ErP 4:n miehistä korjasivat esitutkinnassa laadittuja kuulustelupöytäkirjojaan edellä kuvattujen linjojen mukaisiksi: tukemaan alatoimistoteoriaa, siirtämään vastuu ulkomaille paenneille, vetoamaan ylempää tulleeeseen käskyyn tai luomaan epävarmuutta käskyn antaneen henkilön identiteetistä tai käskyn antamisen ajankohdasta. Edelleen hyvin yhdenmukaisesti luotiin kuva siitä, että pöytäkirjoihin oli ujutettu kuulustelijoiden omia ajatuksia heidän oman agendansa mukaan. Korjaukset ovat niin johdonmukaisesti yhdensuuntaisia ja yhteneviä, että olisi erittäin epäuskottavaa ajatella niiden syntyneen spontaanisti. Pöytäkirjojen korjaaminen on selvä indikaatio yhteisestä ja mahdollisesti oikeusavustajien tukemasta tai koordinoimasta puolustusstrategiasta. Tältä osin etäännyttiin oikeudenkäynnin tavoitteena olevasta aineellisen totuuden sel-

¹⁵⁷ Todistuksista ks. KA T-22695/50 evl Arvo Kärkkäisen todistus 26.9.47, ev Yrjö Pöyhösen todistus 4.10.47 sekä KA T-22695/56, kenraali Erik Heinrichsin todistus Sotaylioikeuden V osastolla 19.6.48.

vittämisestä. Tähän tavoitteeseen pääseminen ei kuitenkaan ole rikosoikeudenkäynnin vastaajan vastuulla. Mikäli vastaajien avustajina toimineet asianajajat kollektiivisesti osallistuivat tähän toimintaan, rikkoivat he siltä osin asianajajalle jo tuolloin asetettua totuudellisuusvelvoitetta¹⁵⁸. Huomioiden oikeudenkäynnin poliittinen luonne, jonka on täytynyt olla jokaiselle koulutetulle juristille ilmeinen, he luultavasti eivät pitäneet toimintaansa moraalisesti vääränä.

- **Komennuskunnat.** Suojeluskuntapiireihin lähetettyjen komennuskuntien osalta vedottiin niissä toimineiden osalta siihen, että heidän toimivaltaiset esimiehensä olivat käskeneet heidät määrättyjen henkilöiden käyttöön (suojeluskuntapiirien 2. ye-upseerit), eivätkä he voineet ruveta arvioimaan mitä tehtäviä tai miksi nämä henkilöt niitä heille käskivät. Toisaalta komennuskuntia lähettäneet johtajat, Sovio ja komppanianpäälliköt, vetosivat siihen, etteivät he olivat vain lähettäneet komennuskuntia erillisen pyynnön mukaan, antamatta mitään erillisohjeita tai tietämättä mihin heidän lähettämiään komennuskuntia käytettäisiin. Sitä, ettei kyse ollut mistään salaliitosta perusteltiin sillä, ettei toimintaa mitenkään pyritty salaamaan: komennuskuntiin määrättäviä miehiä ei valikoitu mitenkään vaan komennuskunnat koottiin kulloinkin paikalla olleista, muista tehtävistä vapaista miehistä.
- **Lakitekniset argumentit.** ErP 4:n kohdalla asekatkenta tapahtui joiltain osin ajallisesti niin varhain, että puolustuksessa vedottiin niiden jäävän asekatkentalain soveltamisalan ulkopuolelle. Erityisesti radiokaluston kätkemisen osalta vedottiin Reino Hallamaan antamaan käskyyn, joka sotapäiväkirjojen ja todistusten avulla saatiin ajoitettua aseleposopimuksen allekirjoittamisen (5.9.44) ja välirauhansopimuksen allekirjoittamisen (19.9.44) väliselle ajalle. Toisaalta taiteiltiin tarkastelemalla tunnusmerkistörajauksia. Esimerkiksi syytteet väärennysrikoksiin syyllistymisestä torjuttiin vetoamalla siihen, että *asioiden tosiasiallista tilaa vastaamattoman asiakirjan valmistaminen ei ole väärennösrikos, jos asiasisällöltään väärä asiakirja on kuitenkin sinällään aito*. Näin ollen esimerkiksi väärin poistoilmoitusten laatiminen kätkevien aseiden poistamiseksi yksikön materiaalikirjanpidosta ei ole väärentämistä, koska asiakirjat sinällään olivat aitoja. Edelleen vedottiin siihen, että erehdyttämistarkoitus puuttui, koska sanotut poistoilmoitukset oli tehty esimiehen (Hallamaa tai joissain tapauksissa Sovio) pyynnöstä ja tämä oli ne hyväksynyt. Tämän argumentin tueksi vedottiin korkeimman oikeuden

¹⁵⁸ Totuusvelvollisuudesta mainittu mm. PK1323/10-11, Laguksen vastine Nikupaavolan Sotaylioikeudelle tekemään kanteluun.

oikeuskäytäntöön, jonka mukaan liikekirjanpidon vääristeleminen ei täytä väärennysrikkoksen tunnusmerkistöä.

- **Osa sotatoimia.** Polttoaineiden kätkemisen osalta vedottiin Hallamaan käskyn ja alatoimistoselityksen ohella siihen, että osa polttoaineen varastoimisesta oli liittynyt Lapissa meneillään olleisiin sotatoimiin saksalaisia vastaan. Myös pohjoisessa tapahtuneen asekatkennän selitettiin olevan osa sotatoimia.
- **Tekoajankohta.** Muutamissa tapauksissa syytetty pystyi sotapäiväkirjan merkintöjen tai todistajien puheenvuorojen perusteella osoittamaan olleensa väitettynä tekoajankohdalla lomalla tai kokonaan toisella paikkakunnalla.
- **Vaadittuihin korvauksiin alistuttiin.** Mitä tuli tekojen johdosta esitettyihin vahingonkorvausvaatimuksiin, ei velvollisuutta niiden maksamiseen tai erillisen arviointitoimikunnan arvioimaa arvomäärää riitautettu siinä tapauksessa, että vastaaja tuomittaisiin asekatkentalain tai muun lain nojalla rikoksesta. Joissakin yksittäisissä tapauksissa korvausvelvollisuus saatettiin tietyn esineen osalta myöntää saman tien.

4.3.4 Havaittuja prosessuaalisia ongelmia

Tätä tutkimusta varten on selvitetty oikeusistuntojen kulkua perehtymällä Sotaylioikeuden pikakirjoituspöytäkirjoihin koko käsittelyajalta. Yleisenä havaintona voidaan todeta, että jutun mittakaavasta seuraava epäjärjestelmällisyys ja jutun käsittelyhaaran kursiminen kaasan vähitellen johti siihen, ettei varsinkaan alussa tuomioistuimella ollut selkeää istuntosuunnitelmaa. Useamman viikon mittaiset lykkäykset syyttäjän pyynnöstä olivat tavanomaisia varsinkin käsittelyn ensimmäisinä kuukausina. Kun istuntoja sitten pidettiin, nostettiin yleensä istunnon aluksi syytteitä uusia vastaajia vastaan. Pitkä vangitseminen oikeudenkäynnin ajaksi oli jutun käsittelyn ensimmäisinä kuukausina rutiininomaista. Syytetyt anoivat vapaaksi pääsyä istunnosta toiseen, mutta syyttäjä totesi, ettei pitänyt sitä asian silloisessa käsittelyvaiheessa mahdollisena. Useimmiten lykkäyksen tarve johtui SMTE:n toiminnasta. Syyttäjältä ei tämän kummoisempia perusteluja vaadittu, silloinkaan, kun syyttäjä oli myöntänyt, ettei sotkemis- tai karkaamisvaaraa ollut. Tämä saattoi johtaa melko vähäisistä teoista syytettyjen osalta pitkiin vapaudenmenetysaikoihin.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Esimerkiksi 3. komppanian viestiupseerina toiminutta Sakari Pajusta syytettiin yhden kyynelradion kätkemisestä, mutta hän oli jutun käsittelyn aikana viisi kuukautta vangittuna. Lopulta sekä sotaylioikeus että korkein oikeus hylkäsivät syytteen hänen osaltaan.

Todistajat kutsuttiin suoraan paikalle istuntoon ja puheenjohtaja tiedusteli istunnon aluksi, onko osapuolilla uusia todistajia. Selkeän käsittelysuunnitelman puuttuminen johti siihen, että kaikissa tilanteissa näitä melko pitkänkin matkan päästä saapuneita todistajia ei kuitenkaan pystytty kuulemaan. Esimerkiksi 17.9.47 istunnossa Ilomäki oli kutsunut 4 todistajaa, joiden kuuleminen siirtyi syyttäjän esityksestä seuraavalle päivälle. Syyttäjä vetosi siihen, että koska hän ei ollut tiennyt asiasta, hänellä ei ollut mainittujen todistajien kuulustelupöytäkirjoja. Syyttäjä sanoi yrittävänsä saada ne seuraavalle päivälle.¹⁶⁰ Kun asiaa seuraavana päivänä käsiteltiin, joutui avustaja vetoamaan jo siihen, että yhdellä todistajista alkoi olla kiire omiin häihinsä.¹⁶¹ Syyttäjä puolestaan ilmoitti, että ainoastaan yhtä todistajista voidaan kuulla ilman valaa, koska muita vastaan saatetaan nostaa syyte asiassa. Näiden haasteiden johdosta oikeusavustajat vaativat ennalta määrättyjä käsittelypäiviä ja – milloin mahdollista – pitkän matkan päästä tuleville päämiehilleen mahdollisuutta osallistua istuntoon asiamiehen välityksellä.

Pöytäkirjojen perusteella mikään ei osoita, että prosessinjohto olisi ollut sotasyllisyysoikeudenkäynnin tapaan räikeän puolueellista. Muutamia yksittäisiä poikkeamia tavanomaisesta toki on osoitettavissa tämän yli vuoden kestäneen prosessin yhteydessä.¹⁶² Puheenjohtajien välillä voi ehkä aistia lieviä asenteellisia eroja IV osaston puheenjohtajan ollessa ajoittain suoraviivaisempi kommentaissaan.¹⁶³ Osapuolet saivat tarvitsemansa puheenvuorot. Myös melko johdattelevat kysymykset puolustusasianajajilta olivat tavanomaisia ja ne hyväksyttiin.¹⁶⁴

Vaikka prosessinjohto oli tasapuolista, syytettyjen asema oli monella tapaa heikompi. Esitutkimamateriaali tuli SMTE:stä tipoittain ja tämän takia luultavasti syyttäjälläkään ei ollut jutun alkaessa – eikä matkan varrellakaan – käsitystä kuinka laaja ja ajallisesti pitkäkestoinen prosessista tulisi.¹⁶⁵ Yksittäinen vastaaja saattoi joutua odottamaan useita istuntokertoja, ennen kuin hän edes sai tietää mistä häntä syytettiin. Vastaajat saattoivat saada pöytä-

¹⁶⁰ Siitä huolimatta, että syyttäjä oli aiemmissa istunnoissa vedonnut mm. vangitsemisten jatkamiseksi siihen, ettei hän saa aineistoa tarpeeksi nopeasti SMTE:stä, tässä tilanteessa hän arvelee papereiden onnistuvan jo seuraavaksi päiväksi. Ilomäki pyytääkin samalla tuomaan ”ne viisi kuulustelupöytäkirjan lehteä, joita olen täällä pyytänyt nyt jo seitsemättä kertaa.”

¹⁶¹ KA T-22695/SYO V pöytäkirjat 18.9.47. Mainittu todistaja oli Hurskainen.

¹⁶² ks. SYO IV 1.7.1947, todetessaan Soviolla, ettei häntä koskevaa syytekirjelmää vielä ole laadittu, joten oikeus ei tiedä mistä häntä tullaan syyttämään, puheenjohtaja tiedustelee Soviolta mitä tällä on asiaan sanottavaa? Samalla hän pyytää Soviota vastaamaan itse toden ”asianajajat vain sotkevat tämän asian”.

¹⁶³ Edellisen lisäksi ks.

¹⁶⁴ ks. esim. SYO V 26.9.47 S. Bergmanin kuulustelu; SYO V 2.10.1947, Pajusen kuuleminen.

¹⁶⁵ KA T-16069/16, Massisen 21.11.47 tekemä yhteenveto asian käsittelystä Er P 4:n haarassa. Tuolloin hän arveli jutun olevan päätösvaiheessa helmikuussa 1948.

kirjat käsiinsä vasta ensimmäisenä käsittelypäivänä. Yhdessä tapauksessa viittä puuttuvaa kuulustelupöytäkirjan sivua penättiin lukuisissa eri istunnossa ennen kuin ne saatiin. Syyttäjä kuittasi vastaajien vastalauseet väittämällä, syytteen perustuvan ainoastaan käytettävissä oleviin sivuihin. Oikeuden pöytäkirjasta havaittavien lausumien perusteella tuomioistuin näyttää alistuneen olosuhteisiin ja prosessin riippuvuuteen SMTE:n toiminnasta.¹⁶⁶

Prosessi venyi edellä kuvatuista syistä ajallisesti hyvin pitkäksi. Pöytäkirjojen perusteella voidaan havaita, ettei tuomioistuimella tai vastaajilla ollut tästä kuvaa prosessin alkupäässä vaan jutun käsittelyssä oltiin siirtymässä loppulausuntoihin jo vuoden 1947 lopulla, kun taas jostain tuli lisää syytettyjä ja lisää näyttöä todistajien muodossa. Lopulta jo mittakavaasyistä jouduttiin keväällä 1948 jälleen ottamaan pidempiä istuntotaukoja. Tätä täytyy pitää vastaajien kannalta epäkohtana, vaikka heistä kaikki saivat tuolloin jo vastata vapaalta jalalta.

4.3.5 Historiallista oikeusdogmatiikkaa?

Jutun käsittely päättyi viimein 19.6.48 istuntoon, jonka päätteeksi sotaylioikeuden V osasto julisti päätöksensä. Johtopäätöksensä sotaylioikeus toteaa ”jääneen selvittämättä, että *Sovio, Kuismanen, Marmo ja Ahola, antaessaan määräyksiä komennuskuntien lähettämisestä suojeluskuntapiirien käyttöön, olisivat tienneet, että komennuskuntia tullaan käyttämään oikeudenvastaiseen toimintaan ja toisaalta, että Solja, Julkunen, Ievanen ja Viljanen, suorittaessaan näitä tekoja ilmeisesti olisivat käsittäneet, että he noudattamalla esimiehitään saamiaan käskyjä tulisivat osallistuneeksi mainitunlaiseen toimintaan*”¹⁶⁷. Muilta osin katsottiin, että kaikissa syytteen kohdissa, jotka koskivat syytettyjen aseellisen toiminnan luvattoman valmistelun rankaisemisesta eräissä tapauksissa annetun lain mukaisia tekoja, ”että vastaajat eivät ole toimineet syytteessä edellytetyssä luvattomassa tarkoituksessa, koska nämä osittain jo ennen välirauhansopimuksen solmimista suoritettut teot ovat olleet jatkoa sille ylimmän sotilasjohdon taholta maan turvallisuuden ja puolustusvalmiuden kannalta välttämättömäksi katsotulle ja sanotun ylimmän johdon vastuulla suoritettulle salaiselle tiedustelu- ja valmistelutoiminnalle, joka rauhan aikana on ollut alistettu Pääesikunnan Ulkomaantoimisto 2:n alaisen tilitoimiston alatoimistoille ja sodan aikana sittemmin siirretty ErP 4:lle.”¹⁶⁸

¹⁶⁶ ks. SYO IV 1.7.47, s. 8, SYO IV 18.8.47, s. 75;

¹⁶⁷ KA, T-22695/56, SYO V ptk 19.6.48 s. 8-10.

¹⁶⁸ Ibid.

Niiltä osin, kuin syyte koski rikoslaissa kriminalisoituja tekoja, kuten kätkeytyn materiaalin anastusta tai hävitystä, Sotaylioikeus katsoi, että ”*jutun asekätkentään nähden näin päättyessä ja koska väitettyjä tekoja ei siis ole tehty aseellisen toiminnan luvattoman valmistelun yhteydessä, jollaista valmistelua ja sen yhteydessä tehtyjä rikoksia tutkimaan tämä sotaylioikeuden osasto on asetettu, nojautuen aseellisen toiminnan luvattoman valmistelun rankaisemisesta eräissä tapauksissa tammikuun 24. päivänä 1947 annetun lain 4 §:n 1 momentin säännökseen ei katso voivansa ottaa juttua tältä osalta tutkittavakseen.*”¹⁶⁹

Sotaylioikeus ei siis tuominnut ketään syytetyistä. Koska langettavia tuomioita ei tullut, myös vahingonkorvausvaatimukset hylättiin. Todistelukustannukset jäivät valtion vahingoksi ja niille, jotka olivat asiaa oikeudenkäynnin aikana esittäneet, varattiin mahdollisuus esittää vaatimuksiaan erillisessä oikeudenkäynnissä. Sotaylioikeus oli ratkaisustaan yksimielinen.

Ajan tapaa noudattaen, sotaylioikeuden tuomiossa ei laajoja perusteluja ole. Silti siitä on jo edellä lainattujen siteerausten kautta pääteltävissä jotain siitä, mitkä tekijät ratkaisuharkintaan ovat vaikuttaneet. Ensinnäkin on ilmeistä, että sotaylioikeus on jakanut syytteessä kuvatut teot kolmeen tekoryhmään: komennuskuntien lähettämiseen tai niissä toimimiseen, muihin asekätkentälain kuvaamiin tekoihin ja rikoslain kriminalisoimiin anastuksiin ja vahingontekoihin.

Toisekseen voidaan havaita, että sotaylioikeus on pitänyt alatoimistoselitystä ainakin riittävän uskottavana kattamaan suurimman osan vastaajien siitä toiminnasta, joissa syyte perustui asekätkentälain tunnusmerkistöihin. Tämä ei ole yllättävää, koska alatoimistoselitys on puolustuksen puheenvuoroissa esitetty hyvin yhtenevällä tavalla ja sen tueksi on esitetty uskottavaa ja vakuuttavaa näyttöä. Sen jälkeen, kun oikeudessa on puolustusvoimien entisen komentajan esittämää valallista todistusta myöten osoitettu, että sotilastiedustelu on toiminut juuri alatoimistoselityksessä kuvatuin tavoin jo vuosia ennen sotaa, on salatun tiedustelutoiminnan olemassaolosta esitetyn väitteen todenperäisyyttä vaikea kiistää. Kun tällä tavalla on saatu pääteltyä, että sanotunlaista toimintaa on Suomessa harjoitettu, ja vielä samojen henkilöiden toimesta, on vaikea katsoa, etteivät puolustuksen esittämät väitteet aseiden ja tarvikkeiden varaamisesta uudelleen perustettavien alatoimistojen tarpeisiin olisi niin uskottavia, että vastaajien syyllisyydestä jäisi ainakin järkevä epäily. Tällöin syyte tulee hylätä jo *in dubio pro reo* -periaatteen nojalla. Sotaylioikeuden käyttämä sanamuoto

¹⁶⁹ Ibid.

viittaa kuitenkin siihen, ettei kyse ei ole pelkästään siitä, ettei näyttökynnys ylity vaan siitä, että tuomioistuimien piti alatoimistoselitystä uskottavana ja katsoi vastaajien tehneet teot normaalina jatkumona velvollisuuksilleen.

Komennuskuntia koskevat osat syytteestä eivät kuitenkaan alatoimistoselityksen alle mene. Näiden tekojen osalta sotaylioikeus on soveltanut asekätkentälain 3 §:ä, jossa teon syyksiluettavuuden poistavaksi tekijäksi määritellään tekojen tekeminen esimiehen käskystä, ellei hänen havaita ”*ilmeisesti käsittäneen, että hän noudattamalla käskyä tai kehoitusta tulisi osallistumaan oikeudenvastaiseen toimintaan.*” Mainittu pykälä päättyi asekätkentälakiin perustuslakivaliokunnan muovaamassa muodossa. Perustuslakivaliokunta korjasi pykälään nimenomaan ilmaisun ”oikeudenvastaiseen” hallituksen esityksessä olleen ”sellaiseen toimintaan, joka tämän lain nojalla on rangaistavaa. Muotoilussa on juuri kyse siitä, että taannehtivaan lakiin liittyvää ongelmallisuutta haluttiin hälventää vetoamalla siihen, että väli-
rauhansopimuksen vastainen toiminta on luonteeltaan oikeudenvastaista. Vallinneen rikosoikeudellisen doktriinin mukaan teon oikeudenvastaisuus oli aina arvosteltava tekohetken ja tuolloin vallinneiden olosuhteiden mukaan.¹⁷⁰ Siten hallituksen esityksen mukaisessa lakitekstissä olisi korostunut liikaa lain taannehtiva luonne ja siihen liittyvä poikkeaminen oikeusjärjestyksen – ja oikeusvaltion – perustavista periaatteista.

Komennuskuntia koskevia syytteitä ratkaistessaan tuomioistuimien on joutunut tekemään linjauksia siitä, missä kulkee normaaliin sotilaalliseen toimintaan kuuluvan annettujen tehtävien täyttämisen ja niiden oikeudellisuuden arvostelemisen raja sellaisella tasolla, että alainen *ilmeisesti käsittäisi* niiden oikeudenvastaisen luonteen. Tässä harkinnassa tilannetekijät ovat hivenen auttaneet ErP 4:n miehiä, koska komennuskunnat on lähetetty pidemmänkin matkan päähän ja ne ovat toimineet erillään lähettäneestä esimiehestä alistettuina toisen, kenties itselleen tuntemattoman upseerin komentoon. Koska toiminta tapahtuu vieraassa ympäristössä, vieraassa komennossa ja kenties vieraan alueen puolustuksellisia tavoitteita silmällä pitäen, on katsottava, että olosuhteet tällöin nostavat toiminnan oikeudenvastaisuuden arviointikyvyn kynnystä hivenen. Komennuskuntia lähettäneiden esimiesten osalta asia on ehkäpä vielä selvempi: ellei osoiteta, että he ovat komennuskuntia lähettäessään jo etukäteen tiedäneet mitä komennuspaikkakunnalla tullaan tekemään ja sen perusteella ilmeisesti käsittäneet sanotun toiminnan oikeudenvastaisuuden, on tunnusmerkistöä vaikea saada täyttymään. Toisaalta näyttötaakkaa koskevat säännökset edellyttäisivät syyttäjän

¹⁷⁰ Serlachius 1947, s. 78.

esittävän näyttöä siitä, että syytetyt ilmeisesti ovat käsittäneet toimintansa oikeudenvastaisen luonteen. Tällaista näyttöä voisi olla vaikkapa komennuskunnan lähettämistä suojeluskuntapiirin käyttöön koskeva kirjallinen pyyntö, jossa komennuskuntaa pyydetään nimenomaan, ja ilmeisellä tavalla oikeudenvastaista, asekatkentää varten. Tällaista näyttöä ei oikeudenkäynnin aikana esitetty. Siten sotaylioikeus on päätenyt siihen lopputulemaan, ettei näyttökynnys tältä osin ylity.

Sotaylioikeuden harkintaan edellä kuvatuissa kohdissa lienee vaikuttanut myös se seikka, että syyttäjän näyttöaineisto perustui suurimmaksi osaksi sisäministeriön tutkintaelimen laatimiin esitutkintapöytäkirjoihin. Esitutkintaprosessia rasittaneet edellä kuvatut puutteet, jotka jo tuolloin olivat notorisia, ja joihin laajasti vedottiin, lienevät heikentäneet esitutkinnan näyttöarvoa jonkin verran. Jonkin verran kontroversaalilla tavalla syyttäjä tosin kuulusteli valallisina todistajina jutun tutkijoita, jotka vannoivat laatimansa pöytäkirjat oikeiksi ja kuulustelujen kulun olleen täysin lainmukaista.¹⁷¹ Muuta näyttöä ei juurikaan esitetty. Toki kätköistä löytyneet aseet, vääristellyiksi havaitut materiaalikirjanpidon tositteet ja vaikkapa syytettyjen toiminta joltain osin, kuten Kaarnijoen Serkeiselle antama kehoitus olla puhumatta jutun tutkijoille tietyistä asioista¹⁷², kertovat oman tarinansa. Kaikkiin näihin seikkoihin alatoimistoselitys yhdessä muiden puolustuksen vetoamien seikkojen kanssa pystyi kuitenkin tarjoamaan luontevan ja uskottavan selityksen.

Mitä taas tulee anastus- ja vahingontekorikoksiin, on sotaylioikeus valinnut sen tien, ettei se ota asiaa tutkittavakseen, koska näyttöä päärikoksena pidettävästä asekatkenta-toiminnasta ei asian käsittelyssä ole ilmennyt. Tässä kohtaa sotaylioikeus on valinnut tulkita asekatkentalain 4 §:ä tiukan legalistisessa hengessä. Tulkittessa pykälää tarkalleen sanamuodon mukaisena, rajautuu toimivalta jutun tutkimiseksi pois, jollei asiaan liity asekatkentalain tarkoittamaa rikosta. Lain esityöaineistosta ei löydy tukea toimivaltaa laajentavalle tulkinnalle.

Historiantutkija ei voi päästä yksittäiseen lainkäyttötilanteeseen siinä määrin sisälle, että pystyisi ehdottoman varmasti arvioimaan lainkäyttäjän ratkaisuharkintaa ja siihen liittyvää järkeilyä. Pään sisään on vaikea päästä, varsinkaan ajallisten kuilujen yli. Se seikka, ettei asekatkento-oikeudenkäyntien aikaan ollut tapana laatia tuomioihin yksityiskohtaisia perusteluja vaikeuttaa osaltaan tulkinnan tekemistä. Silti tulkintoja lainkäyttäjän mielenliikkeistä

¹⁷¹ Ks esim. KA T-22695/51, SYO V pöytäkirjat 30.10.1947.

¹⁷² T-22695/50, SYO V pöytäkirja 19.9.47.

voi tehdä, vaikka ne jäisivät spekulatiivisiksi. Luultavasti kaikki juristit, myös sotaylioikeuden tuomarit, ymmärsivät asekätkentälain säädetyn poliittisista syistä ja sitä seuranneen oikeudenkäynnin jossain määrin poliittiseksi. On varsin mahdollista, että osassa tuomareita politiikan sekoittuminen oikeudenkäyttöön legalistisen itseymmärryksen maassa synnytti varautuneisuutta, joka osaltaan on voinut vaikuttaa ratkaisuihin, esimerkiksi juuri oman toimivallan supistavaan tai sanamuodon mukaiseen tulkintaan.

Astetta objektiivisempaan suuntaan päästään, kun arvioidaan yksittäistä oikeudellista ratkaisua sen tekoaikana vallinneen oikeusdogmaattisen ajattelun valossa. Soveltamalla tällä tavoin immanentin kritiikin metodia, voidaan yksittäistä ratkaisua arvioida sen mukaan, kuinka hyvin se vastaa järjestelmän itselleen asettamia oppeja.¹⁷³ Tältä osin on todettava, että sotaylioikeuden linjaus alatoimistoselitykseen, näyttökynnykseen ja omaan toimivaltansa vastaa aikansa oikeusdogmaattisia vaatimuksia.

4.4 Valitukset korkeimpaan oikeuteen

Syyttäjä valitti kaikista sotaylioikeuden V jaoston tuomioista korkeimpaan oikeuteen. Muutoksenhaku korkeimpaan oikeuteen oli tuohon aikaan rikosasioissakin kirjallista.¹⁷⁴ Tuomioistuimen tuolloisen työjärjestyksen mukaan ratkaisut korkeimmassa oikeudessa syntyivät siten, että asian esittelijä laati pääkäsittelyyn esittelymuistion, jossa tuli mm. selostaa syytteen alaiset teot, jutussa esitetyt todisteet ja alempien oikeuksien ratkaisut, sekä laati ehdotuksen korkeimman oikeuden ratkaisuksi. Tätä konseptia sitten muokattiin istunnossa sellaiseen muotoon, kuin jäsenet tuomioneuvotteluissa päätyivät. Istunnon jälkeen esittelijä kirjoitti konseptin puhtaaksi, jonka jälkeen se lähti tarkastus- ja allekirjoituskierrokselle.¹⁷⁵

Korkein oikeus antoi ErP 4:n haaraa koskevan ratkaisunsa 23.9.1949. Koska kysymys oli sotilasasiasta, asian ratkaissutta viiden hengen jaostoa täydensi kaksi sotilasjäsentä. Asian ratkaisseita oikeusneuvoksia olivat mm. Axel Gylling, Paavo Kekomäki, Matti Mali, Sakari Sohlberg. Sotilasjäsenenä toimi mm. kenraaliluutnantti Harald Öhquist, joka oli myös juristi koulutukseltaan. Matrikkelitietojen¹⁷⁶ perusteella tuomion antaneen jaoston jäsenet olivat tavanomaisen virkauran tehneitä tuomareita tai virkamiehiä. Kekomäki tuli virkaan esittelijän virasta, Mali sotatuomarin virasta. Sohlberg lienee ollut ylimääräinen oikeus-

¹⁷³ Kekkonen 2016, s. 16.

¹⁷⁴ Tirkkonen 1948, s. 122.

¹⁷⁵ Kemppinen 1992: 110-117.

¹⁷⁶ Lammin-Koskinen E.I. 1949.

neuvos, joita sodanjälkeisinä vuosina nimitettiin paljon¹⁷⁷. Mielenkiintoisin havainto liittyy Axel Gyllingiin – hän on sisällissodassa punaisten puolella merkittävässä asemassa toimineen, sittemmin Neuvostoliittoon muuttaneen ja Stalinin vainoissa 1930 -luvun lopulla teloitettun Edvard Gyllingin veli.

Korkein oikeus tuomitsi aseellisen toiminnan luvattomasta valmistelusta 35 henkilöä ErP 4:n haarassa. Päätös syntyi äänin 4-3. Erimieltä olleista jäsenistä oikeusneuvos Kekomäki ja kenraali Öhquist olisivat tuominneet myös Hollménin aseellisen toiminnan luvattomasta valmistelusta. Öhquist olisi myös jättänyt Hännisen tuomitsematta. Jyrkintä linjaa ajoi oikeusneuvos Gylling, joka olisi tuominut myös viesti- ja lentolinjaan osalliset sekä katsoi näytön Soviota vastaan riittävän kaikkiin syytekohtiin. Olisi houkuttelevan helppoa vetää nuoli Gyllingin ankaran linjan ja hänen lähisukulaissuhteensa merkittävän suomalaisen kommunistivaikuttajan välille. On kuitenkin huomattava, että lähisukulaisuus tunnettuun maanpetturiin ei estänyt Axel Gyllingiä saamasta virkaa korkeimmasta oikeudesta 1930 – kiivaimpaan lapualaisaikaan. Siten on ilmeistä, ettei veljen toiminta stigmatisoinut häntä ainakaan ammatillisesti, eikä Gylling liene jakanut veljensä arvomaailmaa.

Koska tämän tutkimuksen yhtenä tavoitteena on selvittää, oliko lainkäytössä poliittisen oikeudenkäytön piirteitä, on myös korkeimman oikeuden tuomio analysoitava. Kuten edellä on jo todettu, eivät tuomioiden yksityiskohtaiset perustelut tuolloin olleet tavanomaisia, eikä korkein oikeuskaan sellaisia esitä. Tuomiota tarkastelemalla voi kuitenkin havaita, että asia on korkeimmassa oikeudessa käsitelty yksityiskohtaisesti kunkin syytetyn ja syytekohtan osalta. Tämä ilmenee mm. jäljempänä käsiteltävistä muutoksista näytön arviointiin. Myös rangaistuksen mittaaminen on tehty yksilöllisesti. Siten tältä osin tuomiosta ei ilmene poikkeamaa tuohon aikaan tavanomaisista menettelytavoista.

Asekätkentälain mukaisten rikosten osalta korkein oikeus näyttää päätyneen ratkaisuharkinnassaan seuraavanlaisiin johtopäätöksiin:

1. Lentokoneiden, niiden varaosien, lentobensiinin, laskuvarjojen ja näihin liittyvien tavaroiden osalta katsottiin jääneen näyttämättä, että toiminta olisi tehty aseellisen toiminnan luvattoman valmistelun tarkoituksessa. Tähän lienee vaikuttanut tavaroiden kaksikäyttöluonne (eivät ole aseita). Puolustuksen onnistui myös horjuttaa tähän toiminnan osaan kohdistuvia rikosepäilyjä mm. osoittamalla, että tavarat olivat olleet puolus-

¹⁷⁷ Kemppinen 1992: s. 91.

tusvoimille vuokratessa varastotilassa, johon oli kuljettu täysin avoimesti ja jossa oli jatkuva vartiointi.¹⁷⁸

2. Ipatin lähettämät partiot Posioon ja Kuhmoon eivät olleet aseellisen toiminnan luvaton-
ta valmistelua. Tältä osin lienee kysymys siitä, että korkein oikeus on hyväksynyt vas-
taajien väitteet mainittujen retkien liittymisestä tavanomaiseen partiotoimintaan tai ai-
nakin pitäneet väitteiden todenmukaisuutta ainakin siinä määrin mahdollisena, ettei
tuomitsemiskynnys ylity.
3. Esimiehen käskyn ja toiminnan ilmeisen oikeudenvastaiseksi ymmärtämisen osalta
korkein oikeus katsoi, että Vihuri, joka oli saanut suoraan Hallamaalta käskyn radioma-
terialin kätkemisestä ja hänen alaisensa komppanioiden viestiupseerit tai muuten vies-
timateriaalin kätkentään osallistuneet Lepistö, Kolari, Pajunen, Kaasinen, Kepsu ja
Eloranta eivät olleet ymmärtäneet toimintaansa ilmeisesti oikeudenvastaiseksi. Myös
kolme muuta syytettyä vapautettiin osasta syytteitä samalla perusteella. Heistä kahden
osalta hylätyt syytteen kohdat liittyivät niin ikään radiomateriaalin kätkentään ja kol-
mannen osalta aseiden luovuttamiseen komppanian varastosta esimiehen käskyn mu-
kaan. Muissa tapauksissa kaikkien esimiehen käskyyn vedonneiden katsottiin ilmeisesti
ymmärtäneen toiminnan oikeudenvastainen luonne. Korkein oikeus näyttäisi siten kat-
soneen ymmärryksen toiminnan oikeudenvastaisuudesta olevan osittain sidoksissa kät-
ketyn materiaalin laatuun. Radiokaluston kätkeminen esimiehen käskystä ei luo ilmeis-
tä ymmärrystä toiminnan oikeudenvastaisesta luonteesta, kun taas aseiden, ampumatar-
vikkeiden ja räjähteiden kätkeminen tulisi ymmärtää ilmeisesti oikeudenvastaiseksi.
4. Komennuskuntien lähettäminen eli syytteen mukaan ”kätkentää varten tarkoitettujen
elimien järjestäminen” kuin myös tällaisessa komennuskunnassa toimiminen oli kor-
keimman oikeuden mukaan aseellisen toiminnan luvaton valmistelua. Linjaus on yh-
denmukainen edellä todetun arvioinnin kanssa. Ratkaisu on kuitenkin näytöllisesti on-
gelmallinen.
5. Liikekannallepanovalmistelujen tekeminen oli aseellisen toiminnan luvaton valmiste-
lua.

Toimivaltakysymyksen osalta korkein oikeus toteaa, että vaikka asiassa ei sotaylioikeudes-
sa löydetty näyttöä asekatkentalain alaisista rikoksesta, olisi sotaylioikeuden tullut tästä
huolimatta tutkia myös anastus- ja vahingontekorikokset, koska niissä oli kyse aseellisen

¹⁷⁸ T-22695/53, SYO V pöytäkirja 13.12.47, Jaakon todistus.

toiminnan luvattoman valmistelun yhteydessä tehdyiksi väitetyistä rikoksista. Koska asianosaiset olivat kuitenkin sotaylioikeudessa jättäneet jutun kaikilta osiltaan päätettäväksi, eikä muutoksenhakuvaiheessa ole väitetty uutta näyttöä olevan saatavissa, päätti korkein oikeus enemmän viivytyksen välttämiseksi ottaa jutun näiltä osin välittömästi tutkittavakseen. Ratkaisussaan korkein oikeus kuitenkin päätyy hylkäämään syytteet, koska katsoo syyteoikeuden niiden osalta rauenneen rikoslain 35 luvun 3 §:n ja 8 luvun 1 §:n 1 momentin nojalla.

Korkein tuomitsi aseellisen toiminnan luvattomasta valmistelusta ja kavalluksesta 7 henkilöä, aseellisen toiminnan luvattomasta valmistelusta ja yllytyksestä toisen omaisuuden vahingoittamiseen yhden henkilön, 24 henkilöä aseellisen toiminnan luvattomasta valmistelusta, kaksi henkilöä kavalluksesta ja yhden henkilön virkavelvollisuuden rikkomisesta. Kaikki tuomiot langetettiin ehdollisina. Tuomioiden pituus vaihteli 1-10 kk välillä, ja ne oli osittain porrastettu tekijän vastuuaseman mukaan siten, että komentaja ja päälliköt saivat pisimmät tuomiot.

Korkein oikeus siis hylkäsi alatoimistoselityksen, tulkitsi AKL 3 §:n tulkinta ”ilmeisestä tietoisuudesta” laveasti ja ulotti komennuskuntia lähettäneiden esimiesten vastuun alaistensa tekemisiin. Huomioiden näytön, joka alatoimistoselityksen tueksi esitettiin sekä sen, kuinka vajavainen näyttö sotaylioikeudessa esitettiin siitä, että esimiehet olisivat olleet tietoisia alaistensa teoista komennuskunnissa, on todettava, että näyttökynnys korkeimmasa oikeudessa laski merkittävästi, mikä johti lainkäytön ankaroitumiseen.

5. Johtopäätöksiä

5.1 ErP 4:n oikeudenkäynti poliittisena oikeudenkäyntinä

Termi poliittinen oikeudenkäynti voi tarkoittaa monenlaista tapahtumasarjaa. Shklar määrittelee poliittiseksi oikeudenkäynnin, jossa syyttävä osapuoli pyrkii eliminoidaan poliittisia vastustajiaan tuomioistuimen avulla.¹⁷⁹ Klami erittelee peräti seitsemän erilaista juttutyyppiä, joihin voidaan viitata poliittisella oikeudenkäytöllä: näitä ovat valtiolliset rikokset, poliittisista motiiveista tehdyt rikokset, poliittisessa toiminnassa tapahtuneet rikokset, politiikkaan osallistuvien henkilöiden tekemät rikokset, välittömästi poliittiseen toimintaan liittyvät riidat, riidat jonka osapuolena on poliittinen järjestö ja jutut, jotka niiden saaman

¹⁷⁹ Shklar 1986, s.149.

huomion johdosta saavat poliittista merkitystä.¹⁸⁰ Tämän tutkimuksen kannalta kenties soveltuvin on Kekkosen määritelmä, jonka mukaan poliittisena voidaan pitää oikeudenkäyntiä, jossa poliittisista syistä poiketaan tapahtuma-ajankohtana normaaleina pidettävistä oikeudellisista menettelyistä tai annetaan ratkaisu, joka sisältönsä puolesta olennaisesti poikkeaa normaalista.¹⁸¹

Mitä tahansa edellä kuvattua määritelmää soveltamalla, voidaan todeta, että asekatkentaajuttu oli kokonaisuudessaan poliittinen oikeudenkäynti. Se perustui kommunistien kontrolloiman Valpon ja SMTE:n tekemiin laajamittaisiin pidätyksiin ja poliittisista syistä säädettyyn taannehtivaan erillislakiin. Prosessia ohjasivat eri tahojen poliittiset intressit ja esimerkiksi näyttökysymyksissä poikettiin vallitsevasta doktriinista. Äärimmäiselle vasemistolle juttu oli sisäpoliittisen valtataistelun ase, keino nujertaa poliittisina vastustajina pitämäänsä oikeistolaista upseerikuntaa. Paasikivelle, Kekkoselle ja muille poliittista valtaa käyttäneille se oli poliittinen välttämättömyys. Luultavasti tuona aikana eläneet ja vaikuttaneet aistivat nykytutkijaa paljon selkeämmin yhteiskunnallisen vastakkain asettelun ja tiesivät poliittiset vastustajansa. Siten kommunistitkin luultavasti tiesivät, että asekatkijöiden taustalla vaikuttivat Airo ja Mannerheim. Koko yhteiskunnan kontrolliinsa saamista tavoitelleet kommunistit suunnittelivat ainakin ajoittain aseellista vallankumousta ja asekatkijat ryhmänä muodostivat tässä suhteessa esteen.

Toisaalta on muistettava, että kaikki tuon aikaiset toimijat toimivat nykyhetkessä elävään tarkastelijaan verrattuna vajaan informaation varassa. Sen, mitä tutkija ei aikalaiskäsityksestä ja tuolloin vaikuttaneiden henkilöiden sisäisestä maailmasta koskaan tavoita, kompensatona on jälkiviisaan informatioetu. Tutkija tietää, että miehitystä ei tullut. Tutkija tietää, että vallankumousta ei tullut. Kun asekatköt alkoivat paljastua, on operaatio juuri tuolloin yhteiskunnalliseen valtaan kiinni päässeille kommunisteille voinut hyvinkin näyttää oikeistolaiselta salaliitolta. On muistettava, että kommunistinen toiminta oli sotavuodet kiellettyä ja monet keskeiset kommunistivaikuttajat olivat turvasäilöön suljettuina. Niinpä on ymmärrettävää, että sisäministeriön kontrolliinsa saaneet kommunistit halusivat iskeä kiinni asekatkijoihin ja Punaisen Valpon ja SMTE:n tutkijat etsivät etsimistään näyttöä salaliitosta. Osittain tästä syystä pidätettyjen piiri kasvoi niin suureksi. Riippumatta siitä mitkä asekatkijöiden todelliset motiivit olivat, on juuri motiivikysymyksen korostuminen kuulusteluissa ja oikeudenkäynnissä selvä osoitus aikakauden yhteiskunnallisesta vastak-

¹⁸⁰ Klami 1994, s. 143.

¹⁸¹ Kekkonen 2016, s. 34-35.

kainasettelusta. Väli rauhan aikaista poliittista ilmapiiriä kuvaa myös se, että vaikka olisi varauduttu miehitykseen, ei olisi ollut sopivaa sanoa, että Neuvostoliito miehittäisi. Tämä ilmenee siitä, että kuulusteluissa ja vielä oikeudenkäynnissä nimenomaan tivattiin, oliko operaatio tehty sitä varten, että arveltiin nimenomaan Neuvostoliiton miehittävän.

Kommunistit ajoivat asekkajöiden rankaisemista sisäpoliittisista syistä ja saivat tavoitteisiinsa tukea liittoutuneiden valvontakomissiolta. Sen hetkisessä reaalipoliittisessa tilanteessa valtiojohdon oli taivuttava. Eduskunnan oli taivuttava. Asekkajöiden tuomitsemiseksi säädettiin erillinen taannehtiva laki, joka oli räikeä poikkeus oikeusvaltiollisista periaatteista. Jo tällä perusteella oikeudenkäyntejä voi pitää poliittisina. Kun laki oli säädetty, oli juna jo siinä määrin liikkeellä, ettei sitä enää voinut pysäyttää. Oikeudenkäynnit aloitettiin ja niitä jatkettiin, vaikka Pariisin rauhansopimus astui voimaan ja valvontakomissio poistui maasta. Eikä sisä- tai ulkopoliittinen tilanne olisi sallinutkaan suunnan muutosta. Toisaalta vallankumouksen uhka leijui ilmassa vuosina 1948 ja 1949, toisaalta neuvoteltiin YYA-sopimuksesta ja laajoista kauppasopimuksista. Idänsuhteista tuli kaikkea muuta toimintaa ohjaava perusnormi. Uusi, valtaan noussut eliitti ei olisi voinut – eikä ehkä halunnutkaan – vaarantaa idänsuhteita kääntämällä takkia asekkajentäasiassa. Samaan aikaan, kun Paasikivi jo armahti sotasyllisiä, asekkajet saivat tuomioitaan – suurin osa toki ehdollisina ja monet niistä, joilla rangaistus ei ollut ehdollinen, olivat kuitanneet ison osan tuomiostaan jo pidätysaikanaan.

Kuten asekkajentätöryhmä on mietinnössään todennut, asian ratkaiseminen erillisellä lailla nähtiin välttämättömäksi sen hetkisessä tilanteessa.¹⁸² Sisä- ja ulkopoliittinen paine saivat eduskuntaryhmät laajana rintamana säädettävän lain taakse, ja se hyväksyttiin Valtioapäiväjärjestyksen 67 §:n mukaisella poikkeuslakimenettelyllä. Kynnystä turvautua poikkeuslakiin lienee alentanut jo vuotta aiemmin sotasyllisysoikeudenkäyntiä varten säädetty erillinen taannehtiva laki sekä se seikka, että poikkeuslakimenettely oli itsenäisyyden ensimmäisinä vuosikymmeninä muodostunut varsin rutiininomaiseksi ratkaisumalliksi.¹⁸³ Vaikka erillislain tarpeesta oli konsensus, sen sisällöstä käytiin taistelua eduskunnassa. Kommunistit ajoivat lakiin niin ankaraa linjaa, kuin vallitsevissa oloissa oli mahdollista. Heidän tavoitteenaan oli poliittisten vastustajien nujertaminen sekä jutun tutkinnassa tehtyjen ylilyöntien ja laajamittaisten pidätysten legitimointi. Tässä kohtaa asekkajentätöryhmän aiemmin esittämä väite siitä, että nimenomaan oikeusministeri Pekkala halusi laista

¹⁸² Asekkajentätöryhmän 1992 mietintö, s. 17-36.

¹⁸³ Jyräki 1989, s. 496-497.

lievän, ja siitä tehty tulkinta, ettei SKDL:n johto ei välttämättä kokenut asekatkijöitä uhkaksi puolueelleen, on epäuskottava ja aikakauden kokonaiskuvaan huonosti sopiva.

Asetelman poliittisuutta arvioitaessa merkittävä ero sotasyllisyysoikeudenkäyntiin on, että poikkeuslaista huolimatta asekatkijajuttu käsiteltiin vakiintuneen tuomioistuinlaitoksen toimesta. Viimeisen sanan jokaisessa jutussa sanoi korkein oikeus. Juuri tästä syystä myös Erillinen Pataljoona 4:n haarassa jutun käsittely eteni pääosin normaalia prosessikaavaa noudattaen, eikä sotasyllisyysoikeudenkäynnissä nähtyä räikeää puolueellisuutta esim. prosessinjohtossa¹⁸⁴ nähty. Se seikka, ettei tapausta varten sotasyllisyysprosessin tavoin perustettu ad-hoc -tuomioistuinta, lieenee johtanut siihen, että syytetyt saivat oikeudenmukaisemman prosessin. Oikeudenkäyntiä odotellessa tuomioistuin kysymys mietitytti ainakin osaa asekatkijajutussa syytetyistä.¹⁸⁵

Oikeudenkäynti asekatkijajutussa ja ErP 4:n haarassa osoittaa monelta osin oikeusvaltio-ideologian voimaa. Se, että asekatkijöitä rankaisemaan tähdännyt oikeudenkäyttö kanavoitui vakiintuneen tuomioistuinlaitoksen kautta, johti epäilemättä syytettyjen kannalta parempaan lopputulokseen. Kuten monesti on osoitettu, oikeudelliset käytännöt lieventävät poliittisen vallankäytön seurauksia.¹⁸⁶ Tässä suhteessa on nostettava esille myös asianajajainstituution vaikutus. Asekatkijöitä puolustamaan kasautui laaja ja ammattitaitoinen rintama ammattilaisia, jotka toimivat koordinoitusti ja kollegiaalisesti mielestään selvästi oikeusjärjestyksen perusarvoja loukkaavassa prosessissa. Asianajajien keskinäistä kollegiaalisuutta osoittaa mm. tietojen vaihto ja yhteisen puolustuksen koordinointi. Heidän suhtautumistaan asiaan osoittaa se, että eräitä poikkeuksia lukuun ottamatta asianajopalkkioista oltiin valmiita joustamaan. Asianajajat sopivat keskenään juttu- ja päämieskohtaisista palkkiokatoista. Jos päämies ei kyennyt laskua maksamaan, yritettiin maksu saada erilaisista laajemmalla pohjalta kerätyistä varoista. Tämä ilmentää sitä, että laaja joukko kansalaisia tuki asekatkijöiden ja heidän asiamiestensä toimintaa. Se on osoitus toiminnan legitimitetistä. Mikäli laskua ei kerätyistäkään varoista voitu suorittaa, olivat asianajajat valmiita luopumaan palkkiovaatimuksistaan.¹⁸⁷

Sekä asekatkijajutussa yleisesti, että nyt tarkastellussa ErP 4:n haarassa puolustajat saivat taitavalla asianajolla vaikutettua lainkäytölliseen lopputulokseen. Vaikka lakia ei voitu

¹⁸⁴ Ks. esim. Soini 1957, s. 204-324.

¹⁸⁵ Lindfors & Schulman 2011, s. 172.

¹⁸⁶ Kekkonen 2016, s. 34-35.

¹⁸⁷ KA PK1323/10-11, asianajajien kirjeenvaihto kokonaisuudessaan.

kumota, eikä tehtyjä tehdä tekemättömäksi, onnistuttiin yksittäisiä henkilöitä, henkilöryhmiä tai tekokokonaisuuksia rajaamaan tuomittavien piirin ulkopuolelle. Esimerkkejä tästä on esimerkiksi poltto- ja voiteluaineiden rajautuminen asekatkentalain soveltamisalan ulkopuolelle sotaylioikeuden III osastolla, tai viestilinjan toimijoiden syytteiden hylkääminen ErP 4:n jutussa vielä korkeimmassa oikeudessa. Siten oikeudellisten käytäntöjen noudattaminen ja jutun prosessaaminen vakiintuneissa tuomioistuimissa vaikutti jutun lopputulokseen syytettyjen eduksi. Sen voi katsoa ilmentävän sitä, mitä Kaarlo Tuori kutsuu oikeuden itserajoitukseksi¹⁸⁸: oikeudellisten käytäntöjen noudattaminen ja oikeudellisten toimijoiden menettelytavat vaimensivat oikeuden pintatasolta taannehtivan lain muodossa tullutta hyökkäystä oikeusjärjestyksen peruseriaatteita vastaan.

Toisaalta vakiintuneiden tuomioistuinten käyttäminen mahdollistaa jutun tarkastelun myös lainkäytön politisoitumisen näkökulmasta. Mikäli tuomioistuintiellä havaitaan poikkeamia normaalista, voivat poikkeamat indikoida sitä, että muut kuin juridiset syyt, kuten poliittinen paine, ovat vaikuttaneet ratkaisuihin.

ErP 4:n jutussa poikettiin monista prosessuaalisista periaatteista. Alussa juttuja käsiteltiin ja vangitsemisia jatkettiin, vaikka syytettäkään ei vielä ollut luettu. Epäiltyjä pidettiin vangittuina huomattavan pitkiä aikoja. Oikeudenkäynnin alettua vangitsemiskäsittelyjen väli oli enimmillään 30 päivän pituinen. Syytetyt saivat tietoa niukasti, pala kerrallaan ja jälkikäteen. Erityisesti mietityttää mihin tekijöihin perustui se, että näyttökynnys korkeimmassa oikeudessa laski ja alatoimistoselitys hylättiin. Historiallista tutkimusta tekevä jälkiviisas tietää, että ErP 4:n miehet tosiasiallisesti olivat mukana asekatkentalooperaatiossa. Heidän puolustukseen onnistuttiin kuitenkin esittämään varsin monipuolista selitystä toimille ja niitä tukevaa näyttöä. Toisaalta syyttäjän näyttö nojautui lähes yksinomaan esitutkinnan kuulustelupöytäkirjoihin ja kuulustelupöytäkirjojen sisällön ja kuulustelun aikaisten menettelytavat valalla oikeaksi vannoneiden rikostutkijoiden todistuksiin. Huomioiden kaiken sen, mitä esitutkinnan ongelmista yleisesti tiedettiin, on yllättävää, että selityksillä ei olisi saatu aikaan järkevää epäilystä tekijöiden syyllisyydestä – tai Wreden termein sitä, että jokin juttuun liittyvistä asianhaaroista ei osoittaisi samaan suuntaan.¹⁸⁹

Selitystä miettiessä ajatus kiinnittyy väkisin sen hetkiseen yhteiskunnalliseen tilanteeseen. Toisin kuin sotasyllisyysoikeudenkäynnissä, mitään näyttöä tuomioharkintaan koh-

¹⁸⁸ Tuori 2002, s. 64-65.

¹⁸⁹ Wrede 1910, s. 9.

distuvasta suorasta ulkopuolisesta painostuksesta ei ole. Toisaalta asian ratkaisseet oikeusneuvokset eivät ole toimineet tyhjiössä. Myös he ovat aistineet ajankohdan haastavan yhteiskunnallisen tilanteen. Olisiko sisä- ja ulkopoliittinen tilanne voinut olla vaikuttamatta heihin? Se on mahdotonta. Tilanne yhteiskunnassa on ollut niin jännittynyt, että heidän on täytynyt ymmärtää, että mikäli he eivät muuta sotaylioikeuden ratkaisua, asiasta seuraa kirjoittelua ja mahdollisesti lisää levottomuutta. ErP 4:n haaran tiedustelumiesten kohtalo kiinnosti monia. Todisteena tästä on mm. sotavankileirien tutkimuskeskuksen päällikön laatima muistio, jossa hän on dokumentoinut, kuinka Vapaan Sanan toimittajat olivat tulleet hänen työhuoneeseensa ja halunneet nähtäväkseen ErP 4:n oikeudenkäyntiin liittyviä papereita. Asia on vaikuttanut häneen niin paljon, että hän on laatinut asiasta kirjallisen muistiinpanon, jossa hän korostaa, että kiinnostus nimenomaan ErP 4:n asioihin oli pistänyt silmään.¹⁹⁰ Ajankohdan poliittisen paineen on täytynyt vaikuttaa lainkäyttäjiin ainakin tiedostamattomalla tasolla. Toisaalta ei olisi yllättävää, jos poliittinen paine olisi vaikuttanut lainkäyttäjiin. Tuomioistuinten toimintaa mm. sortohallinnon alaisissa yhteiskunnissa tutkineen Hans Petter Graverin tutkimusten perusteella, on hyvin yleistä, että tuomioistuimet alistuvat vallankäyttäjien poliittiseen tahtoon.¹⁹¹ Vaikka Paasikiven tai Pekkalan hallituksia ei voi suoraan verrata vaikkapa Argentiinan sotilasjunttaan, jotain analogista asetelmassa voi nähdä. Graver toteaa myös, että mm. elintärkeät valtiolliset intressit ovat jopa liberaalidemokraattisen yhteiskuntamallin maissa toisinaan johtaneet ylimpien tuomioistuinten taipumiseen hallituksen tahtoon.¹⁹²

5.2 Asekätkentäjutun jälkivaikutus

Jo asekatkentäjutun mittakaavasta seuraa, että sillä on täytynyt olla yhteiskunnallinen jälkivaikutus. Kuten Hietaniemi on osoittanut, sillä on ollut vaikutusta myöhempään esitutkinta- ja pakkokeinolainsäädäntöön. Se on herättänyt keskustelua, mutta jossain määrin koko juttu on ollut vuosikymmenet suomettuneessa Suomessa vaiettu asia. Viisikymmentäluvulla kätkentään osallistuneet saattoivat kokea osallisuutensa sosiaalisesti kiusallisena, jopa hieman häpeällisenä. Neuvostoliiton vielä ollessa olemassa, asiasta puhumista vältel-

¹⁹⁰ KA T-16069/16, Sotavankileirien tutkimuskeskuksen päällikön Eimert Spoofin muistiot 16.9.48 ja 21.9.48.

¹⁹¹ Graver 2015, s. 17-19.

¹⁹² Graver 2015, s. 74-77.

tiin, koska se ei sopinut yhteen – Seppisen sanoin – ulkopoliittisen uskontunnustuksen kanssa¹⁹³.

Neuvostoliiton romahdettua ministeri Elisabeth Rehn viittasi maanpuolustuskurssien avustilaisuudessa asekatkijöihin ja sanoi heidän olleen kunniallisia ja isänmaallisia miehiä. Monille kätkentään osallistuneille ja heidän omaisilleen lausunto oli balsamia kauan sitten tehtyjen vääryyksien aiheuttamille haavoille. Tuolloin kovassa nosteessa olleen Rehnin tarkoitus oli epäilemättä poliittinen. Silti hänen puheenvuoronsa oli tärkeä. Sen johdosta asekatkentaasiasta syntyi muutaman vuoden ajaksi vilkas yhteiskunnallinen keskustelu, jossa vaadittiin tai vastustettiin tuomioiden purkamista ja asekatkijöiden kunnian palauttamista. Puheenvuoroja käyttivät monet yhteiskunnallisen keskustelun raskassarjalaiset kuten Heikki Ylikangas¹⁹⁴, Erkki Tuomioja¹⁹⁵, Jukka Tarkka¹⁹⁶, Jukka Kemppinen¹⁹⁷ ja Jukka Kekkonen¹⁹⁸. Keskustelu oli tuoreeltaan niin voimakasta, että oikeusministeri Hannele Pokka asetti erillisen työryhmän tutkimaan asekatkentälain syntyä. Mainitun työryhmän raporttia siteerataan tässäkin tutkimuksessa. Lukiessa Pokan kommentteja ja hänen asettamansa työryhmän loppupäätelmiä yli neljännesvuosisata myöhemmin, voi tekstin takaa aistia halun saattaa asia ja keskustelu nopeasti päätökseen. Niistä jää – uskaltaako sen sanoa – suomettunut maku. Aihe oli arka vielä tuolloinkin.

Menneisyyden hallinnalla tarkoitetaan kansakunnan kykyä käydä keskustelua sellaisista aihepiireistä, jotka koetaan kiusallisina tai häpeällisinä. Heikki Ylikankaan mukaan menneisyyden hallinta on tyydyttävällä tasolla silloin, kun keskustelu ja tutkimus aiheesta on vapaata. Menneisyyden hallintaa kannattaa harjoittaa, koska se vie kansakuntaa eteenpäin ja auttaa kestämaan tulevia kriisejä.¹⁹⁹ Poliittista oikeudenkäyttöä tutkinut Ron Christenson näkee poliittiset oikeudenkäynnit arvokkaina tilaisuuksina tehdä havaintoja ja käydä keskustelua yhteiskunnasta.²⁰⁰ Tässä suhteessa asekatkentäjutulla olisi vielä paljon annettavaa yhteiskunnalliselle keskustelulle. Jo yhteiskunnallinen keskustelu poikkeusolojen lainsäädännöstä tuntuu vuonna 2020 kovin ajankohtaiselta.

¹⁹³ Seppinen 2004, s. 95. Seppinen käyttää ilmaisua ulkopoliittinen uskontunnustus tarkoittaessaan sitä, kuinka suomettuneisuuden aikana Neuvostoliiton mielipiteiden ja intressien annettiin vaikuttaa poliittisiin ratkaisuihin.

¹⁹⁴ Heikki Ylikangas toimi Hannele Pokan asettaman asekatkentätyöryhmän puheenjohtajana.

¹⁹⁵ HS 1.4.1992, Mielipiteet, Arveluttavaa puolustella asekatkijöiden toimintaa.

¹⁹⁶ Tarkan aikakauslehteen kirjoittama kolumni ”Kunnia” löytyy lehtileikkeenä mm. Kansallisarkistossa säilytettävästä Valo Nihtilän arkistosta.

¹⁹⁷ HS 27.4.1992, Tänään maanantaina, Jukka Kemppinen.

¹⁹⁸ HS 10.3.1996, Vieraskynä, sotasyllisyys ja kansakunnan muisti.

¹⁹⁹ Ylikangas 1999, s. 6-10..

²⁰⁰ Christenson 1986, s. 25-31..

Asekätkentäoikeudenkäynti mainitaan historiankirjoissa tai oikeushistoriallisessa tutkimuksessa monessa yhteydessä. Silti aiheeseen liittyvää tutkimusta on hyvin vähän. Kuten aiemmin on todettu, se jäänee äänekkään isoveljensä sotasyylisyysoikeudenkäynnin varjoon. Yhtenä tämän tutkimuksen tavoitteena onkin nostaa aihetta esille ja raivata tietä myöhemmälle tutkimukselle. Juttu kaipaisi laajaa alkuperäislähteisiin pohjaavaa tutkimusta, joka irrottautuisi aiheeseen liittyvää kirjallisuutta rasittavasta kansalliskertomuksesta. Kiinnostavia teemoja jutun ympäriltä löytyy: Analysoimalla muutamia muita jutun haaroja, voisi jo tehdä laajempia yleistyksiä lainkäytöstä yleisemmin. Korkein oikeus ajoi kauttaaltaan ankarampaa linjaa, kuin sotaylioikeus – mutta kuinka paljon ja mistä syistä? Mitkä lopulta olivat kunkin toimijan motiivit? Miksi Airo loppuun asti vaikenä osallisuudestaan? Tutkimuksen ja keskustelun arvoinen kysymys on jo se, miksi asekatkento-oikeudenkäynnistä on vaiettu niin pitkään myös lakimiespiireissä.